

บทที่ ๒

แนวคิดและหลักธรรมกับการอภัยโทษในพระพุทธศาสนา

อภัยทานตามหลักพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทจัดว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญอันหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องการให้หรืออภัยหนึ่งคือทานนั่นเอง การให้ทานถือเป็นบุญกริยาวัตถุที่อยู่ในใจของชาวพุทธแทบทุกคน และเป็นทีที่กล่าวจนติดปากว่า ทาน ศีล ภาวนา^๑ ทานจึงเป็นวิธีการที่สำคัญมากในการยกคุณภาพของจิตใจให้เป็นผู้ที่รู้จักเสียสละและแบ่งปันให้ผู้อื่นได้โดยมิได้นึกเสียดยศทรัพย์หรือสิ่งของตลอดจนการได้ที่เป็นนามธรรมคืออภัยทานซึ่งเราจะเห็นได้ในสังคมชาวพุทธในต้นพุทธกาล แม้แต่คนที่เคยทำผิดและกลับใจมาบวชได้เช่นองคุลีมาล สามารถบวชและปฏิบัติธรรมจนบรรลุธรรมขั้นสูง

ส่วนการอภัยโทษที่มีแนวคิดมาจากหลักอภัยทานซึ่งเป็นการให้ในลักษณะของนามธรรมมิใช่วัตถุทาน ก็ถือว่าเป็นบุญกิริยาวัตถุเสมอกัน จะเห็นได้ว่าเมื่อมีการลงโทษในการปกครองและก็มีก็จะมีปรากฏเห็นเสมอว่ามิพระภิกษุผู้ใหญ่ในแต่ละยุคและสมัยไปขอขมาบาปตชีวิตนักโทษประหาร ให้ละเว้นการประหารเพื่อเป็นทาน การอภัยโทษเกี่ยวข้องกับความหมายของอภัยทาน ส่งผลต่อเนื่องถึงการอภัยโทษซึ่งมีคุณค่าและความสำคัญต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม อภัยโทษจะเป็นการพัฒนาจิตใจ เป็นจุดเริ่มต้นใหม่ของมิตรภาพที่ยั่งยืน เป็นการสร้างมหากุศลและเป็นการยุติผลกระทบข้ามภพข้ามชาติได้ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนา

๒.๑ หลักการทั่วไป

ภายหลังจากการที่พระพุทธเจ้าได้ทรงทำการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนตลอดทั้งได้ส่งพระสาวกไปประกาศศาสนายังดินแดนต่างๆ มากขึ้นโดยทรงมีพระประสงค์ให้พระพุทธศาสนาเป็นประโยชน์แก่ชนทุกชาติชั้นวรรณะดังพระพุทธดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและเพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^๒ การเผยแผ่ศาสนาของพระพุทธองค์และพระสาวกในครั้งนั้นกล่าวได้ว่าเป็น

^๑ อก.อภุจก.(ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๘.

^๒ วิ.มหา. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

การปฏิบัติสังกมอินเดียในสมัยนั้นเลยทีเดียว กล่าวคือพระองค์ทรงปฏิเสธเรื่องวรรณะซึ่งชาวอินเดีย วรรณะสูงใช้เป็นเครื่องมือในการแบ่งแยกชนชั้นและสถานภาพทางสังคมให้แตกต่างกันทั้งนี้ก็ เพื่อที่จะรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มตัวเองเอาไว้ นอกจากนี้การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรี เข้ามาบวชศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยและช่วยเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น กล่าวได้ว่าเป็นการยอมรับในความเสมอภาคของมนุษย์ชายหญิงและแสดงถึงความเชื่อมั่นใน ศักยภาพความเป็นมนุษย์ของสตรีที่ควรจะมีสิทธิและบทบาทที่เท่าเทียมกันกับบุรุษเพื่อที่จะพัฒนา คุณภาพชีวิตของตนให้ดีขึ้นตามศักยภาพของแต่ละบุคคล การที่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธเรื่องการ แบ่งแยกวรรณะโดยให้เหล่าพระสาวกเคารพนับถือในคุณธรรมความสามารถของกันและกัน ตามลำดับอาวุโส นั้น นอกจากนั้นเป็นการจัดปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ อันเกิดจากความไม่เสมอ ภาคในสังคมนั้นแล้วยังเป็นการเปิดโอกาสให้คนด้อยโอกาสในสังคมได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน ประกอบอาชีพหน้าที่การงานตามความรู้ความสามารถของแต่ละบุคคลเพื่อที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิต ของตนให้สูงขึ้น

หลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ได้ทรงวางหลักมาตรฐานสากล เป็นหลักการพัฒนามนุษย์ให้มีศักยภาพสูงขึ้น ๆ ตามลำดับ ดังกล่าวโดยรวมเรียกว่า “โอวาทปาฏิ โมกข์” มีทั้งหมดด้วยกัน ๓ ประการ คือ การละเว้นจากความชั่วทั้งปวง การทำคุณงามความดี การ ทำจิตใจให้ผ่องใสบริสุทธิ์ นอกจากหลักธรรมคำสอนดังกล่าวนี้ยังมีหลักธรรมคำสอนหมวดอื่น ๆ เช่น สิล ๕ สังคหวัตถุ ๔ เป็นต้น อันเป็นคำสอนที่ทำให้ผู้ปฏิบัติตามสามารถพัฒนาตนเองจาก ปุถุชนไปสู่ความเป็นอริยบุคคลอันนำไปสู่การบรรลุนิพพานซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของ พระพุทธศาสนา^๓

พระพุทธศาสนา ได้มีการจัดเรียบเรียงไว้อย่างเป็นระบบแบบแผนชี้แจงแนะนำให้ พุทธศาสนิกชนนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสมกับแต่ละบุคคลดังเราจะเห็นได้จากคำสอนที่ พระพุทธองค์สอนแก่พุทธศาสนิกชนที่เป็นภคุหัสและบรรพชิตนั้นมีความแตกต่างกันในหลาย ๆ ด้าน เช่น การบัญญัติศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ และศีล ๓๑๑ เป็นต้น คำสอนต่าง ๆ ดังกล่าว แล้วนั้นพระพุทธองค์ไม่ได้ทรงบังคับให้ประพฤติดุปฏิบัติตามเพียงแต่แนะนำให้ใช้สติปัญญา พิจารณาให้ถ่องแท้เสียก่อนแล้วจึงเชื่อและปฏิบัติตามดังที่ปรากฏในกาลามสูตร

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มุ่งสอนให้พึ่งตนเอง และเชื่อในเรื่องกรรมที่แต่ละบุคคล ได้กระทำลงไปทั้งในอดีตและปัจจุบันว่าเป็นสิ่งที่กำหนดหรือแบ่งแยกให้เหล่าสัตว์มีความแตกต่าง

^๓ พระมหาสุกษัย ปิยธมฺโม (ดิวาปี), “การศึกษาวิเคราะห์ เรื่องพุทธจริยศาสตร์กับโทษประหาร ชีวิต”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๖-๔๘.

กัณฐ์คำสอนที่ปรากฏในจุฬามณีวงศ์สูตร พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งสันติภาพมุ่งสอนให้มีความเมตตากรุณาต่อกันไม่มุ่งร้ายเบียดเบียนกันทั้งทางกาย วาจา ใจ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอนันตเถรปัญหาว่า การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในพระปาติโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะอันสงัด การประกอบความเพียรในอธิจิต นี้เป็นคำสอนของพระพุทธศาสนา^๔

ความชั่ว เป็นมาตรวัดความผิดทางอาญาและเป็นมาตรการกำหนดโทษที่จะลงโทษ ชั่วมากโทษหนัก ชั่วน้อยโทษเบา ไม่ชั่วไม่มีโทษ ความชั่ว พระพุทธศาสนาเรียกว่า บาป หรืออกุศล สิ่งทีบุคคลกระทำเป็นความชั่วหรือไม่ให้ดูที่เจตนาของผู้กระทำ การกระทำเกิดจากเจตนาที่มีรากฐานมาจาก โลภะ โทสะ โมหะ ที่เรียกว่า “อกุศลมูล” เป็นความชั่ว^๕

ดังนั้น ความคิดเรื่อง “ความชั่ว” ตามแนวพระพุทธศาสนาดูเหมือนจะต่างจากความคิดของนักนิติศาสตร์ นักนิติศาสตร์ถือเอาการดำเนินของสังคมเป็นหลักวัด หากสังคมไม่ดำเนินดีไม่ชั่วทำให้เข้าใจว่าดีชั่วขึ้นอยู่กับอารมณ์ของมนุษย์ จึงไม่เป็นเกณฑ์สากลไม่เชื่อว่าผิดถูกอยู่ในตัวมันเอง^๖ ศาสนาพุทธใช้หลักเกณฑ์กว้างๆ และครอบคลุมกว้างซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียด ต่อไปนี้

ความหมายของคำว่า “ความดี ความชั่ว” ในทางพระพุทธศาสนา

การให้ความหมายคำว่า “ดี และ ชั่ว” นั้นพระพุทธศาสนาใช้คำว่า “กุศล และอกุศล” แทน ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสแก่ชาวกาลามคามว่า

ภททิยะ เมื่อใดท่านพึงรู้ด้วยตนเองเท่านั้นว่า ‘ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ที่บุคคลถือปฏิบัติบริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์’ เมื่อนั้น ท่านควรละ(ธรรมเหล่านั้น)เสีย^๗

ภททิยะ เมื่อใดท่านพึงรู้ด้วยตนเองเท่านั้นว่า ‘ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ที่บุคคลถือปฏิบัติบริบูรณ์ แล้วย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุข’ เมื่อนั้นท่านควรเข้าถึง(ธรรมเหล่านั้น)อยู่เถิด^๘

^๔ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๕/๕๐.

^๕ ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๒๕.

^๖ ปรีดี เกษมทรัพย์, ศ., นิติปรัชญา ภาคสอง, (กรุงเทพมหานคร : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๓๓๓.

^๗ อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๓/๒๕๕.

^๘ อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๓/๒๕๖.

จากพระพุทธพจน์ข้างต้นนั้นทำให้เราทราบคำนิยามของคำว่า “ความดี” หรือ “กุศล” ว่า ธรรมเหล่าใดก็ตามที่ปราศจากโทษ ผู้รู้สรรเสริญ และเมื่อยึดถือหรือปฏิบัติตามแล้วย่อมก่อให้เกิดประโยชน์สุข คำนิยามของคำว่า “ความชั่ว” หรือ “กุศล” ที่อยู่ ในลักษณะที่ตรงกันข้ามกันคือ ธรรมเหล่าใดก็ตามที่มีโทษ ผู้รู้ติเตียน และเมื่อยึดถือหรือปฏิบัติตามแล้วย่อมก่อให้เกิดทุกข์โทษ

หลักเกณฑ์ตัดสินความดีความชั่ว

พระพุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐมีสติปัญญาและเหตุผลเหนือกว่าสัตว์ประเภทอื่นๆ ที่มีแต่เพียงสัญชาตญาณและใช้กำลังในการตัดสินปัญหาซึ่งต่างจากสังคมมนุษย์ที่สามารถคิดค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมได้อย่างถ้อยถ้อยอาศัยกัน ถึงแม้ว่าปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์นั้นจะเป็นปัญหาที่มีลักษณะเดียวกันกับสัตว์ประเภทอื่นๆ เช่นการแก่งแย่งอาหาร ที่ทำกิน อาณาเขต หรือแม้แต่คู่ครอง แต่ว่ามนุษย์มีวิธีการอันชาญฉลาดที่สามารถนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาแทนการใช้กำลังเข้าตัดสินแบบสังคมของสัตว์ประเภทอื่นก็คือการตั้งกฎระเบียบขึ้นมาในสังคมเพื่อระงับข้อพิพาทให้หมดไป การที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดนั้นเป็นสิ่งที่มิควมประโยชน์มากถ้ามนุษย์ใช้ในทางที่ถูกต้องและเป็นธรรม แต่ก็อาจเป็นสิ่งที่มิอันตรายนาค้อมมนุษย์ สัตว์หรือสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ เช่นเดียวกัน ถ้าหากมนุษย์ใช้สติปัญญาของตนโดยไม่มีคุณธรรมจริยธรรมมาคอยควบคุมพฤติกรรมของแต่ละคนเพราะว่าการกระทำใดๆ ก็ตามไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วล้วนแล้วแต่มีผลต่อการดำรงชีวิตร่วมกันในสังคมด้วยกันทั้งสิ้น

พระพุทธศาสนาตระหนักถึงการที่มนุษย์มีสติปัญญาไว้สำหรับพัฒนาตนเองได้ จึงได้สอนให้มนุษย์นำสติปัญญาของตนไปใช้ตามแนวทางที่ถูกต้องคือ ๑. สอนให้ละความชั่วทั้งปวง ๒. สอนให้ทำความดี ๓. สอนให้ทำจิตใจให้สงบ การสอนตามแนวพุทธเริ่มที่ผู้สอนได้แนะนำให้รู้จักว่าอะไรคือสิ่งที่เรียกว่าความดีความชั่วการปฏิบัติตามคำสอนจะให้ผลได้อย่างไร การไม่ปฏิบัติตามคำสอนจะมีโทษอย่างไร และอะไรคือเกณฑ์ในการตัดสินว่าสิ่งที่เรียกว่าความดีความชั่วในทางพระพุทธศาสนานั้นมีลักษณะอย่างไร

ว่าโดยรวม การบรรลุนิพพาน เป็นเกณฑ์วัดขั้นสูงสุดของความดีตามแนวพุทธ นิพพานหมายถึงความไม่มี ความชั่วอันเป็นรากเหง้าของการทำชั่ว ๓ ประการคือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง พุทธศาสนาเห็นว่า ความโลภกับความโกรธเป็นความชั่วพอ ๆ กันเพราะความโกรธเป็นรูปปฏิเสธของความโลภ ผู้บรรลุนิพพานจะต้องทำลายทั้งความโลภและความโกรธ ลักษณะพิเศษของนิพพานคือ ไม่มีความโลภ ความโกรธ และความหลง การกระทำทางกาย วาจา ใจที่นำไปสู่ลักษณะพิเศษ ๓ ประการเป็นความดีสูงสุด ตรงกันข้ามเป็นความชั่ว

ข้อเสนอทางศีลธรรม อาจแบ่งเป็น ๒ ส่วนคือ

๑. องค์ประกอบทางด้านข้อเท็จจริง (Factual component)

๒. องค์ประกอบทางด้านคุณค่า (Value component)

คุณค่า (value) ขึ้นอยู่กับข้อเท็จจริง ถ้าข้อเท็จจริงเป็นเท็จองค์ประกอบทางคุณค่าก็เปล่าประโยชน์และไม่สมเหตุผล เช่น ถ้าบุคคลตัดสินคุณค่าว่าการฆ่าสัตว์เป็นบุญ เราก็ต้องกลับไปดูว่า ข้อเท็จจริงเป็นอย่างไร จะพบว่าเป็นเท็จเพราะสัตว์ทุกชนิดกลัวการถูกฆ่า^๕

ดังนั้น หลักสากลการตัดสินเบื้องต้น คือ องค์ประกอบสองกรณีการกระทำดังกล่าวอะไรดี อะไรชั่ว เป็นการตัดสินทางด้านคุณค่า (value) ต้องไปมององค์ประกอบด้านข้อเท็จจริง ข้อเท็จจริงบางที่ต้องอาศัยตรรกะ ทั้งอุปนัย (Induction) นิรนัย (deduction) และการสังเกต (observation) การที่จะวินิจฉัยตัดสินว่าอะไรคือความดี อะไรคือความชั่วนั้นมีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาอยู่อีก ๒ ประการคือ^๖

๑) การวินิจฉัยโดยพิจารณาจากเหตุหรือที่มาของการกระทำ

พฤติกรรมต่าง ๆ ที่มนุษย์แสดงออกมาในสังคมนั้นล้วนแล้วแต่เกิดจากแรงผลักดัน ๒ อย่าง คือแรงผลักดันฝ่ายดี และแรงผลักดันฝ่ายชั่ว การกระทำที่เกิดจากแรงผลักดันฝ่ายดี สรุปย่อลงได้ ๓ ประการคือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ และความไม่หลง เมื่อใดก็ตามพฤติกรรมการแสดงออกของมนุษย์ที่เกิดจากแรงผลักดันฝ่ายดีเราก็จะเรียกว่าเป็นความดี หรือกรรมดี จัดอยู่ในฝ่ายที่เจริญ แต่เมื่อใดก็ตามถ้าการกระทำต่าง ๆ ของมนุษย์เกิดจากแรงผลักดันฝ่ายชั่วซึ่งสรุปย่อลงได้ ๓ ประการคือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง การกระทำนั้นก็จะถูกเรียกว่าความชั่ว หรือกรรมชั่ว จัดอยู่ในฝ่ายเสื่อม ดังพระพุทธพจน์ว่า ธรรมที่จัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเสื่อมสามประการได้แก่ อะไรบ้าง ได้แก่ อกุศลมูลสามประการคือ อกุศลมูลกล่าวคือความโลภ อกุศลมูลกล่าวคือความโกรธ อกุศลมูลกล่าวคือความหลง ธรรมสามประการที่กล่าวมานี้จัดอยู่ในฝ่ายเสื่อม ธรรมที่จัดอยู่ในฝ่ายเจริญสามประการได้แก่ อะไรบ้าง ได้แก่ กุศลมูลสามประการคือ กุศลมูลกล่าวคือความไม่โลภ กุศลมูลกล่าวคือความไม่โกรธ กุศลมูลกล่าวคือความไม่หลง ธรรมสามประการที่กล่าวมานี้จัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเจริญ^๗

^๕ Gunapala Dharmasiri, **Fundamental of Buddhist Ethics**, (U.S.A. Golden Leaves, ๑๙๘๕), pp. 25-26.

^๖ สมภาร พรหมทา, ผศ. ดร., **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๓๐.

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๐/๓๗๓.

สรุปความว่าวิธีการที่จะตัดสินว่าอะไรเป็นความดีหรือความชั่วนั้นวิธีการแรกให้ดูว่า การกระทำนั้นหรือสภาวะธรรมนั้นเกิดจากกุศลมูลหรืออกุศลมูลนั่นเอง

๒) การวินิจฉัยโดยพิจารณาดูที่ผลซึ่งเกิดขึ้นจากการกระทำหรือสภาวะธรรมนั้น ๆ

ดังได้กล่าวไปแล้วว่าการกระทำทุกอย่างของมนุษย์เกิดจากแรงผลักดัน ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายดี และฝ่ายชั่ว ดังนั้นเมื่อเกิดจากแรงผลักดันที่ต่างกันผลที่ได้จากการกระทำนั้น ๆ จึงแตกต่างกัน การกระทำที่เกิดจากแรงใจฝ่ายดีย่อมให้ผลที่เป็นประโยชน์สุขแก่ผู้กระทำเสมอ ในทางตรงกันข้าม การกระทำที่เกิดจากแรงใจฝ่ายชั่ว ย่อมให้ผลที่เป็นทุกข์โทษแก่ผู้กระทำเสมอดังพระพุทธองค์ ตรัสไว้ในกาลามสูตรว่า

ดูก่อนชาวกาลามะ ท่านทั้งหลายคิดอย่างไรเกี่ยวกับเรื่องที่เราจะกล่าวต่อไปนี้ ความโลภ ...ความโกรธ...ความหลง เมื่อเกิดขึ้นภายในตัวคน ย่อมเกิดเพื่อเป็นประโยชน์หรือว่าเพื่อเป็นโทษ เพื่อเป็นโทษ พระเจ้าข้า

ดูก่อนชาวกาลามะ คนที่โลภ...โกรธ...หลง ถูกความโลภ...โกรธ...หลงครอบงำและ ควบคุมจิตใจ ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง ขโมยทรัพย์ที่ผู้อื่นมิได้ให้บ้าง ล่วงละเมิดภรรยาของคนอื่นบ้าง พวด ปรดบ้าง ชักชวนผู้อื่นให้ทำในสิ่งที่กล่าวมาข้างต้นนี้บ้าง การกระทำที่กล่าวมานี้ย่อมอำนวยผลเป็น ทุกข์โทษชั่วกาลนาน ไข้หรือไม่ไข้ พระเจ้าข้า

ดูก่อนชาวกาลามะ ท่านทั้งหลายคิดอย่างไรกับเรื่องที่เราจะกล่าวต่อไปนี้ความไม่โลภ... ความไม่โกรธ..ความไม่หลง เมื่อเกิดขึ้นภายในตัวคน ย่อมเกิดเพื่อเป็นประโยชน์หรือว่าเพื่อเป็น โทษ

เพื่อเป็นประโยชน์ พระเจ้าข้า

ดูก่อนชาวกาลามะ คนที่ไม่โลภ...ไม่โกรธ...ไม่หลง ไม่ถูกความโลภ...โกรธ หลง ครอบงำและคอยคุมจิตใจ ย่อมไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ขโมยทรัพย์ที่ผู้อื่นมิได้ให้ ไม่ล่วงละเมิดภรรยาของคน อื่น ไม่พวดปรด ทั้งยังชักชวนให้ผู้อื่นไม่ทำสิ่งที่กล่าวมาข้างต้นนั้น การกระทำนี้ย่อมอำนวยผลที่เป็น ประโยชน์ชั่วกาลยาวนาน ไข้หรือไม่ไข้ พระเจ้าข้า^{๑๒}

จากพระพุทธพจน์ข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่าการกระทำที่เกี่ยวเนื่องกับกุศลมูลนั้นให้ผล เป็นประโยชน์ ส่วนการกระทำที่เกี่ยวเนื่องกับอกุศลมูลย่อมให้ผลที่เป็นทุกข์โทษ การให้ผลที่เป็น ประโยชน์สุขหรือทุกข์โทษนั้นเกิดขึ้นได้ใน ๓ ลักษณะคือ ๑. เกิดกับตนเอง ๒. เกิดกับผู้อื่น ๓. เกิด ทั้งกับตนเองและผู้อื่น

ดังนั้นเมื่อสรุปเกณฑ์การตัดสินความดีความชั่วโดยการพิจารณาดูที่ผลนี้ทำให้เรา สามารถพิจารณาให้ละเอียดลึกกลงไปอีก ๓ ลักษณะคือ

^{๑๒} อง.ดิก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗-๒๖๐.

๑. การกระทำนั้นให้ผลเป็นประโยชน์สุขหรือทุกข์โทษแก่ตนเอง
๒. การกระทำนั้นให้ผลเป็นประโยชน์สุขหรือทุกข์โทษแก่ผู้อื่น
๓. การกระทำนั้นให้ผลเป็นประโยชน์สุขหรือทุกข์โทษทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

๒.๒ แนวคิดการอภัยโทษในพระพุทธศาสนา

การอภัยโทษนั้นเป็นการให้ที่เป็นปัจจัยหนึ่งที่เอื้อประโยชน์ต่อการที่จะไม่ต้องสูญเสียความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันและไม่สูญเสียชีวิตของทรัพยากรบุคคลที่สามารถจะกลับตัวกลับใจมาเป็นคนดีและเป็นประโยชน์ต่อสังคม

การอภัยโทษแก่กันมีพื้นฐานมาจากคำว่าอภัยทานหรือให้อภัยซึ่งใช้ในความหมายทั่วไปรวมถึงเป็นคำแฝงในสังคมและยังมีความหมายเฉพาะในทางกฎหมายเจาะจงไปเรื่องโทษแต่มีความหมายคล้ายอภัยทานซึ่งอภัยทานมีความหมายกว้างกว่าแม้จะยังไม่มีกรกระทำ เช่นเขตอภัยทาน

๒.๒.๑ ความหมายทั่วไป

คำว่า อภัยหรือให้อภัยเป็นคำที่คนไทยได้ยินอยู่เสมอเมื่อรู้สึกว่าคุณทำอะไรผิดพลาดความจริงแล้ว ตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ฉบับ พ.ศ.๒๕๒๕ “อภัย” หมายถึงความไม่มีภัย ความไม่ต้องกลัว “ให้อภัย” หมายถึงความว่า ยกโทษให้ ความหมายนี้แสดงนัยอยู่แล้วว่า การให้อภัยเกิดจากการที่ฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ถูกระทำและอีกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้กระทำ ซึ่งผู้ถูกระทำเป็นฝ่ายที่ยกโทษให้แก่ผู้กระทำ ในชีวิตประจำวันเรามักได้ยินคนพูดว่า “ขออภัย” ซึ่งหมายถึงขอให้อีกฝ่ายยกโทษให้ในความผิดที่ตนเองได้กระทำแก่เขาโดยมีเจตนาหรือไม่ก็ตาม แต่บางทีเราก็ก็นึกคำนี้เป็นการแสดงมารยาททางสังคม เช่น “ขออภัยในความไม่สะดวก” “ขออภัยที่ต้องทำให้รอนาน” ฯลฯ แต่โดยทั่วไปแล้ว การให้อภัยอาจมีทั้งการยกโทษให้แก่ผู้ที่สำนึกผิดแล้วขออภัย และอาจมีการให้อภัยแม้อีกฝ่ายจะไม่แสดงความสำนึกผิดหรือขออภัยก็ตาม โดยปกติอย่างหลังจะปฏิบัติได้ยากกว่า

ในชีวิตประจำวันเรามักใช้คำที่มีความหมายทำนองเดียวกันนี้ เช่น เราพูดว่า “ไม่เป็นไร” เพื่อบอกว่าเราไม่ถือสาหรือไม่ใส่ใจในเรื่องที่คนอื่นกระทำกับเรา แต่อย่างไรก็ตาม คำว่า “ไม่เป็นไร” อาจมีความหมายลึกซึ้งได้มากกว่าคำว่า “ให้อภัย” เพราะบางทีเราพูดว่า “ไม่เป็นไร” ในความหมายที่ไม่เกี่ยวกับการยกโทษให้หรือเลิกแล้วต่อกันแต่พูดจากสภาพจิตใจที่ยอมจำนนต่อสภาพปัญหาบางอย่าง เช่น ผู้หญิงบางคนที่ยินยอมกับพฤติกรรมของสามีที่มักกลับบ้านดึกเป็นประจำ อาจพูดปลอบใจตนเองว่า “ไม่เป็นไร” ในคืนที่นั่งคอยสามีจนดึกดื่นโดยไม่ปรียากบ่นที่สามีลืมไปว่าคืนนี้เธอเข้าครัวทำกับข้าวที่สามีชอบและหิ้วท้องรอทานข้าวกับสามีในวันครบรอบการแต่งงาน

การพูด “ไม่เป็นไร” ในสภาพการเช่นนี้อาจทำให้บางคนเข้าใจว่ามีความหมายคล้ายกับที่เราพูดกันว่า “ปลง” หรือ “ปล่อยวาง” เพราะไม่อยากให้เป็นเรื่องเป็นราว แต่การ “ปลง” หรือ “ปล่อยวาง” ในลักษณะยอมจำนนหรือทนแบกรับปัญหาเช่นนี้ไม่ตรงกับความหมายของคำว่า “ปลง” หรือ “ปล่อยวาง” ตามหลักพระพุทธศาสนาแท้ทีเดียว

การปลงหรือปล่อยวางตามหลักพระพุทธศาสนา คือ “การปลงอนิจจัง” เกิดจากการมีปัญญาเข้าถึงความจริงตามกฎธรรมชาติแล้วไม่ยึดติด ไม่ประมาท ไม่ใช่ปลงเพียงเพื่อสบายใจอย่างเดียว แต่เป็นการปลงที่ทำให้สบายใจด้วย ดันตัวเร่งแก้ปัญหา และสร้างสรรค์ความดีต่างๆ บนพื้นฐานของความเข้าใจความจริงด้วย

ดังนั้น คำว่าให้อภัย ปลง หรือปล่อยวาง จึงมีความหมายเกี่ยวเนื่องหรือคาบเกี่ยวกันในลักษณะที่ว่า ให้อภัยก็คือยกโทษให้ เพราะมีเจตนาที่จะเลิกแล้วต่อกันไม่เอาโทษกัน และที่ตั้งใจเลิกแล้วต่อกันได้ เพราะสามารถปลงหรือปล่อยวางได้เนื่องจากได้ใช้ปัญญาพิจารณาเห็นความจริง เช่น อาจเห็นว่าการให้อภัยหรือการไม่พยายามทวงแค้นเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเองเพราะสภาวะจิตที่ให้อภัยช่วยลดความเจ็บปวด ขุ่นแค้น รุ่มร้อน ที่รุมเร้าจิตใจ (ช่วยละกิเลสที่เรียกว่าโทสะ) และเป็นพื้นฐานของการอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมอย่างสันติ ในทางปฏิบัติการให้อภัยต้องอาศัยพื้นฐานจิตใจที่มีเมตตา เช่น เมื่อเราถูกด่าด้วยคำหยาบคายเราควรจะทำอย่างไร? พระพุทธองค์ทรงแนะนำว่า ให้เราเรียนรู้ที่จะมีสติควบคุมจิตไม่ให้แปรปรวน ไม่ตอบโต้ด้วยความโกรธ และให้แผ่เมตตาต่อผู้กระทำต่อเรา เราอาจแบ่งการให้อภัยในทางปฏิบัติเป็น ๒ ช่วงหลักๆ คือ ช่วงเผชิญเหตุ คือการให้อภัยในขณะที่เรากำลังอยู่ในฝ่ายเป็นผู้ถูกกระทำ เช่น ถูกด่าด้วยคำหยาบเป็นต้น ในกรณีเช่นนี้เราต้องมีสติกำกับจิตไม่ให้แปรปรวนด้วยอารมณ์โกรธ ไม่คิดใจในการกระทำของอีกฝ่าย ส่วนช่วงที่สองคือ ช่วงบ่มเพาะความเมตตา คือเราพึงฝึกจิตให้มีเมตตาเป็นนิสัย ด้วยการหมั่นแผ่เมตตาให้สรรพชีวิตเพื่อสร้างพื้นฐานอุปนิสัยที่มีเมตตา ให้มีเมตตาเป็นพื้นจิตเมื่อเผชิญเหตุที่จะสามารถให้อภัยได้โดยง่าย หรือโดยปกตินิสัย มีอภัยวิธีเป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำเนินชีวิตที่ดีงามของตนเองคือการดำเนินชีวิตที่เรียนรู้ที่จะเข้าใจและมีความรักอย่างลึกซึ้งต่อตนเอง เพื่อนมนุษย์ และสรรพชีวิต

๒.๒.๒ ความหมายเฉพาะ

“การอภัยโทษ” ภาษาอังกฤษไทย หมายถึง ยกโทษหรือเปลี่ยนโทษหนักเป็นโทษเบา หรือลดโทษให้แก่ผู้ต้องคำพิพากษาที่ต้องรับโทษทางอาญาเมื่อคดีถึงที่สุดแล้วเป็นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามรัฐธรรมนูญ

ในความหมายของนักนิติศาสตร์และนักอาชญาวิทยา ตามที่ศาสตราจารย์ เอช เอ กู๊ด ได้ให้คำนิยามไว้ว่า “ความเมตตาปราณีอันมาจากผู้มีอำนาจสูงสุดหรือประมุขแห่งรัฐ อันมีที่ประสงค์

จะมีให้ผู้ต้องคำพิพากษาให้ลงโทษนั้นได้รับโทษทั้งหมดหรือแต่บางส่วน” ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ผู้ที่ถูกศาลพิพากษาให้ลงโทษประหารชีวิตและได้รับการอภัยโทษนั้น อาจจะกลับแสดงความบริสุทธิ์ของตนได้และขอให้ล้างมลทินได้ในภายหลัง^{๑๓}

การให้อภัยในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง “อภัยทาน” อภัยทานเป็นคำในภาษาบาลี ประกอบขึ้นจาก อ+ภัย+ทาน หมายถึงการให้ความไม่มีภัย หรือปลอดภัย^{๑๔} ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ก็ได้ให้ความหมาย “อภัยทาน” ว่าการให้ความไม่มีภัย^{๑๕} เช่นเดียวกัน

อภัยทาน เป็นการให้ที่เป็นมหาทาน คือเป็นทานอันยิ่งใหญ่ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในอภิสันตุต^{๑๖} ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๕ ประการนี้เป็นมหาทาน ที่รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่าในอดีตไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้างในปัจจุบัน ไม่ถูกลบล้างในอนาคตก็จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน ทาน ๕ ประการ ได้แก่ (๑)เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ อริยสาวกผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์แล้ว ชื่อว่า ให้ความไม่มีภัย ให้ความไม่มีเวร ให้ความไม่เบียดเบียนแก่สัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียน อันไม่มีประมาณ นี่เป็นทานประการที่ ๑ เป็นมหาทานที่รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริ นี่เป็นห้วงบุญห้วงกุศล นำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อให้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ (๒)อริยสาวก เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๓) อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤติดีกาม (๔) อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการเสพของมีนเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ชื่อว่า ให้ความไม่มีภัย ไม่มีเวร ให้ความไม่เบียดเบียนแก่สัตว์ทั้งหลาย

จะเห็นได้ว่า อภัยทานที่กล่าวถึงในพระไตรปิฎกนั้นแท้ที่จริงคือศีล ๕ นั่นเอง และเป็นการให้ที่ยิ่งใหญ่อันเป็นมหาทาน ซึ่งจะมีความหมายที่แตกต่างไปจากความหมายเพียงแก่การให้อภัยที่เราเข้าใจกันทั่วไปว่า เป็นเฉพาะการยกโทษให้ ไม่โกรธเคืองกัน เมื่อเวลาเกิดเรื่องทะเลาะกัน

^{๑๓} กรมราชทัณฑ์ กระทรวงยุติธรรม, การพระราชทานอภัยโทษตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา ๒๖๑ ทวิ, หน้า ๑-๑๓๕.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๘๐.

^{๑๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชัน, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๓๑.

^{๑๖} อัง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๓๕/๓๐๐-๓๐๑.

สำหรับการอภัยโทษในความหมายเฉพาะ การอภัยโทษเป็นภาษากฎหมาย อภัยทานในความหมายพระพุทธศาสนานั้นมีความหมายที่กว้างและครอบคลุมมากกว่าความหมายทั่วไปที่เข้าใจกันว่า เป็นการหายโทษหรือยกโทษให้เท่านั้น และจากความหมายของอภัยทานที่หมายถึงการรักษาสีล ^๕ นั้น เราซึ่งสามารถที่จะให้อภัยทานได้อยู่ตลอดเวลา โดยไม่จำเป็นต้องให้อภัยทานจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อเราทะเลาะกันหรือมีปัญหาขัดแย้งกัน

ดังนั้น ความหมายทั่วไปของการอภัยโทษ คือ การให้อภัย อโหสิกรรม ปลง หรือปล่อยวาง จึงมีความหมายเกี่ยวเนื่องหรือคาบเกี่ยวกันในลักษณะที่ว่าให้อภัยก็คือ ยกโทษให้ เพราะมีเจตนาที่จะเลิกแล้วต่อกัน ไม่เอาโทษกัน และที่ตั้งใจเลิกแล้วต่อกันได้ เพราะสามารถปลงหรือปล่อยวางได้ เนื่องจากได้ใช้ปัญญาพิจารณาเห็นความจริง เช่น อาจเห็นว่าการให้อภัยหรือการไม่พยายามจองเวรเป็นสิ่งที่มีความค่าในตัวเองเพราะสภาวะจิตที่ให้อภัยช่วยลดความเจ็บปวด ขุ่นแค้น รุ่มร้อน ที่รุมเร้าจิตใจ (ช่วยละกิเลสที่เรียกว่าโทสะ) และเป็นพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันกับคนอื่น ๆ ในสังคมอย่างสันติเป็นต้น

๒.๒.๓ หลักการนิติศาสตร์ทั่วไปกับนิติศาสตร์เชิงพุทธ

นิติศาสตร์ ตามความหมายที่ใช้ในประเทศอินเดีย จะเป็นวิชาทางด้าน politics คือวิชาด้านรัฐศาสตร์ หรือวิชาการเมือง ดังเช่นที่กล่าวถึงในคัมภีร์พุทธศาสนาว่า “ขัตติยธมมสงฺขาเต นิตฺตฺเต”^{๕๖} ซึ่งแปลว่า ในนิติศาสตร์ กล่าวคือ ขัตติยธรรม (ธรรมของกษัตริย์ คือ คุณสมบัติของผู้ปกครอง และหลักการปกครอง) “นิติ” แปลว่า การนำ มีรากศัพท์เดียวกับคำ ว่า “นายก” ซึ่งแปลว่า ผู้นำ คำ เดิมในภาษาบาลีหรือสันสกฤตว่า นิติ ซึ่งมาจากธาตุเดียวกันกับ นายก คือ นิ แปลว่านำ “นิติ” จึงแปลว่า การนำ นิติศาสตร์ที่แท้เรียกว่า “นิติศาสตร์” ภาษาไทยเรียกนิติศาสตร์เพื่อทำให้สั้น

นิติศาสตร์ แปลว่า ศาสตร์แห่งการนำ หรือจัดดำเนินการ ซึ่งอาจขยายความหมายว่าเป็นศาสตร์แห่งการนำคน หรือการนำ กิจการของรัฐหรือการทำหน้าที่ของผู้นำ อย่างไรก็ตาม การที่จะดำเนินการปกครองหรือเป็นผู้นำ ประเทศชาติได้นั้น แน่นอนว่าจะต้องมีระเบียบแบบแผน คือเราต้องมีเครื่องมือที่จะใช้เป็นกติกาสังคม การปกครองจะเป็นไปไม่ได้ถ้าไม่มีกฎเกณฑ์กติกา อย่างน้อยต้องรู้ว่าจะทำ อะไรได้หรือไม่ได้ ในขอบเขตแค่ไหน การปกครองจึงเรียกร้องให้มีกฎเกณฑ์กติกาเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น เรื่องของกฎหมายกับเรื่องของการปกครองจึงแยกกันแทบไม่ได้ จนกลายเป็นว่า เมื่อมีการปกครองก็ต้องมีกฎหมาย คือมีกฎเกณฑ์กติกาของสังคมหรือของประเทศชาติที่พลเมืองจะต้องประพฤติปฏิบัติตาม^{๕๗}

^{๕๖} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๘/๔๕๒.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์(ป. อ. ปยุตฺโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวดย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒-๓.

จากวิวัฒนาการของสังคม ซึ่งมีความสัมพันธ์กันระหว่างการปกครองกับกฎหมาย เมื่อสังคมเจริญมากขึ้น กฎหมายก็ไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องมือของการปกครอง แต่การปกครองก็ถูกกำหนดโดยกฎหมาย คือ กฎหมายทั้งรับใช้การปกครอง และเป็นตัวกำหนดการปกครอง ที่บอกให้รู้ว่าจะให้การปกครองมีรูปแบบ กลไก และดำเนินไปอย่างไร หลักการมี ๒ อย่าง คือ หลักการแห่งความเป็นจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติ และหลักการที่มนุษย์ผู้มีปัญญานำเอาความรู้ในความจริงนั้นมาจัดตั้งวางเป็นแบบแผนในสังคมมนุษย์

ส่วน นิติศาสตร์ ตามความหมายทางวิชาการของชมพูทวีป หมายถึงวิชาการเมือง การปกครอง หรือการจัดกิจการบ้านเมือง เริ่มแต่เรื่องอำนาจหน้าที่และคุณสมบัติของราชา คือ ผู้ปกครอง การแต่งตั้งอำมาตย์ข้าราชการ การจัดการบ้านเมืองให้อุดมสมบูรณ์ การทูต การสงคราม ยุทธศาสตร์และกลยุทธ์ต่างๆ การสงบศึกและสันติภาพ ฯลฯ ซึ่งเป็นหลักเกณฑ์กฎกติกา และคำแนะนำ สั่งสอนแก่ผู้ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองตรงกับที่ไทยเราเรียกว่า รัฐศาสตร์^{๑๙} ในทางพุทธศาสนา “นิติ” อาจใช้ในความหมายกว้างๆ หมายถึง แนวทางหรือแบบแผนความประพฤติทั่วไป หรือระบอบการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ซึ่งไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการปกครองบ้านเมือง ยกตัวอย่างเช่น คติที่ถือกันตั้งแต่ก่อนพุทธกาลว่า “บุคคลนั้นนอนได้ร่มไม้ใด ไม่พึงหักรานกิ่งก้านของต้นไม้ นั้น ผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนทราม”^{๒๐}

ในพระพุทธศาสนา กฎหมาย คืออะไร คำที่ใกล้เคียงตรงที่สุด ก็คือคำว่า “วินัย” แต่จะเห็นได้ชัดว่า คำว่าวินัยไม่ใช่จำกัดเฉพาะแต่กิจการของรัฐเท่านั้น แต่วินัยในความหมายของพระพุทธศาสนา ในขั้นแรกนี้จะให้ความหมายไว้เพื่อเป็นจุดตั้งต้นในการทำ ความเข้าใจว่า “วินัย” แปลงต่างๆว่า “การจัดตั้งวางระบบแบบแผน”^{๒๑}

ธรรม คือ ความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมัน เราอาจจะแปลได้หลายอย่าง เช่นแปลว่า ธรรมชาติ กฎธรรมชาติ ความเป็นจริง หรือพูดง่ายๆ ก็คือ ธรรมชาติและธรรมดานี้เอง ธรรมชาติ คือ สิ่งต่างๆ ธรรมดา คือความเป็นไปของธรรมชาติ หรือความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย ธรรมเป็นสิ่งที่อยู่ตามธรรมดา พระพุทธเจ้า จะเกิดหรือไม่เกิด มันก็อยู่ของมันอย่างนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงค้นพบความจริงนี้แล้ว ก็ทรงนำมาเปิดเผยแสดงสั่งสอน^{๒๒}

โดยนัยนี้ ธรรม จึงเป็นพื้นฐานของวินัย และเป็นทั้งจุดหมายของวินัย

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๒๐} พ.ช. (ไทย) ๒๓/๑๔๖๕/๒๕๓.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ, หน้า ๑๑.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒-๑๓.

๑. ที่ว่าเป็นฐาน หมายความว่า ต้องรู้ความจริงของกฎธรรมชาติจึงจะสามารถจัดตั้งวางระบบแบบแผนในหมู่มนุษย์เพื่อให้มนุษย์ได้ประโยชน์จากธรรมนั้นได้ ถ้าไม่รู้ การจัดตั้ง ก็ผิดพลาดหรือไร้ความหมาย

๒. ที่ว่าเป็นจุดหมายคือ การที่ให้นุชนมาอยู่ร่วมกัน และมีการจัดตั้งระเบียบแบบแผนทั้งหมดนั้น ก็เพื่อช่วยให้มนุษย์เข้าถึงและได้รับประโยชน์จากธรรมนั่นเอง

เพราะฉะนั้น เบื้องหลังวินัย ก็คือหลักการแห่งธรรม ที่เป็นความจริงแน่แท้อยู่ในธรรมคาของธรรมชาติ เป็นหลักการอันสูงสุด ทั้งโดยตัวมันเอง และโดยเป็นสาระและเป็นจุดหมายของวินัย ไม่มีใครสูงเหนือธรรม พระพุทธศาสนาถือเป็นหลักการว่า ธรรมสูงสุดในโลก ธรรมสูงสุดในสังคมนมนุษย์^{๒๓}

ดังนั้น ธรรมจึงเป็นทั้งเบื้องต้นและที่สุดแห่งวินัย ถ้าปราศจากธรรมวินัยก็ไม่มี ความหมาย ไร้ประโยชน์ แต่ถ้ามีแต่ธรรมเป็นของจริงตามธรรมชาติ แม้จะมีคนที่รู้ธรรม แต่ไม่สามารถมาจัดสรรให้เกิดประโยชน์แก่คนหมู่มากได้ ธรรมนั้นก็ไม่ได้เกิดประโยชน์เท่าใดนัก ทั้งๆที่มีอยู่เป็นความจริง ดังนั้นสอง อย่างนี้จึงต้องอิงอาศัยกัน เมื่อครบทั้งสองอย่างจึงเป็นพระพุทธศาสนา^{๒๔}

วินัยและกฎหมายจึงช่วยจัดสรรสังคมดี ที่เอื้อให้คนงอกงามมีชีวิตที่ดีคนยิ่งงอกงามมีชีวิตที่ดี ก็ยังหนุนสังคมดีที่คนจะมีชีวิตงอกงาม ชีวิตมนุษย์มี ๓ ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ซึ่งดำเนินไปด้วยกัน และสัมพันธ์อิงอาศัยเป็นปัจจัยแก่กัน แยกขาดจากกันไม่ได้ พฤติกรรม ที่แสดงออกทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี เป็นส่วนที่ปรากฏออกมาในการติดต่อกับสภาพแวดล้อมทั้งทางวัตถุและทางสังคม แต่เบื้องหลังพฤติกรรมนั้นก็คือ เจตนา ความตั้งใจและแรงจูงใจ ภายในจิตใจ ซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมที่จะแสดงออกมา เพื่อสนองความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งในจิตใจนั้น และพฤติกรรมที่แสดงออกนั้นจะมีลักษณะอาการอย่างไร ก็เป็นไปตามสภาพจิตใจ เช่นความรู้สึกสบายใจไม่สบายใจเป็นต้นของเขา

นอกจากนั้น พฤติกรรมของเขาจะตื่นเงินคับแคบ หรือดำเนินไปอย่างลึกซึ้งซับซ้อนในขอบเขตกว้างขวาง มีประสิทธิภาพที่จะสนองความต้องการของตนเองอย่างได้ผลหรือไม่เพียงใด ก็ย่อมขึ้นต่อความรอบรู้ความเข้าใจและความเฉลียวฉลาดคือปัญญาของเขา พฤติกรรมจึงแยกออกไม่ได้จากจิตใจและปัญญา จิตใจ ก็อาศัยพฤติกรรม เช่น จิตใจจะมีความสุขเมื่อมีพฤติกรรมที่ดำเนินไปได้ตามความต้องการ หรือได้ทำ พฤติกรรมที่ถูกต้อง แต่ถ้าต้องทำพฤติกรรมที่ไม่ปรารถนา ก็จะฝืนใจ มีความทุกข์ ถ้าได้ทำพฤติกรรมที่ชอบหรือเคยชิน ก็ชอบใจสบายใจ แต่ถ้าพฤติกรรมนั้น

^{๒๓} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๑/๑๐๗.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ, หน้า ๑๖.

ถูกขัดขวางปิดกั้น ก็ไม่ชอบใจ โกรธหรือเกิดความทุกข์พร้อมกันนั้น จิตใจก็เข้าไปตามปัญญา ถ้าคิดนึกหรือประสบสถานการณ์ใดแล้ว ไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร จะปฏิบัติต่อมันอย่างไร จะเอาอย่างไร กับมัน จิตใจก็จะอัดอัดขัดข้อง เกิดความรู้สึกรีบคั้นกดคั้นเป็นทุกข์ แต่ไม่ว่าในสถานการณ์ใด หรือต่อประสบการณ์ใด ถ้ารู้เข้าใจว่ามันคืออะไร เป็นอย่างไร มองเห็นชัดโล่งไปว่าจะปฏิบัติ หรือจัดการกับมันได้อย่างไรแล้วจิตใจก็โปร่งโล่งสุขสบาย ถ้ามีทุกข์อยู่ก็พ้นหายหมดทุกข์ไป เมื่อเห็นคนอื่น หน้าตาบึ้ง พุดจาหรือมีกิริยาอาการ ไม่สุภาพ จิตใจก็รู้สึกโกรธขัดเคือง แต่พอรู้ว่า คนนั้นเขามีปัญหา มีความกดดันในใจจากแรงบีบคั้น เช่นขาดเงิน หรือกำลังกลัวเรื่องครอบครัวเป็นต้น พอรู้ขึ้นมาเกิดปัญญาแล้ว จิตใจก็หายโกรธเคือง กลายเป็นสงสารเห็นใจอยากเข้าไปช่วยเหลือ จิตใจจึงแยกกันไม่ได้กับพฤติกรรมและปัญญา

ปัญญาก็เช่นกัน จะพัฒนาหรือทำงานได้ผลดี ก็ต้องอาศัยจิตใจและพฤติกรรม ถ้าจิตใจอ่อนแอเหนื่อยหน่ายเฉื่อยชา เจอปัญหาที่ไม่สู้ ไม่พยายามคิดหาทางแก้ไข ปัญญาก็ไม่พัฒนา หรือจะพิจารณาศึกษาอะไรจิตใจฟุ้งซ่านเลื่อนลอย ก็คิดไม่ออกหรือมองไม่ชัด แต่ถ้าจิตใจเข้มแข็ง มีความเพียรแรงกล้า เจอปัญหาที่ไม่สู้ พยายามคิดหาทางแก้ไข ปัญญาก็พัฒนาได้ดี ยิ่งจิตใจนั้นเป็นสมาธิ สงบมั่นคงแน่วแน่ ไม่มีอะไรกวนได้ ก็ยิ่งคิดได้ชัดเจนมองเห็นสว่างโล่งพร้อมกันนั้น ในการแสวงปัญญา ก็ต้องใช้พฤติกรรมเกื้อหนุน และเป็นเครื่องมือ เช่นต้องเดินไปยังแหล่งข้อมูล ต้องดำ เนินการจัดเก็บรวบรวมข้อมูล ต้องรู้จักดู รู้จักฟัง รู้จักสัมผัส ต้องรู้จักเข้าหาผู้คน รู้จักพุดจาถ้าพุดจาสุภาพ รู้จักตั้งคำถาม รู้จักพุดจาให้กระชับตรงประเด็น และได้ตอบเป็น เป็นต้น การแสวงปัญญาก็ได้ผลดี ฯลฯ โดยนัยนี้ ปัญญาก็สัมพันธ์กับจิตใจและพฤติกรรมการจัดการหรือจัดดำ เนินการให้ระบบความเป็นไปของชีวิตทั้ง ๓ ด้าน คือพฤติกรรม จิตใจ และปัญญานี้ สัมพันธ์กันในลักษณะการที่ทำให้ชีวิตดีงาม เป็นอยู่อย่างได้ผลยิ่งขึ้น นี่แหละ คือการเรียนรู้ การฝึก หรือการพัฒนาชีวิต ที่เรียกว่า ศึกษา หรือการศึกษา และเพราะเป็นการพัฒนา หรือศึกษาอย่างเป็นระบบครบ ๓ ด้านไปด้วยกัน จึงเรียกว่า ไตรสิกขา

จิตใจ และปัญญา เป็นเรื่องภายใน เป็นส่วนเฉพาะตัวของแต่ละบุคคล แต่พฤติกรรมเป็นชีวิตด้านที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับโลกภายนอก ทั้งกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันในสังคม และกับวัตถุทั้งหลาย เราสามารถใช้พฤติกรรมเป็นสื่อในการเข้าถึงจิตใจและปัญญา การพัฒนาพฤติกรรมจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาจิตใจและปัญญาในทางกลับกัน พฤติกรรมก็เป็นสื่อหรือเป็นแดนที่แสดงออกของจิตใจและปัญญา ถ้าจิตใจและปัญญาได้มีการพัฒนาอย่างดี ก็จะทำให้คนมีพฤติกรรมที่ดีงามเกื้อกูล ดังนั้น พฤติกรรมของคนจะเป็นไปในทางเปิดเผยบนันทอนสังคม หรือเป็นไปในทางที่ส่งเสริมเกื้อหนุนต่อความเป็นอยู่ และกิจการที่ร่วมกัน ก็อยู่ที่ว่าจิตใจและปัญญา

ได้รับการพัฒนาหรือไม่เพียงใด วินัย คือการจัดระบบพฤติกรรมหรือการจัดระบบชีวิตและสังคมที่จะส่งเสริมพฤติกรรมของคน เพื่อช่วยให้เขาพัฒนาในไตรสิกขา^{๒๕}

นิติศาสตร์ เกี่ยวข้องโดยตรงกับพฤติกรรมของมนุษย์ หมายความว่า พฤติกรรมหรือชีวิตด้านศีล เป็นแดนสัมพันธของนิติศาสตร์ แต่การจัดสรรด้านพฤติกรรมหรือศีลอย่างเดียว ไม่เพียงพอแก่การสร้างสรรค์และดำรงรักษาอารยธรรมของมนุษยชาติ การที่นิติศาสตร์ใช้ศีลหรือพฤติกรรมเป็นแดนเชื่อมโยงส่งผลเข้าสู่แดนแห่งจิตใจและปัญญา ทำให้เกิดการพัฒนาคอนอย่างเต็มทั้งระบบ โดยสื่อสมมติสู่ตัวธรรมอันเป็นความจริงแท้ในธรรมชาติให้สำเร็จได้ นี่ต่างหากที่เป็นคุณค่าที่แท้จริงของนิติศาสตร์ถ้าการปกครองและกฎหมายขาดจุดหมายในการพัฒนามนุษย์ คือการปกครองและกฎหมายนั้นไม่เป็นเครื่องมือสื่อศึกษา พอสังคมสงบเรียบร้อยและมีความพร้อมทางเศรษฐกิจมากขึ้น ความลุ่มหลงเพลิดเพลินมัวเมา ความเฉื่อยชาประมาท และความขัดแย้งในหมู่ชนก็จะแพร่หลายขยายตัว ต่อจากนั้น สังคมก็จะเลื่อนไหลลงไปในกระแสแห่งความเสื่อมหรือวนเวียนอยู่ในวงจรแห่งความเจริญแล้วก็เสื่อม เช่นเดียวกับอารยธรรมเก่าๆ เช่น กรีก และ โรมัน เป็นต้น ที่ล่มสลายไปแล้วในอดีต^{๒๖}

กระบวนการในการบัญญัติข้อกฎหมายกฎหมายโดยหลักการ กับกฎหมายโดยบัญญัติ เมื่อพระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติสิกขาบทแต่ละข้อ ที่มารวมกันเป็นวินัยนี้ พระองค์ตรัสแสดงวัตถุประสงค์ทุกครั้งว่า ที่ทรงบัญญัติสิกขาบท คือ ข้อฝึก หรือกฎแต่ละข้อนี้ เพื่ออะไร ซึ่งได้แก่ วัตถุประสงค์ ๑๐ ประการจัดได้เป็น ๕ หมวด คือ

๑. เพื่อประโยชน์แก่สงฆ์หรือส่วนรวม
 ๒. เพื่อประโยชน์แก่ตัวบุคคล
 ๓. เพื่อประโยชน์แก่ชีวิตของมนุษย์
 ๔. เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไปในสังคมใหญ่ที่แวดล้อม
 ๕. เพื่อประโยชน์แก่ตัวพระศาสนา
- ทั้ง ๕ หมวดนี้แยกย่อยเป็นหมวดละ ๒ ข้อ ดังนี้

๑. เพื่อประโยชน์แก่สงฆ์หรือส่วนรวม

๑.๑ “สังฆสุกฺกตาเย” เพื่อความยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์ คือ เพื่อความดีงามของสถาบันสงฆ์ทั้งหมดโดยส่วนรวม ที่จะมีความเรียบร้อย อยู่กันด้วยดี ด้วยการตั้งวินัยขึ้นมาบนฐานแห่งการยอมรับร่วมกัน ที่ว่า“ยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์” หมายความว่า พระพุทธเจ้าไม่ใช้วิธีบังคับขึ้นใจแต่ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อผลดีร่วมกัน และโดยความยอมรับร่วมกัน

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓-๔๕.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

๑.๒ “สังฆปาสุตายะ” เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ ไม่ใช่เฉพาะแต่อยู่เรียบร้อยดี ต้องอยู่สบายด้วย และเป็นความสบายของส่วนรวม

๒. เพื่อประโยชน์แก่ตัวบุคคล

๒.๑ เพื่อกำราบคนหน้าด่าน (ทุมมังกุ = ผู้เก้อยาก)

๒.๒ เพื่อความอยู่ผาสุกของภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก พุทธสันฯว่า เพื่อส่งเสริมคนที่ประพฤติดี และกำราบคนที่ประพฤติชั่วหรือเพื่อปิดช่องคนร้าย-ให้โอกาสคนดี

๓. เพื่อประโยชน์แก่ชีวิตของมนุษย์เอง คือคำนึงถึงผลดีและผลร้ายที่จะเกิดกับชีวิตของมนุษย์ เช่น เรื่องความดี ความชั่ว เป็นต้น โดยมุ่งที่จะสร้างสภาพเอื้อต่อชีวิตที่ดีงาม

๓.๑ เพื่อปิดกั้นผลเสียหายที่จะเกิดในปัจจุบัน

๓.๒ เพื่อป้องกันผลเสียหายที่จะเกิดในอนาคต

๔. เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไป คือ เพื่อผลดีแก่จิตใจของประชาชน ทำให้คนมีจิตใจผ่องใสด้วยอาศัยความดีงามของพระสงฆ์เป็นสื่อ

๔.๑ เพื่อความเลื่อมใสของประชาชนที่ยังไม่มีความเลื่อมใส

๔.๒ เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้น ไปของประชาชนที่มีความเลื่อมใสอยู่แล้ว

สองข้อนี้มุ่งเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนเอง เพราะความสัมพันธ์ระหว่างพระศาสนากับประชาชนมีจุดเริ่มต้นอยู่ที่ทำให้เขามีจิตใจที่สงบเข้มแข็ง สบาย ผ่องใส เกิดศรัทธา มีปิติและความสุข เป็นกุศลพื้นฐานที่จะนำไปสู่คุณความดีที่สูงยิ่งขึ้นไป

๕. เพื่อประโยชน์แก่ตัวพระศาสนา

๕.๑ เพื่อให้สัทธรรม คือธรรมที่แท้ หรือหลักการที่แท้ของพระศาสนา ดำรงอยู่ได้มั่นคงยั่งยืน

๕.๒ เพื่ออนุเคราะห์วินัย คือ เพื่อช่วยคำจูงใจให้ระเบียบแบบแผนและระบบการต่างๆ เกิดมีผลในการปฏิบัติตามหลักการอย่างหนักแน่นมั่นคงเป็นไปตามวัตถุประสงค์อย่างยั่งยืน (เพื่อให้วินัยเกิดผลสมวัตถุประสงค์)^{๒๗}

พระพุทธเจ้า ตรัสธรรมกับวินัยไว้ด้วยกันเป็นคู่กัน เพราะที่แท่นฐานของชีวิตและสังคมมนุษย์ของเราคือธรรม และประโยชน์ที่แท้ของเราก็คือธรรม นิติศาสตร์จะต้องจับจุดนี้ให้ได้ โดยเฉพาะในเมื่อสังคมต่อไปนี้จะประสบปัญหาเรื่องนี้มากขึ้นทุกที ซึ่งเราจะต้องคิดว่าเราจะเอาอย่างไรกับมัน กฎหมายนั้น ว่าที่จริง สารที่แท้ต้องอยู่ที่เจตนารมณ์ซึ่งสอดคล้องกับธรรมนั้น เพราะฉะนั้น ถ้าคนไม่เข้าถึงธรรม ก็จะมีปัญหาจากกฎหมายได้หลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นเพราะ

๑. ปัญญาไม่เข้าถึงธรรม ก็ตาม

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ, หน้า ๕๖-๕๗.

๒. เจตนาไม่เป็นธรรม เช่น ไม่บริสุทธิ์ หรือไม่ประกอบด้วยเมตตา คือความหวังดีต่อเพื่อนมนุษย์ เนื่องจากเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว หรือคิดจะกลั่นแกล้งผู้อื่น ก็ตาม

เพราะฉะนั้น บางครั้งกฎหมายก็จึงกลายเป็นเครื่องมือกดขี่ข่มเหงกันในสังคมได้ และเราจึงต้องคอยตรวจสอบเจตนารมณ์ที่แท้จริงของกฎหมายกับข้อกำหนดตามตัวอักษร ด้วยความสำนึกตระหนักว่า ข้อกำหนดตามตัวอักษรนั้น ที่จริงจัดวางไว้เพื่อสนองเจตนารมณ์ของกฎหมาย แต่เมื่อออกมาแล้วบางทีมันกลับเป็นเครื่องมือในการที่จะไม่ปฏิบัติตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย คนจึงใช้บัญญัติตามตัวอักษรเพื่อทำร้ายคนอื่นก็ได้ หรือเพื่อสนองการหาผลประโยชน์ของตนเองก็ได้ ดังที่มีคนใช้กฎหมายเพื่อผลประโยชน์ของตัวเองกันมากมาย เพราะฉะนั้น การที่จะต้องตรวจสอบกฎหมายก็คือกฎหมายนี้ให้สอดคล้องกับธรรมและให้ช่วยนำ มนุษย์เข้าถึงตัวธรรมให้ได้ จึงเป็นหน้าที่ของมนุษย์ที่จะต้องทำ อยู่ตลอดเวลา สิ่งนี้นักกฎหมายโดยเฉพาะผู้บัญญัติกฎหมายจะต้องมี ก็คือการเข้าถึงธรรมทั้งในแง่

๑. การเข้าถึงธรรมด้วยปัญญา คือความรู้ในความจริงอย่างที่ว่ามีหลายระดับ ตั้งแต่ ๑) ความรู้ในกฎแห่งความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งทั้งหลาย ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย หลักการแห่งความถูกต้องดีงาม อย่างน้อยรู้ตัวกฎเกณฑ์กติกาในความหมายที่แท้จริงของมัน และตามที่มนุษย์บัญญัติ และรู้ไปถึงสังคม สภาพปัญหาของสังคม เหตุปัจจัยแห่งความเป็นไปในสังคมกลไกของความเป็นไปนั้น ตลอดจนการหยั่งรู้ยังเห็นว่าการที่วางกฎข้อนี้แล้วจะเกิดผลอะไรขึ้นมาในสังคม เป็นต้น และ ๒) ความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์ ว่ามนุษย์นี้เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกฝนพัฒนา เรามีความประสงค์อะไร ชีวิตที่ดีเป็นอย่างไร ซึ่งอย่างที่ว่าแล้วแล้ว คนเราทุกคนมีความเข้าใจและความต้องการนั้นอยู่แม้โดยไม่รู้ตัว ถึงแม้เห็นไม่ชัดมันก็มีอยู่ในใจ และถ้าไม่ชัดนี้แหละ มันจะมีอิทธิพลซึ่งทำให้เกิดการตัดสินใจที่ผิดพลาด

๒. การเข้าถึงธรรมด้วยจิตใจ คือมีเจตนาบริสุทธิ์ รักความเป็นธรรม มีความมุ่งมาดใฝ่ปรารถนาต่อจุดหมายที่จะสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมให้ดีขึ้น ด้วยการดำรงธรรมไว้ในสังคม อันนี้จะต้องมีอยู่ในใจ คือความใฝ่ปรารถนาที่จะดำรงธรรมและสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามการเข้าถึงธรรมที่วามานี้จะต้องมีอยู่ในนักกฎหมาย โดยเฉพาะผู้บัญญัติกฎหมาย เมื่อผู้บัญญัติกฎหมายเข้าถึงธรรมด้วยปัญญา และด้วยจิตใจแล้วพฤติกรรมของเขาในการบัญญัติกฎหมายก็จะเป็นพฤติกรรมที่เข้าถึงธรรมด้วย เมื่อผู้ใช้กฎหมายเข้าถึงธรรมด้วยปัญญา และด้วยจิตใจแล้ว ก็จะมีพฤติกรรมในการใช้กฎหมายอย่างผู้เข้าถึงธรรมด้วยพฤติกรรมด้วย^{๒๘}

พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งสร้างระบบสังคมที่เรียกว่า สังฆะ ขึ้นมาเพื่อเป็น ชุมชนแห่งการศึกษา แล้ว มีการปกครองขึ้นมาเพื่อการศึกษา คือการฝึกฝนพัฒนาชีวิตของมนุษย์นั้นเป็นไป

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

ได้ด้วยดี การฝึกคนหรือให้การศึกษาแก่เขานั้น แท้ที่จริงเป็นการสร้างปัจจัยที่เอื้อต่อการที่เขาจะพัฒนาตัวเอง แต่เมื่อทำ อย่างนั้น พระพุทธเจ้าก็ทรง ได้ชื่อว่าเป็นผู้ฝึกเขาด้วย และในการฝึกนั้น พระองค์มีลักษณะอย่างหนึ่งเรียกว่าเป็นผู้ฝึกโดยไม่ต้องใช้อำนาจ หรือที่ศัพท์ทางพระเรียกว่า ผู้ฝึก โดยไม่ต้องใช้อำนาจ คือไม่ต้องใช้การลงโทษ ลักษณะนี้อาจจะเป็นอุดมคติว่า กฎหมายที่ดีที่สุด และการปกครองที่ดีที่สุด ต้องบรรลุจุดหมายโดยใช้อำนาจให้น้อยที่สุด ถ้าเป็นพระพุทธเจ้าก็ไม่ ต้องใช้เลย พระองค์จึงมีคุณสมบัติพิเศษที่ฝึกคนโดยไม่ต้องใช้อำนาจและที่จริงนั้น กฎหมายเองก็ เป็นเครื่องฝึกคนอยู่แล้ว แต่การที่เป็นอย่างนี้ได้ก็อยู่ที่ว่า จะต้องทำ ให้คนมีจิตสำนึก และมีท่าทีต่อ กฎหมายแบบเป็นสิกขาบท คือเป็นข้อฝึกตน ไม่ใช่ข้อบังคับ และทำ ให้ดียิ่งขึ้นไปอีกจนกระทั่งว่า กฎหมายเป็นเพียงเครื่องมือร่วมกันในข้อสมมติของสังคมอย่างที่ว่ามาแล้ว โดยนัยนี้ แนวทาง ในการทำ กฎหมาย จึงมี ๒ ทาง คือในระบบสังคมที่การปกครองเป็น จุดหมายในตัว คือ การ ปกครองเพื่อให้สังคมสงบเรียบร้อย ก็จะเป็นการปกครองด้วยอำนาจ หรือนั่นการใช้อำนาจ กฎหมายก็จะมุ่งบังคับและควบคุม โดยเน้นการกำ จัดคนชั่ว ด้วยการลงโทษคนทำความผิด แต่ใน ระบบที่ถือคิดว่าการปกครองเป็นการสร้างสังคมที่ดีขึ้นมา เพื่อเป็นสภาพเอื้อให้มนุษย์ได้พัฒนา ตนเข้าสู่ชีวิตที่ดีงาม การบัญญัติกฎหมาย ก็จะเน้นการสร้างคนดี เพราะเป็นเครื่องฝึกมนุษย์ให้ขึ้น ไปสู่ชีวิตที่ดีงาม เมื่อกฎหมายเป็นสิกขาบทคือเป็นเครื่องฝึกตน กฎหมายก็จะเป็เครื่องมือ ในการสร้างคนดี

เพราะฉะนั้น จึงควรเน้นกฎหมายในการสร้างคนดีมากกว่าการกำจัดคนชั่วเป็นอันว่า กฎหมายมี ๒ แบบ ถ้าเน้นอำนาจก็จะเป็นกฎหมายที่เด่นในด้านกำจัดคนชั่วโดยมีการห้ามและ บังคับมาก แต่ถ้าเป็นกฎหมายที่เน้นการศึกษา ซึ่งมุ่งสร้างคนดี ก็จะมีลักษณะในทางจัดสรร โอกาส และการส่งเสริมมาก แต่ในความเป็นจริงซึ่งสังคมในขณะหนึ่งๆ มีคนที่อยู่ในระดับการพัฒนาที่ แตกต่างกันหลากหลาย การปกครองและกฎหมายจะต้องทำ หน้าทั้งสองด้าน คือ ทั้งส่งเสริมคนดี และกำ ราบคนร้าย ทั้งนี้โดยมีจุดเน้นที่การสร้างและส่งเสริมคนดีรวมความว่า ถ้าแยกโดยจุดเน้น กฎหมายก็มี ๒ แบบ คือ แบบสร้างคนดี กับแบบกำจัดคนชั่ว

ถ้าใช้ระบบอำนาจก็แน่นอนว่าจะเอียงไปในแบบกำจัด แต่ถ้าใช้ระบบที่มองสังคม มนุษย์เป็นสังคมที่คืบหน้าไปสู่ความดีงาม เราก็ออกกฎหมายมาสร้างสภาพเอื้อให้ชีวิตพัฒนา ก็เป็น กฎหมายที่พยายามสร้างคนให้เป็นคนดี และสร้างคนให้เป็นคนดีให้มากจนกระทั่งเราแทบไม่ต้อง ลงโทษคน หรือลงโทษคนให้น้อยที่สุด เพราะไม่มีคนชั่วที่จะต้องลงโทษ ถ้าทำได้อย่างนั้นก็เป็ กฎหมายที่ดีแต่ทั้งนี้กฎหมายย่อมสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นกับการปกครองการปกครองจึงต้องมี

นโยบายในการที่จะสร้างสรรค์สังคมในแบบที่ว่า ใช้การปกครองเพื่อสร้างคน โดยสร้างคนดีเพื่อให้มีคนชั่วที่จะต้องลงโทษให้น้อยที่สุด ซึ่งก็คือ เป็นการถือแนวคิดแบบลัทธิขงจื๊อ^{๒๕}

การพัฒนาคนเป็นทั้งจุดหมายและเป็นทั้งปัจจัยของวินัยอันรวมทั้งกฎหมาย กล่าวคือกฎหมายมีไว้เพื่อสร้างสภาพเอื้อโอกาสแก่การที่คนจะพัฒนาชีวิตสู่ความดีงามและประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้นไป และคนที่พัฒนาดีแล้วนั้นแหละจะปฏิบัติตามกฎหมายได้ดีที่สุด พร้อมทั้งช่วยให้กฎหมายบรรลุจุดหมายของมันอย่างดีที่สุดโดยเฉพาะถ้าคนมีการพัฒนาตนอย่างดี จนเข้าถึงธรรมด้วยปัญญาและด้วยจิตใจแล้ว เขาก็จะมีพฤติกรรมที่เข้าถึงธรรม ซึ่งจะทำให้มีการปฏิบัติตามกฎหมายอย่างสมบูรณ์แบบ กล่าวคือกฎหมายจะไม่ใช่เป็นข้อบังคับ แต่เป็นเพียงข้อหมายรู้ หรืออาจจะพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ไม่ต้องมีกฎหมายแบบข้อบังคับ มีแต่เพียงกฎหมายแบบข้อหมายรู้ หรือมีวินัยโดยไม่ต้องมีลัทธิขงจื๊อ ถ้าไม่มีพื้นฐานการพัฒนาทางจิตใจและปัญญา ไม่ว่ากฎหมายหรือวินัยจะกำหนดไว้อย่างไร ในที่สุดก็จะไปไม่รอด เพราะคนจะหาทางเลี่ยงกฎหมาย หรืออย่างน้อยก็ไม่มี ความยินดีเต็มใจพร้อมใจที่จะปฏิบัติตาม และแม้จะมีการบังคับและการลงโทษกันอย่างไร ก็จะไม่ลืมหลับในที่สุด เพราะตัวระบบเองจะก่อรอบโตรมจนหมดประสิทธิภาพ เช่น มีการสมคบกันหลบเลี่ยงกฎหมายในทุกระดับ ต้องตั้งระบบบังคับควบคุมซับซ้อนขึ้นๆและลงโทษรุนแรงขึ้นๆ จนไร้ผล ตลอดจนมีการนำ เอากฎหมายไปใช้ในทางที่ผิดเจตนาธรรม เพื่อสนองความต้องการผลประโยชน์ส่วนตัว เป็นต้น ฉะนั้น การพัฒนาคนในด้านพฤติกรรมต่อกฎหมาย พร้อมไปด้วยกันกับการพัฒนาด้านจิตใจและด้านปัญญา จึงเป็นภารกิจสำคัญที่นิติศาสตร์จะต้องให้ความสนใจ^{๒๖}

๒.๒.๔ แนวคิด เกี่ยวกับการกำเนิดผู้นำในพระพุทธศาสนา

เมื่อมีการกล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ โดยมากคนทั่วไปมักจะเข้าใจว่ามีแต่ความหมายในทฤษฎีของนักวิชาการตะวันตก โดยความเป็นจริงถ้าศึกษาให้เข้าถึงอย่างถ่องแท้และลึกซึ้งจะพบว่า แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่มีความหมายและเป็นแนวคิดที่เป็นระบบคุณธรรม^{๒๗} จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำในพระพุทธศาสนาเพื่อ ก่อให้เกิดความเข้าใจอย่างจริงจัง ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการกำเนิดผู้นำไว้ใน อัครคัมภีร์สูตร^{๒๘} ซึ่งมีเนื้อหาสาระอธิบายเกี่ยวกับลักษณะและวิวัฒนาการในการกำเนิดของผู้นำซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕-๑๒๐.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

^{๒๗} อมร รัชศาสตร์ และคณะ, การบริหารงานบุคคลในประเทศไทย, ฉบับแก้ไขเพิ่มเติมครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔), หน้า ๕๕.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๕/๕๒ ; ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๘/๕๕.

มนุษย์มีกำเนิดมาจากอภัสสรพรหม คือ สมัยที่น้ำท่วมโลก สัตว์ทั้งหลายพากันพินาศ ยกเว้นพรหมชั้นอภัสสราขึ้นไปที่น้ำไม่อาจท่วมถึง เมื่อน้ำลดลง จัวนดินก็ปรากฏขึ้น มีสี่ กลิ่น รส นำรับประทาน อภัสสรพรหมจึงลงมากินจัวนดิน รัศมีก็หายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดาวกลางวัน กลางคืน ฤดู เดือน ปี ก็ปรากฏขึ้นในโลก อภัสสรพรหมเหล่านั้น บางพวกก็มีวรรณะงาม บางพวกก็มีวรรณะไม่งดงาม จึงมีการดูถูกรวณะกัน เมื่ออธรรมเกิดขึ้น จัวนดินก็หายไป กระบิดิน เกรือดิน และข้าวสาลีที่เกิดเองโดยธรรมชาติ ไม่มีกลีบ ไม่มีรำ รสชาติดี สุกเองโดยธรรมชาติ ก็เกิดขึ้นมาแทน ต่อมา เมื่อสัตว์เหล่านั้นเพ่งดูกันด้วยความกำหนด เพศก็ปรากฏขึ้น และเสพเมถุน ธรรมกัน เหล่าสัตว์ที่มีความละเอียดและรังเกียจก็ไปรยฝุ่น เถົา และโคมัยใส่พวกที่เสพเมถุนกัน มนุษย์เหล่านั้นจึงพากันหลบหนีออกจากบ้านและนิคม พากันสร้างที่มุงบังขึ้นมาเพื่อเสพเมถุน หลังจากนั้นเป็นต้นมา มนุษย์ทั้งหลายก็รู้จักสร้างเรือนขึ้นมาเป็นที่อยู่อาศัย

ต่อมา เหล่ามนุษย์มีความฉลาดขึ้น คิดว่าการที่ต้องไปเก็บเอาข้าวสาลีมาเป็นอาหารทั้ง เข้าและเย็น เป็นความลำบากเสียเปล่า จึงได้เก็บมาสังสมไว้ทั้งเช้าและเย็น ต่อมา ก็เก็บสังสมไว้ คราวละหลายวัน ทั้งนี้เพื่อความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต เมื่อมนุษย์มีความฉลาดเกิดขึ้น ข้าวสาลีที่ไม่มีรำและกลีบก็กลายเป็นข้าวที่มีรำและกลีบ ที่ถูกเก็บเกี่ยวไปก็ไม่กลับงอกขึ้นในทันใด เหมือนครั้ง ก่อน ดังพระพุทธพจน์ ที่ปรากฏในอัครัญญสูตรว่า

...เมื่อเกรือดินของสัตว์เหล่านั้นหายไปแล้ว ข้าวสาลีอันผลิผลในในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีกลีบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร ก็ปรากฏ ที่ที่พวกเราเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเช้า ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเช้า ที่ที่พวกเราเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเย็น ความพร้อมไม่ปรากฏเลย พวกเรานั้นเมื่อพากันบริโภคน้ำข้าวสาลี ซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสาลินั้นเป็นภิกษา มีข้าวสาลีเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ ข้าวสาลีของพวกเราจึงมีรำ หุ้มห่อเมล็ดบ้าง มีกลีบหุ้มเมล็ดบ้าง ต้นที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับงอกขึ้นอีก ความพร้อมได้ปรากฏให้เห็น จึงได้มีข้าวสาลี เป็นหย่อมๆ...^{๓๓}

ต่อมา มนุษย์ทั้งหลาย จึงปักหลักแบ่งปันกัน บรรดามนุษย์เหล่านั้น ผู้มีความโลภมาก ก็ไป ขโมยข้าวสาลีคนอื่นมาบริโภค เมื่อถูกจับได้เขาก็ตักเตือนไม่ให้ทำอย่างนั้นอีก แต่ขโมยเหล่านั้นก็ไม่เลิกพฤติกรรม คนอื่น ๆ จึงลงโทษเขาด้วยการชกต่อยบ้าง ใช้ก้อนหินขว้าง และใช้ท่อนไม้ทุบตีบ้าง เมื่ออธรรมเกิดมีมากขึ้นโดยลำดับอย่างนี้ มนุษย์ทั้งหลายจึงประชุมกันแล้ว เลือกสรรบุคคลที่มีบุคลิกงาม น่าเกรงขาม และประพฤติดนดี เพื่อว่ากล่าวตักเตือนคนที่ควรว่ากล่าว ตักเตือน และลงโทษคนที่สมควรลงโทษ ดังพระพุทธพจน์ความว่า

^{๓๓} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๘/๕๕.

...ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้น จึงเข้าไปหาท่านที่มีรูปงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า น่าเกรงขามกว่า แล้วจึงได้กล่าวดังนี้ว่า มาเถิด ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียน จงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบเถิด และพวกเราจักแบ่งปันข้าวสาทิให้แก่ท่าน...^{๓๔}

...เพราะเหตุที่สัตว์นั้น อันมหาชนสมมติ แต่งตั้งจะนั้นคำแรกว่า “มหาสมมติ มหาสมมติ” จึงเกิดขึ้นเพราะเหตุที่สัตว์นั้นเป็นใหญ่แห่งที่นาทั้งหลาย ฉะนั้นคำที่ ๒ ว่า “กษัตริย์ กษัตริย์” จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นให้ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบธรรม ฉะนั้น คำที่ ๓ ว่า “ราชา ราชา” จึงเกิดขึ้น...

...ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีดวงกษัตริย์นั้นขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มีไช้พวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกก็ธรรมเท่านั้น ประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า...

...เพราะเหตุที่ผู้นำนั้น ถูมหาชนแต่งตั้งสมมติขึ้น จึงได้ชื่อว่า “มหาสมมติ” เพราะเป็นใหญ่ แห่งนา (ว่ากล่าวติเตียน ลงโทษคนที่ทำผิดเกี่ยวกับที่นา) ดังนั้น จึงได้ชื่อว่า “กษัตริย์” เพราะทำให้มหาชนเกิดความยินดี (ว่ากล่าวติเตียน ลงโทษคนที่ควรติเตียน) ดังนั้น จึงได้ชื่อ ว่า “ราชา”...^{๓๕}

เมื่อนุษย์ถูกระบบชาติสร้างขึ้นมาเพื่อให้อยู่ด้วยกัน อยู่รวมกัน ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกัน และกัน จึงชี้ให้เห็นว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐ เพราะภาษาเป็นแบบแผนของการสื่อความหมายที่ทำให้มนุษย์เข้าใจกัน และอยู่ด้วยกันเป็นครอบครัว เป็นสังคม เป็นรัฐที่สมบูรณ์^{๓๖} กำเนิดผู้นำในอัครัญญสูตรจึงมีหลายชื่อ อาทิ ผู้นำในแบบที่เป็นมหาชนสมมติ เป็นผู้มาจากการที่ประชาชนสถาปนาขึ้น โดยผู้นำต้องเป็นคนดี เป็นคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมและยุติธรรม บำเพ็ญเพื่อหมู่คณะโดยแท้ ผู้นำจึงเกิดขึ้นด้วยความประสงค์หรือการเรียกร้องต้องการของสังคม เพื่อทำหน้าที่ในการปกครอง ดังนั้นผู้นำในอัครัญญสูตร จึงหมายถึง ผู้ที่มีอำนาจและหน้าที่ในการบริหารจัดการไม่ว่าจะเป็นการปกครองในรูปแบบหรือระดับใด เรียกผู้นำตามเหตุปัจจัยดังที่มีนามบัญญัติ ดังนี้

๑. นามว่า มหาชนสมมติ เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาชนสมมติ ดังนี้และอีกชื่อว่า มหาชนสมมติ จึงอุบัติขึ้น โดยใจความ หมายถึง ผู้นำที่ประชาชนส่วนใหญ่ได้พร้อมใจกันคัดเลือก

^{๓๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๐/๕๖.

^{๓๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๑/๕๗.

^{๓๖} พระมหาอุบล จรธมฺโม (ดวงเนตร), “การศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาการปกครองในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๕.

แต่งตั้งขึ้น พร้อมทั้งได้มอบอำนาจหน้าที่ทางการปกครองให้ ผู้ปกครองในแบบนี้ยังรวมไปถึงคณะรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน เพราะรัฐบาลเช่นว่านั้น มาจากการที่ประชาชนส่วนมากของประเทศคัดเลือกสมมติมาให้ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองนั่นเอง

๒. นามว่า กษัตริย์ เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้า เป็นใหญ่ยิ่งแห่งเขตทั้งหลาย ดังนี้และอีกพระว่า กษัตริย์ จึงอุบัติขึ้น โดยใจความ กษัตริย์ หมายถึง เจ้าแผ่นดิน หรือเจ้าแห่งที่นา เป็นผู้มีที่ดินมาก หรือมีอำนาจในการแบ่งปันจัดสรรที่ดินทำกิน ผู้ปกครองในแบบนี้ อาจหมายรวมไปถึงผู้มีอิทธิพลในด้านความเข้มแข็ง สามารถคุ้มครองและบังคับผู้คนทั้งหลายให้อยู่ในกรอบของกติกาได้

๓. นามว่า ราชา เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้านำชนเหล่าอื่นให้สุขใจได้โดยธรรม ดังนี้และอีกพระว่า ราชา จึงอุบัติขึ้น โดยใจความ ราชา หมายถึง ผู้ที่บันดาลความยินดีอันเป็นธรรมให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนได้ ผู้ปกครองในแบบนี้ ยังรวมไปถึงผู้มีอิทธิพลในด้านความซื่อตรงด้วย หากคนในปกครองมีเรื่องทะเลาะวิวาทกันเพราะผลประโยชน์ การตัดสินความผิดถูกจึงเป็นหน้าที่ของราชา เมื่อราชาได้ตัดสินอย่างเที่ยงตรงและถูกต้อง ก็นำมาซึ่งความสุขแก่ผู้อยู่ใต้ปกครอง

๔. นามว่า พระเจ้าจักรพรรดิ หรือที่เรียกว่า “จักรวรรดิราชา” เพราะ หมายถึง การเป็นผู้นำทางด้านการปกครอง ซึ่งมีธรรมเป็นอำนาจ หรือใช้อำนาจในการปกครองด้วยความเป็นธรรม พระเจ้าจักรพรรดินี้ เป็นพระราชาที่จัดการปกครองได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดตามธรรม อันเกิดจากการอบรมสั่งสอนคุณงามความดี โดยกระทำเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมและหมู่คณะ

กล่าวโดยสรุปแนวคิด กำเนิดผู้นำในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึง หลักความเป็นจริงตามธรรมชาติว่า สังคมมนุษย์เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะจำเป็นต้องมีผู้นำ เพื่อทำหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อย ความถูกต้องดีงาม ในการอยู่ร่วมกัน จะเห็นได้ว่า เมื่อมีผู้นำดี เป็นผู้นำที่ประกอบด้วยธรรม ผู้คนในหมู่คณะก็จะประพฤติธรรมตามผู้นำ ทำให้หมู่คณะอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข สงบสันติ ดังนั้นผู้นำจึงถูกตั้งเกณฑ์ไว้ให้เป็นผู้มีคุณธรรมหรือมาจากผู้ทรงคุณธรรม เพราะเหตุที่ถือเอาธรรมชาติส่วนใหญ่แน่นอนเอง ลักษณะของผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือผู้นำจะต้องเป็นผู้ที่ประพฤติธรรม เพราะพระราชาที่ทรงธรรมย่อมได้รับความไว้วางใจจากประชาชน ในขณะที่เทวราชา เป็นการยกย่องมนุษย์ที่เกิดมาในตระกูลที่สูงท่ามกลางสังคมตามสังคมที่มีความเชื่อดั้งเดิมที่มีตั้งแต่ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติ ครั้นพระพุทธองค์ทรงอุบัติตรัสรู้ธรรมแล้ว ไม่คัดค้านหลักความเชื่อดั้งเดิมคือ ทรงเติมเต็มให้แก่สังคมด้วยการให้พระราชาที่เกิดมาในตระกูลสูงต้องประพฤติธรรม ถ้าหากพระราชาแม้เกิดในตระกูลสูงแต่ไม่ประพฤติธรรม ก็ขาดลักษณะผู้นำในทางพระพุทธศาสนา แม้พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงสรรเสริญ พระพุทธองค์ทรงย้ำถึงการที่มนุษย์ประพฤติธรรมและเพียบพร้อมด้วยความประพฤติดีที่ดีงามย่อมประเสริฐกว่าบุคคลทั้งปวง

๒.๓ หลักธรรมและพระวินัยที่เกี่ยวข้องกับการอภัยโทษในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้า ทรงค้นพบหลักธรรมซึ่งเป็นกฎธรรมชาติอันมีจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ การดับทุกข์ อภัยทานนับเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่จะช่วยให้ผู้ปฏิบัติมีความสุข ไม่เบียดเบียน อาฆาตจองเวรกัน ส่วนพระวินัยนั้นทรงบัญญัติขึ้นภายหลัง เพื่อช่วยควบคุมความประพฤติ และเพื่อให้เกิดความเลื่อมใส มีทั้งบทลงโทษที่เด็ดขาด และผ่อนปรน พระธรรมและพระวินัยจึงมีความสัมพันธ์กันเป็นไปเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และเป็นระเบียบเรียบร้อยของคณะสงฆ์และสังคม

๒.๓.๑ หลักธรรมพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับการอภัยโทษ

หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าได้อุทิศตนแสวงหาด้วยการบำเพ็ญพระบารมีอย่างยิ่งยวด ในสมัยที่เป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติต่าง ๆ ตลอด ๔ อสงไขยแสนกัปป์ จนกระทั่งตรัสรู้ทำหน้าที่พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จเผยแผ่แก่พหุชนตลอด ๔๕ ปี คือ อริยสัจ ๔ อันมีจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ การดับทุกข์ ความเป็นอิสระจากกิเลส ความหลุดพ้นจากความยึดมั่นในสิ่งทั้งปวง โดยใช้หลักธรรมสำคัญที่เป็นพื้นฐานสำคัญของการอภัยทานมี ดังต่อไปนี้

๑) มรรคมืองค์ ๘

มรรคมืองค์ ๘ ได้ชื่อว่ามัชฌิมาปฏิปทา แปลว่าทางสายกลางเป็นข้อปฏิบัติอันดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระ ดับทุกข์ปลอดปัญหา ไม่ติดข้องในที่สุดทั้งสอง คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยค องค์ ๘ ของมรรคจัดเข้าในไตรสิกขา โดยข้อ ๓,๔,๕ เป็นศีล ข้อ ๖,๗,๘ เป็นสมาธิ ข้อ ๑,๒ เป็นปัญญา

ดังนั้น การพัฒนาของการเกิดอภัยทานจะต้องเริ่มต้นที่สัมมาทิฐิ คือความเห็น ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงซึ่งมีบทบาทสำคัญมากในการพัฒนาชีวิตและสังคมของมนุษย์เป็นบ่อเกิดและส่งเสริมกุศลธรรมทั้งปวง พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นหรือเกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนสัมมาทิฐินี้เลย^{๓๓} พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิถีแห่งการดำเนินชีวิตตามทางสายกลางมัชฌิมาปฏิปทา^{๓๔} คือ

๑. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ คือ การเห็นแจ้งอริยสัจจะ ๔ โดยกิจ ๔ คือ

๑.๑ เห็นแจ้ง ทุกขสัจจะ ด้วย ปริณญาภิกิจ การกำหนดรู้

๑.๒ เห็นแจ้ง สมุทยสัจจะ ด้วย ปหานภิกิจ การละ

^{๓๓} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๕/๓๘.

^{๓๔} แม่ชีวิมุตติยา (สุภาพรณ ณ บางช้าง), พระวินัยปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ดราฟแมนเพรส จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๕๕ – ๑๐๑.

๑.๓ เห็นแจ้ง นิโรธสัจจะ ด้วย สังขนิกรรมกิจ การทำให้แจ้ง

๑.๔ เห็นแจ้ง มัคคสัจจะ ด้วย ภาวนากิจ การเจริญ

๒. สัมมาตั้งกัมปะ ความดำริชอบ คือ

๒.๑ ความดำริในการออกจากกามคุณอารมณ์

๒.๒ ความดำริในการไม่พยายาม ประกอบด้วยเมตตา

๒.๓ ความดำริในการไม่เบียดเบียน ประกอบด้วยกรุณา

๓. สัมมาวาจา การกล่าววาจาชอบ คือ การเว้นจากวจีทุจริตทั้ง ๔ (เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ) ที่ไม่เกี่ยวกับอาชีวะ

๔. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ คือ การเว้นจากกายทุจริตทั้ง ๓ (เว้นจากการปลงชีวิต เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ เว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม) ที่ไม่เกี่ยวกับอาชีวะ

๕. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ คือ การเว้นจากวจีทุจริต ๔ และกายทุจริต ๓ ที่เกี่ยวกับอาชีวะ

๖. สัมมาวาชามะ ความเพียรชอบ คือ ความเพียรที่ดำเนินไปตามสัมมปปธานทั้ง ๔

๖.๑ ความเพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๖.๒ ความเพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๖.๓ ความเพียรเจริญหรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๖.๔ ความเพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้ความเจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์

๗. สัมมาสติ ความระลึกชอบ คือ ความระลึกที่ดำเนินไปตามสติปัฏฐานทั้ง ๔ ได้แก่

๗.๑ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณากายให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงกายไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

๗.๒ เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนาให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นเพียงเวทนาไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

๗.๓ จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิตให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงจิตไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

๗.๔ ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรมให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงธรรมไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

๘. สัมมาสมาธิ – ความตั้งมั่นชอบ คือ ความตั้งมั่นในอารมณ์สมณะและวิปัสสนา

กรรมฐาน

๒) บุญกิริยาวัตถุ ๓

๑. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน (ทานมัย) การทำบุญด้วยการให้ทาน หมายถึง การให้ เพื่อหวังลดความโลภ มี ๓ ประการ คือ

- ๑) อามิสทาน การให้วัตถุสิ่งของแก่คนที่ควรให้
- ๒) ธรรมทาน การให้ธรรม คือ คำแนะนำสั่งสอนให้รู้บาปบุญ คุณโทษ
- ๓) อภัยทาน การให้อภัย คือ การให้ความปลอดภัย การไม่เอาโทษการลดโทษการทำบุญด้วยการรักษาศีล

๒. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล (ศีลมัย) การทำบุญด้วยการรักษาศีล หมายถึง การประพฤติแต่สิ่งที่ดีงาม คนเราอย่างน้อยต้องรักษาศีลให้ได้ที่เรียกว่า ศีล ๕ ซึ่งเป็นธรรมพื้นฐานของการดำรงชีวิต

๓. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา^{๓๕} (ภาวนามัย) การทำบุญด้วยการภาวนา หมายถึง การฝึกฝนจิตใจให้สงบเยือกเย็น เพื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญา รู้แจ้งในสังขารธรรมการภาวนามี ๒ ประเภท คือ

- ๑) สมถภาวนา การฝึกอบรมจิตใจเกิดความสงบ
- ๒) วิปัสสนาภาวนา การศึกษาอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้ง

๓) ศีล ๕

อภัยทานในความหมายทางพระพุทธศาสนานั้นมีความหมายที่กว้างและครอบคลุมมากกว่าความหมายทั่วไปที่เข้าใจกันว่าเป็นการหายโกรธหรือยกโทษให้เท่านั้นและจากความหมายของอภัยทานที่หมายถึงการรักษา ศีล ๕ นั้น เราจึงสามารถที่จะให้อภัยทานได้อยู่ตลอดเวลาในคัมภีร์มั่งคดตถปิณี พระสิริมังคลาจารย์ กล่าวถึงอภัยทานไว้ว่า อริยสาวกยอมให้อภัย กล่าวคือยอมทำอภัยทาน คือสมาทานวิริติ กล่าวคือ เบญจศีล (ศีล ๕) ศีลชื่อว่าเป็นทาน โดยความเป็นอภัยทานหรือเจตนาเป็นการงดเว้นด้วยการให้สภาวะที่ปลอดภัยหรืออภัยหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งหมายถึง เจตนาของบุคคลผู้ให้อภัยทานที่ต้องการเลี้ยงหรือรักษาหมู่สัตว์ไว้ด้วยเจตนาดังกล่าวเอง

ศีล ๕ หรือเบญจศีล หมายถึง ความประพฤติชอบทางกาย วาจา การรักษาวาจาให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการปลงชีวิต, เว้นจากการฆ่าประทุษร้าย

๒. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้, เว้นจากการลัก โกง ละเมิด

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๐; อง.อุฎฐก. (ไทย) ๒๓/๑๒๖/๒๔๕; ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๓๘/

กรรมสิทธิ์ทำลายทรัพย์สิน

๓. กามสุมิจนาจารา เวมณี เว้นจากการประพาศพิศในกาม, เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่ง
ที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน

๔. มุสาวาทา เวมณี เว้นจากการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง

๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวมณี เว้นจากน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่ง
ความประมาท, เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ^{๔๐}

๔) สังคหัตถ์ ๔

สังคหัตถ์ คือ หลักปฏิบัติตนตามจิตวิทยาสังคมเพื่อให้เกิดความนิยมชมชอบและความ
เคารพนับถือแก่ผู้อื่นหรือสังคมชุมชนต่างๆ ในทางมนุษยสัมพันธ์^{๔๑} ดังนี้คือ

๑. ทาน คือ การให้ปันสิ่งของของตนแก่คนอื่นที่ควรให้ปัน ทานมีอยู่ ๒ อย่างคือธรรม
ทาน คือ การบริจาคทางจิตใจ อามิสทาน คือ การบริจาคทางวัตถุ

๒. ปิยวาจา คือ การเจรจาใช้คำพูดของตนต่อผู้อื่นด้วยความสุภาพอ่อนโยนให้เหมาะสม
แก่กาลเทศะเหมาะสมแก่สังคมชุมชนทุกชั้นเพื่อให้ชุมชนหรือบุคคลเหล่านั้น นิยมชมชอบ เคารพ
นับถือตน

๓. อัตถจริยา คือ การสอนให้บุคคลมีหน้าที่ทางมนุษยสัมพันธ์ทุกระดับชั้นและทุกคน มี
หน้าที่ช่วยเหลืออุปการะหรือสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน ในเมื่ออีกฝ่ายหนึ่งไม่สามารถช่วยตนเองได้
หรือประสบอุบัติเหตุเคราะห์กรรมใดๆ มีหน้าที่เป็นฝ่ายที่จะต้องช่วยเหลืออุปการะฝ่ายแรกให้มีความ
สามารถในการครองชีพและดำรงชีพค้ำเข้าสู่สภาพปกติ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน
ให้ปัจเจกบุคคล ผู้มีหน้าที่ทางมนุษยสัมพันธ์ทุกคนให้คอยช่วยเหลือซึ่งกันและกันในสังคมต่างๆ
เพื่อให้การดำเนินชีวิตของปัจเจกบุคคลในสังคมนั้นดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอและไม่สะดุดหยุดยั้ง

๔. สมานัตตตา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักในการปฏิบัติการเข้าสังคมของ
บุคคลผู้ซึ่งมีหน้าที่ทางมนุษยสัมพันธ์ทุกระดับชั้นให้ปรับปรุงตนเอง เพื่อให้เข้ากับสังคมต่างๆ ได้
ทุกระดับชั้นนี้เพื่อให้เกิดการผดึกปลั่งสามัคคีของสังคมของชุมชนต่างๆ ให้เป็นปึกแผ่นแน่นหนา
และเพื่อใช้พลังเหล่านี้พัฒนาท้องถิ่นหรือรัฐนั้นๆ ให้เจริญในด้านต่างๆ พระองค์จึงทรงวางแนวทาง
ดังกล่าวให้ปัจเจกบุคคลเหล่านี้ ปรับปรุงบุคลิกภาพของตนให้เข้ากับบุคคลอื่นๆ ได้ทุกชั้นทุกสังคม
โดยไม่ถือตัวเย่อหยิ่ง เช่น คิดว่าตนเป็นบุคคลเกิดในตระกูลสูงหรือเป็นบุคคลในสังคมชั้นสูงหรือ

^{๔๐} ปัญญา ใช้บางยางและคณะ, **ธรรมธิบาย : หลักธรรมในพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๒๒๒.

^{๔๑} ชะลอ อุทกภาชน์, **พุทธศาสนากับสังคมศาสตร์ เล่ม ๒**, (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า
๕๓๖ – ๕๕๐.

เป็นบุคคลได้รับการศึกษาสูงหรือได้รับการศึกษาจากต่างประเทศมาแล้วจะคบค้ากับสามัญชนหรือบุคคลซึ่งมีความรู้ต่ำกว่าตนไม่ได้หรือถือว่าตนเองมียศศักดิ์ตำแหน่งที่สูงคบค้าสมาคมกับคนชั้นกลางหรือชั้นต่ำไม่ได้ เพราะจะทำให้เสื่อมเกียรติของตนเหล่านี้เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลซึ่งดำรงตำแหน่งประมุขของประเทศ เช่น ประธานาธิบดีหรือพระมหากษัตริย์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงวางหลักจริยศาสตร์สังคมในเรื่องการปรับปรุงบุคลิกภาพของตนเองให้เข้ากับประชาชนพลเมืองของประเทศตนให้มากที่สุด โดยพระองค์ทรงวางหลักจริยศาสตร์สังคมเรื่อง “มัททวัง” ไว้ให้ถือปฏิบัติในทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ หรือให้ใช้กิริยาวาจาสุภาพอ่อนโยนกับประชาชนหรือสังคมชุมชนต่างๆ ในขณะที่จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องหรือปรากฏกายและหลักจริยศาสตร์สังคมเรื่อง “มัททวัง” นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันและสมเด็จพระบรมราชินีได้ทรงถือปฏิบัติตลอดมา

๕) พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร ๔ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัปมัญญา ๔ แปลว่า ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ หมายถึง เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาที่แผ่ไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างขวางสม่ำเสมอ ไม่จำกัดขอบเขต พรหมวิหารมีในผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติดุปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่น

อนึ่ง ในการที่จะเข้าใจและปฏิบัติพรหมวิหาร ๔ ให้ถูกต้องพึงทราบรายละเอียดบางอย่างโดยเฉพาะสมบัติของธรรม ๔ ประการดังนี้^{๔๒}

๑. เมตตา มีน้ำใจ เยื่อใยใฝ่ประโยชน์สุขแก่คนสัตว์ทั้งหลายหรือน้ำใจปรารถนาประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตร เมตตาในสถานการณ์ที่คนอื่นอยู่เป็นปกติ ในลักษณะเป็นไปโดยอาการเกื้อกูลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย น้อมนำประโยชน์เข้าไปให้แก่เขา ผลปรากฏกำจัดความอาฆาตแค้นเคืองให้หมดไป ทำให้เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของคนสัตว์ทั้งหลาย

๒. กรุณา ในสถานการณ์ที่คนอื่นตกทุกข์ได้เดือดร้อน ในลักษณะเป็นไปโดยอาการปลดเปลื้องทุกข์แก่คนสัตว์ทั้งหลายไม่รังดูดาย ทนนิ่งอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของคนสัตว์ทั้งหลายผลปรากฏไม่เบียดเบียน อวิหิงสา ทำให้เห็นภาวะไรที่พึงสภาพน่าอนาถของคนสัตว์ทั้งหลายที่ถูกทุกข์ครอบงำ

๓. มุทิตา ในสถานการณ์ที่คนอื่นมีสุขสำเร็จหรือทำอะไรก้าวไปด้วยดี ในลักษณะพลอยยินดี ยินดีด้วยไม่ริษยาหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อความริษยา ผลปรากฏกำจัดความริษยา ความไม่ยินดีหรือความทนไม่ได้ต่อความสำเร็จของผู้อื่น เห็นความสำเร็จของคนสัตว์ทั้งหลาย

๔. อุเบกขา ในสถานการณ์รักษารัชมตามความรับผิดชอบต่อกรรมที่เขาทำ ในลักษณะเป็นไปโดยอาการเป็นกลางต่อคนสัตว์ทั้งหลาย มองเห็นความเสมอภาคกันในสัตว์ทั้งหลายผล

^{๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๕/๓๓๔, ๓๑๕/๓๘๑.

ปรากฏจะรับความขัดเคืองเสียใจและความคล้อยตามดีใจมองเห็นภาวะที่ทุกคนเป็นเจ้าของกรรมของตน ว่าสัตว์ทั้งหลายจักได้สุข พ้นทุกข์ไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ที่ถึง ตามใจชอบไปได้อย่างไร

พรหมวิหาร ๔ คือ ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จะทำให้ดำเนินชีวิตหมดจดและปฏิบัติตนต่อมนุษย์ตลอดจนสัตว์ทั้งหลายโดยชอบ ประกอบด้วย เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข, กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ไฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยาก ความเดือดร้อนของปวงสัตว์, มุทิตา ความยินดีในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีความสุข มีจิตผ่องใส บันเทิงก่oprด้วยอาการแช่มชื่น เบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุขพลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีความสุข มีความเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป, อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง จะทำให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจดั่งขี้ผึ้ง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดูในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำเพราะเขาได้รับผิดชอบตนได้ดีแล้วเขาสมควรรับผิดชอบตนเองหรือเขาควรได้รับผลอันสมกับความรักผิดชอบของตน^{๔๓}

๖) สาราณียธรรม ๖

สาราณียธรรม ๖ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน, หลักการอยู่ร่วมกัน คือ เมตตา กายกรรม เมตตากายกรรม เมตตามโนกรรม สาธารณโกที สีสสามัญญตาและทักขิสามัญญตา^{๔๔}

๑. เมตตากายกรรม จะทำ อะไรก็ทำต่อกันด้วยเมตตา ทำด้วยใจรักหวังดี เช่น เมื่อมีเรื่องที่ต้องจัดทำ หรือมีงานส่วนรวม ก็มาช่วยเหลือร่วมมือกัน พร้อมเพรียงกันทำ เพื่อประโยชน์ส่วนรวม ด้วยหวังดีที่จะให้เกิดประโยชน์สุขต่อกัน

๒. เมตตากายกรรม จะพูดอะไรก็พูดต่อกันด้วยเมตตา พูดด้วยใจรักหวังดี มีปิยวาจา ช่วยแก้ปัญหา มุ่งให้เกิดความสามัคคีและประโยชน์สุขร่วมกัน

๓. เมตตามโนกรรม จะคิดอะไรก็คิดต่อกันด้วยเมตตา คิดด้วยใจรักหวังดี คิดในทางที่จะแก้ไขปัญหา ในทางสมัครสมานประสานส่งเสริม หรือเอื้อเฟื้อช่วยเหลือสนับสนุนกันเพื่อจุดหมายที่ดีงาม อิมัมเมียมแจ่มใสต่อกัน

๔. สาธารณโกที ได้มาแบ่งกันกินใช้ หลายคนเข้าใจผิดว่า พระพุทธศาสนาไม่เอาใจใส่เรื่องวัตถุ แต่แท้จริงพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับเรื่องลาภหรือผลประโยชน์หรือด้านเศรษฐกิจเป็นอย่างยิ่ง ถือว่าต้องจัดสรรให้เรียบร้อยชอบธรรม แต่ให้อยู่ในขอบเขตที่เรียกว่าเป็นปัจจัยเพราะฉะนั้น เรื่องการแบ่งปันลาภและเอื้อเฟื้อกัน รวมถึงเรื่องการจัดสรรผลประโยชน์ จึงเป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่งในหลักการอยู่ร่วมกัน

^{๔๓} ปัญญา ใช้นางยางและคณะ, ธรรมาธิบาย : หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๑๓.

^{๔๔} อ.จ.ก. (ไทย) ๒๒/๑๑/๔๒๖.

๕. สีสสามัญญตา เสมอสมานกัน โดยศีล ตั้งอยู่ในหลักความประพฤติเสมอกัน คล้ายกับที่พูดว่ามีความเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมายทุกคนต่อหน้าวินัยแล้วเสมอกันทั้งหมด แม้แต่เป็นพระอรหันต์ก็ไม่ยกเว้นนอกจากมีกฎยกเว้นให้เป็นลักษณะพิเศษโดยเฉพาะ จึงจะพ้นโทษทางวินัย ในเรื่องของวินัยจะอ้างธรรมไม่ได้ วินัยกำหนดไว้ให้เสมอภาคกัน และจึงต้องพยายามประพฤติตัวให้เสมอกันโดยศีล ไม่ให้เป็นที่ยังเกียจแก่ชุมชน

๖. ทิฏฐิสามัญญตา เสมอสมานกันโดยทฐิ หมายความว่า ยึดถือหลักการพื้นฐานและอุดมการณ์ของสังฆมรรวมกัน ในสังคมใดคนไม่มีหลักการร่วมกัน ก็จะดำรงเอกภาพไว้ไม่ได้ เช่นในสังคมประชาธิปไตย ถ้าประชาชนไม่ยึดถือหลักการแห่งประชาธิปไตยร่วมกัน ก็ถึงอวสาน เพราะฉะนั้นสมาชิกจึงต้องมีอุดมการณ์ และมีหลักการที่เป็นทฐิพื้นฐานร่วมกันธรรม ๖ ข้อนี้เป็นหลักแห่งความสามัคคี ในระหว่างบุคคลก็เป็นปียกรณ์ แปลว่าสร้างความรักกัน ครุกรณ์ สร้างความเคารพกัน สารณียะ ทำให้ระลึกถึงกัน หรือยึดเหนี่ยวใจกันไว้ และในแง่ส่วนรวมก็เป็นไปเพื่อสังคหะ คือทำให้รวมคนเข้าเป็นหมู่อยู่ได้ เพื่ออวิวาทะ ทำให้ไม่วิวาทกันเพื่อสามัคคี คือพร้อมเพรียงกัน และเพื่อเอกภาพ ที่เรียกว่า เอกภาพ คือทำให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

เมตตากายกรรม ตั้งเมตตากายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมหมู่คณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง, เมตตาวาจากรรม ตั้งเมตตาวาจากรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือช่วยบอกแจ้งสิ่งที่ประโชชน์ สั่งสอนแนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง, เมตตามโนกรรม ตั้งมโนกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่ประโชชน์แก่กัน มองกันในแง่ดีมีหน้าตายิ้มแย้มต่อกัน, สารณโกติ ได้ของที่ชอบธรรมมาก็แบ่งปัน ไม่หวงไว้ผู้เดียว (ใช้อุปปฏิวัตตโกติได้), สีสสามัญญตา มีศีลบริสุทธิเสมอกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือมีความประพฤติสุจริตดีงามถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่ยังเกียจของหมู่คณะ, ทิฏฐิสามัญญตา มีทฐิดีงามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความเห็นชอบร่วมกันในข้อที่เป็นหลักการสำคัญที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นสิ้นทุกข์หรือขจัดปัญหา ธรรม ๖ ประการนี้ มีคุณคือ เป็นสารณียะ (ทำให้เป็นที่ระลึกถึง) เป็นปียกรณ์ (ทำให้เป็นที่รัก) เป็นครุกรณ์ (ทำให้เป็นที่เคารพ) เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ (ความกลมกลืนเข้าหากัน) เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคีและเอกภาพ (ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน)^{๔๕}

^{๔๕} ปัญญา ใช้บางขางและคณะ, ธรรมาธิบาย : หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๑๒๕.

๗) ทศพิธราชธรรม ๑๐

ทศพิธราชธรรม หรือธรรมของพระราชา กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ ประกอบด้วย

๑. ทาน (การให้ คือ สละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์)

๒. ศีล (ความประพฤติดีงาม คือ สำรวมกายและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษา กิตติคุณให้ความเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน)

๓. ปริจจาคะ (การบริจาค คือ เสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง)

๔. อาชชวะ (ความซื่อตรง คือ ซื่อตรงสัตย์ไว้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจไม่หลอกลวงประชาชน)

๕. มัททวะ (ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองคค์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้รับความรักภักดี แต่มีขาดยำเกรง)

๖. ตปะ (ความทรงเดช คือ แผลพเผือกเลศค้นหา มิให้มาครอบงำย่ำยีจิต ระงับยับยั้งข่มใจ ได้ไม่ยอมให้หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและความปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร ทำกิจให้สมบูรณ์)

๗. อักโกธะ (ความไม่โกรธ คือ ไม่กริ้วกราดลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้วินิจฉัย ความและกระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความ และกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตนเอง)

๘. อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบบั่นกดขี่ เช่น เก็บภาษีบูดริศ หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใดเพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง)

๙. ขันติ (ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ทอดทิ้ง ถึงจะถูกข่มขู่ด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างไร ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม)

๑๐. อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรม คือ วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ไม่มี ความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ร้าย ลากลักการะ หรืออิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใดๆ สถิตมั่น

ในธรรมทั้งส่วนยุดิธรรม คือ เทียงธรรม กัฏฐิ นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครองตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติกให้เลื่อนคลาดวิบัติไป)^{๔๖}

๘) จักรวรรดิวัตร ๑๒

วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ พระจริยาที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอประกอบด้วย

๑. อันโชนสมิง พลกายสมิง (สงเคราะห์ชนภายในและพลกายกองทหาร)
๒. ขัตติเยสุ (สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย)
๓. อนุยันเตสุ (สงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผู้ตามเสด็จเป็นราชบริพาร)
๔. พราหมณคหปติเกสุ (คุ้มครองพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย)
๕. เนคมชานปเทศุ (คุ้มครองชาวราษฎร์พื้นเมืองทั้งหลาย)
๖. สมณพราหมณสุ (คุ้มครองเหล่าสมณพราหมณ์)
๗. มิกปิกชีสุ (คุ้มครองเนืองนที่เอาไว้สืบพันธุ์)
๘. อธัมมการปฏิกเขโป (ห้ามปรามมิให้มีการประพฤติกการอันผิดธรรม)
๙. อธนาณัง ธนาอนุปปทานัง (ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์)
๑๐. สมณพราหมณ อุปสังกมิตวา ปญหาปจจนัง (เข้าไปหาและสอบถามปัญหาจะ

สมณพราหมณ์)

๑๑. อธัมมราคัสส ปทานัง (เว้นความกำหนัดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรม)
๑๒. วิสมโลกัสส ปทานัง (เว้นโลกกळा ไม่เลือกควรไม่ควร)^{๔๗}

๙) ราชสังคหวัตถุ ๔

สังคหวัตถุของผู้ครองแผ่นดิน (สังคหวัตถุของพระราชา, ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน, หลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง)

๑. สัสตเมธะ (ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร)
๒. ปุริสเมธะ (ความฉลาดในการบำรุงราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ)

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔๐ - ๒๔๑.

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕/๖๕.

๓. สัมมาปาสะ (ความรู้จักผูกผสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนจนกู้ยืมทุนไปสร้างตัวในพานิชยกรรม เป็นต้น)

๔. วาชเปยะหรือวาจาเปยยะ (ความมีวาจาอันคู่คี่มน้ำใจ น้ำคำควรคี่ม คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดีและความนิยมเชื่อถือ)^{๔๘}

๒.๓.๒ พระวินัยที่เกี่ยวกับการอภัยโทษ

พระวินัยเป็นข้อบัญญัติที่เกิดขึ้นภายหลังจากการกระทำของภิกษุที่ทำแล้วก่อให้เกิดความเดือดร้อนและเป็นທີ່ตำหนิตะเยินของชาวบ้านที่พบเห็น มีข้อร้องเรียนถึงพระพุทธองค์ และพระพุทธองค์เห็นว่าจะเป็นการกระทบต่อการประพฤติพรหมจรรย์ จึงได้มีการบัญญัติพระวินัยขึ้นมาเพื่อมิให้ภิกษุกระทำเช่นนั้นอีก

๑) การบัญญัติพระวินัย

ภายหลัง พระสุทินได้ล่วงละเมิดศีลวัตรที่บรรพชิตควรบำเพ็ญ คือ ได้เสพอสังฆกรรมกับภรรยาเก่า เพราะเห็นใจมารดาและปรารถนาจะตอบแทนบุญคุณให้ท่านมีบุตรสืบวงศ์ตระกูลต่อไปได้ เมื่อภรรยาเก่าตั้งครรภ์ คำครหาติเตียนได้แพร่สะพัดออกไป พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่อง จึงได้โปรดให้ประชุมสงฆ์สอบสวนพระสุทิน พระสุทินรับว่าจริงแต่มิได้รู้ว่าเป็นการล่วงละเมิดศีลวัตรเพียงทำไปตามคำขอของมารดา พระพุทธเจ้าจึงโปรดให้บัญญัติสิกขาบทข้อแรกว่าพระภิกษุผู้บวชในพระธรรมวินัยนี้ หากล่วงละเมิดประพฤติดิพพรหมจรรย์ของบรรพชิตด้วยการเสพเมถุนแล้วต้องอาบัติปาราชิกขาดจากความเป็นพระภิกษุทันที ต้องพ่ายคือ พ้นจากการเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาและไม่อาจกลับเข้ามาอุปสมบทเป็นพระภิกษุได้อีกในชีวิตนี้^{๔๙}

การบัญญัติสิกขาบทนี้ได้กระทำเมื่อพระพุทธศาสนาดั้งนั้นมาแล้วเป็นเวลา ๑๒ ปี ต่อจากนั้นทุกๆครั้งที่มีเหตุ คือ การกระทำของพระภิกษุและพระภิกษุณีที่กระทบต่อความดับทุกข์ของพระภิกษุและพระภิกษุณี คณะสงฆ์ พุทธบริษัท และกระทบต่อพรหมจรรย์ คือ ความบริสุทธิ์แห่งพระพุทธศาสนาแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงบัญญัติสิกขาบทเป็นลำดับมาจนมีสิกขาบท ๒๒๗ ข้อ สำหรับพระภิกษุและ ๓๑๑ ข้อ สำหรับพระภิกษุณี

นอกจากบัญญัติสิกขาบท อันเป็นเสมือนกฎหมายของพระภิกษุสงฆ์และพระภิกษุณีสงฆ์แล้ว พระพุทธเจ้ายังได้ทรงบัญญัติข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ ของสงฆ์จำนวนมากทั้งหมดรวมกันเป็น

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๓ - ๑๔๔.

^{๔๙} แม่ชีวิมุตติยา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง), พระวินัยปิฎก, หน้า ๑๘.

พระวินัย เป็นศีลวัตรที่บรรพชิตพึงประพฤติปฏิบัติให้สมบูรณ์เพื่อประโยชน์แก่ตน แก่ พระพุทธศาสนาและแก่พหุชนชาวโลก^{๕๐}

๒) พระวินัย ๒๒๗ ข้อของพระภิกษุ

พระวินัยได้บัญญัติสิกขาบท ๒๒๗ ข้อของพระภิกษุแบ่งเป็นกลุ่มตามสารธรรมและคุณค่าได้เป็น ๓ กลุ่มใหญ่^{๕๑} คือ

๑. สิกขาบทที่เป็นศีลหลักของพรหมจรรย์ เพื่อความระงับกิเลสอาสวะ ดำเนินชีวิต และออกจากกาม มี ๑๓๔ สิกขาบท คือ

(๑) สิกขาบทที่ห้ามการกระทำและความเกี่ยวข้องในเรื่องเพศ จำแนกเป็น

๑) การเสพเมถุน เมื่อล่วงละเมิดต้องอาบัติหนักปาราชิก แก้ไขไม่ได้ขาดจากความ เป็นพระภิกษุทันที ๑ สิกขาบท

๒) การทำนํ้ากามให้เคลื่อน การถูกต้องกายหญิง การเกี่ยวหญิงการพุดให้หญิง บำเรอ กามแก่ตน เมื่อล่วงละเมิดด้วยอาบัติหนักที่รองจากปาราชิก คือ สังฆาทิเสส ๔ สิกขาบท

๓) การอยู่ในที่ลับตากับผู้หญิง ซึ่งยังต้องวินิจฉัยว่ามีความผิดหนักเบาเพียงใดจัดอยู่ ในอนินย ๒ สิกขาบท

๔) การป้องกันความใกล้ชิดกับพระภิกษุณีและสตรีอยู่ในนิสสัคคีย์ ๓ สิกขาบท ใน ปาจิตติย์ ๔ สิกขาบท ปาฏิเทสนียะ ๒ สิกขาบท

(๒) สิกขาบทที่ห้ามการลักทรัพย์เกิน ๕ มาสกขึ้นไป ห้ามการฆ่าคนและห้ามการอวด คุณวิเศษที่ยิ่งยวด (อุตตริมนุสสธรรม) ซึ่งไม่มีในคนเพื่อประโยชน์แก่ลาภสักการะรวม ๓ สิกขาบท ทั้งหมดจัดอยู่ในสิกขาบทที่เป็นอาบัติหนัก ปาราชิก แก้ไขไม่ได้ เมื่อล่วงละเมิดต้องขาดจากความ เป็นพระภิกษุทันที ห้ามการเสพสุราเมรัย ๑ สิกขาบท ห้ามการพุดเท็จ การพุดล่อลวง การพุดที่ก่อ ความแตกแยกการพุดหยาบไม่สำรวม เป็นต้น รวม ๒๒ สิกขาบทในปาจิตติย์ จัดเป็นอาบัติเบา

สิกขาบทที่ต้องอาบัติปาราชิก ๔ ข้อของพระภิกษุนั้นตรงกับศีลห้า ๔ ข้อแรก แต่มีความ รุนแรงของการกระทำเป็นกรรมหนัก (กรรมหนัก) สำหรับผู้เป็นบรรพชิต กล่าวคือ

ศีลข้อ ๑ ไม่ฆ่าสัตว์ ตรงกับสิกขาบทปาราชิกข้อ ๓ ห้ามฆ่าคน

ศีลข้อ ๒ ไม่ลักทรัพย์ ตรงกับสิกขาบทปาราชิกข้อ ๒ ห้ามลักทรัพย์เกิน ๕ มาสกขึ้นไป

ศีลข้อ ๓ ไม่ประพฤติดนินทาม ตรงกับสิกขาบทปาราชิกข้อ ๑ ห้ามเสพเมถุน

ศีลข้อ ๔ ไม่กล่าวเท็จ ตรงกับสิกขาบทปาราชิกข้อ ๔ ห้ามการกล่าวอุตตริมนุสสธรรม

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕-๕๘.

การประพาศิทธิที่เนื่องกับศีล ๕ ยังกระจายอยู่ในสิกขาบทต่างๆ ทั้ง ๒๒๗ ข้อ ตามน้ำหนักความรุนแรงของการกระทำในฐานะที่เป็นบรรพชิต เช่น ศีลข้อ ๕ ไม่เสพสุราเมรัย จัดอยู่ในสิกขาบทวิสุทธิกปาจิตติย

(๓) สิกขาบทที่ห้ามความเกี่ยวข้องกับการซื้อขาย ค้าเงิน รับเงินทอง รวม ๓ สิกขาบทในนิสัคคีย์ เมื่อล่วงละเมิด ต้องสละของเหล่านั้นออกไปจากตน แล้วแสดงอาบัติจึงจะเป็นผู้บริสุทธิ์ได้

(๔) สิกขาบทที่เน้นความสันโดษ สำรวมในการใช้ปัจจัย ๔ เริ่มตั้งแต่ขนาดของที่อยู่ – กุฏิ ที่กำหนดไว้ในสังฆาทิเสส ๓ สิกขาบท ความสันโดษรู้จักประมาณในการใช้ไม่เก็บเกิน รักษาของที่มีอยู่ให้ใช้ได้ยาวนาน ได้แก่ เสนาสนะ ที่นั่ง จีวร บาตร ยา และของใช้ต่างๆ และไม่ใช่ของที่ไม่วางใจได้ สมควรแก่สมณะ แสดงไว้ในนิสัคคีย์ ๒๑ สิกขาบท ในปาจิตติย ๒๖ สิกขาบท ปาฏิเทสนียะ ๔ สิกขาบท การสำรวมในการฉัน ในการนุ่งห่ม ในเสขียวัตร ๓๔ สิกขาบท

๒. สิกขาบทเพื่อประโยชน์สุขของสังคมสงฆ์

ในสิกขาบทของภิกษุ ๒๒๗ ข้อ มีสิกขาบทที่ยังความสงบสุข ความสามัคคีและความมั่นคงภายในสังฆะ รวม ๔๕ สิกขาบท ได้แก่

(๑) สิกขาบทที่ห้ามการทำลายและห้ามส่งเสริมการทำลายสงฆ์ให้แตกแยกห้ามการไม่เคารพเชื่อฟังมติคณะสงฆ์ ห้ามการใส่ความภิกษุสงฆ์และไม่มีความเคารพต่อกัน รวม ๓ สิกขาบทในสังฆาทิเสส

(๒) สิกขาบท ห้ามการหวงของ การน้อมลากสงฆ์ไปเพื่อตน ๒ สิกขาบทในนิสัคคีย์

(๓) สิกขาบท ห้ามการแสดงความไม่เคารพ การล่วงเกินสิทธิ การกลั่นแกล้ง พยายามทำร้าย ใส่ความ ก่อความรำคาญ ทำให้สงฆ์ลำบาก การปกปิดอาบัติ ซึ่งทำให้คณะสงฆ์เสียหาย รวม ๑๐ สิกขาบทในปาจิตติย

(๔) สิกขาบท ห้ามกล่าวดูพระธรรมและพระวินัย รวม ๕ สิกขาบทในปาจิตติย

(๕) สิกขาบทที่เอื้อเพื่อให้ภิกษุดูแลซึ่งกันและกันโดยเฉพาะในยามเจ็บป่วยและปฏิบัติต่อกันอย่างมีมารยาท ๒ สิกขาบทในปาฏิเทสนีย

(๖) สิกขาบท ว่าด้วยการระงับอธิกรณ์ ปัญหาในคณะสงฆ์ที่เกิดขึ้น ๗ สิกขาบทในอธิกรณ์สมณะ

(๗) สิกขาบทที่เกี่ยวกับแบบแผนธรรมเนียม การบวชในปาจิตติย ๑ สิกขาบทการแสดงธรรมในเสขียวัตร ๑๖ สิกขาบท

๓. สิกขาบทเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและโลก

พระวินัยที่มุ่งการประพฤติดของพระภิกษุสงฆ์ให้เป็นประโยชน์แก่ภุคค์และแก่โลก มี ๑๑๓ สิกขาบทประกอบด้วย

(๑) สิกขาบทที่เกี่ยวข้องกับภุคค์ ในส่วนที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับภุคค์ พระพุทธเจ้าทรงกำหนดสิกขาบทที่ห้ามการกระทำที่จัดเป็นเหตุให้ภุคค์เดือดร้อน ห้ามการทำความลำบากแก่ภุคค์ เช่น ด้วยการขอ ด้วยการประจบ ด้วยการทวงสิทธิ์ในปัจจัย เป็นต้น ห้ามการชักนำหรือช่วยเหลือภุคค์ในกิจที่ไม่ใช่ของสงฆ์ เช่น การชักสือ สิกขาบทเหล่านี้มีในสังฆาทิเสส ๒ สิกขาบท ในนิสสัคคีย์ ๒ สิกขาบท ในปาจิตติย ๔ สิกขาบท นอกจากนี้ ยังมีสิกขาบทที่เป็นการปฏิบัติอย่างมีมารยาทและให้สวัสดิภาพ การคุ้มครองรักษาที่ดีแก่ภุคค์ ๒ สิกขาบท ในปาฏิเทสนีย์

(๒) สิกขาบทที่ห้ามการเบียดเบียนธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ห้ามการฆ่าและการทำร้ายสัตว์ ส่งเสริมให้รักษาความสะอาดที่อยู่อาศัย สิ่งของเครื่องใช้ บริเวณสถานที่ไม่ทำความสกปรกและทำความเสียหายแก่ธรรมชาติ ของเขี้ยวสด เช่น หญ้า ดินไม้ สร้างกุฎตามขนาดที่กำหนด เพื่อไม่ต้องทำลายคันไม้ ไม่ใช่สิ่งของที่มาจากส่วนของสัตว์ เช่น เสนาสนะที่ทำจากไผ่ไหม รองเท้าที่ทำจากหนังสัตว์ ในปาจิตติยและเสขยวัตร รวม ๓ สิกขาบท

(๓) สิกขาบทที่เกี่ยวกับจริยวัตรอันงดงาม เรียบร้อย เช่น ไม่แสวงหาลาภ ไม่ดื่มสุรา สำรวมกิริยาในการเดิน การนั่ง การนั่ง การห่ม การพูด การแสดงธรรม การรับบิณฑบาต การฉัน การขับถ่าย ถูรวมในรายละเอียดแล้วมีถึง ๑๐๓ สิกขาบท สิกขาบทเหล่านี้ นอกจากจะเป็นการพัฒนาตนของผู้ปฏิบัติ เป็นความผาสุกของสังคมแล้ว ยังสร้างความเลื่อมใสแก่ผู้เกี่ยวข้องและไม่ทำลายความเลื่อมใส(วิธีการนับจำนวนสิกขาบทในที่นี้นับตามกลุ่มเนื้อหา ดังนั้นจึงมีจำนวนซ้ำ เพราะสิกขาบทหนึ่งๆมีความเกี่ยวข้องได้หลายกลุ่มเนื้อหา)

๓) โทษและการกำหนดโทษทางพระวินัย

มหาวิภังค์หรือภิกขุวิภังค์ แบ่งหมวดเนื้อหา ตามความหนักเบาของความผิดที่กำหนดในสิกขาบทวัตรปฏิบัติและวิธีระงับปัญหาที่เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์รวม ๘ หมวด^{๕๒} คือ

๑. ปาราชิก แปลว่า พ่าย เป็นชื่ออาบัติหนักที่เรียกว่า ครุกาบัติ ที่แก้ไขไม่ได้ ผู้ล่วงละเมิดต้องพ่าย คือขาดจากความเป็นพระภิกษุทันที

๒. สังฆาทิเสส แปลว่า เกี่ยวข้องกับสงฆ์ตั้งแต่เบื้องต้นถึงที่สุด เป็นชื่ออาบัติหนักที่แก้ไขได้ โดยการอยู่กรรมแยกตัวออกจากสงฆ์ตามจำนวนวันที่กำหนด เมื่อครบกำหนดแล้ว ต้องมี

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

สงฆ์รับรองเรียกเข้าหมู่ พระภิกษุเมื่อล่วงละเมิดแล้วต้องแจ้งแก่สงฆ์ สงฆ์จะกำหนดจำนวนวันที่พระภิกษุนั้นต้องแยกไปอยู่ประพฤติปฏิบัติภายในบริเวณ เรียกว่าการอยู่ปริวาสกรรม เมื่ออยู่ครบแล้ว จักอยู่ต่ออีก ๖ ราตรี แล้วจึงแจ้งขอกลับเข้าหมู่สงฆ์ คณะสงฆ์ตั้งแต่ ๒๐ รูปขึ้นไปสวดรับการกลับเข้าหมู่แล้ว จึงจะถือว่าเป็นผู้บริสุทธิ์

๓. อนิยต แปลว่า ไม่นั่นนอน ไม่ได้เป็นชื่อของอาบัติ เป็นเรื่องการวินิจฉัยโดยเชื่อผู้รู้เห็นและการยอมรับของผู้ผิดว่าเป็นอาบัติข้อใด พระวินัยธรจึงจะวินิจฉัย

๔. นิสสัคคิยาปาจิตติย นิสสัคคิย แปลว่า ข้างไป ปาจิตติย แปลว่า การทำ (กุศล) ให้ตกไปเป็นอาบัติเบา เรียกว่า ลหุกาบัติ เมื่อพระภิกษุต้องอาบัตินี้แล้วต้องสละสิ่งที่เป็นเหตุที่ทำให้ต้องอาบัตินั้น จึงจะปลดอาบัตินั้น

๕. ปาจิตติย เป็นอาบัติเบา เมื่อพระภิกษุล่วงละเมิดแล้ว ต้องแสดงอาบัติ คือ บอกความล่วงละเมิดนั้นกับภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

๖. ปาฏิเทศนิยะ แปลว่า ฟังแสดงคืน จัดเป็นอาบัติเบา เมื่อพระภิกษุล่วงละเมิดแล้วต้องแสดงอาบัติกับพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

๗. เสขิยวัตร แปลว่า ข้อประพฤติปฏิบัติ มารยาทที่บรรพชิตพึงฝึกฝน เป็นอาบัติเบา เรียกว่า ทุกกฏ พระภิกษุเมื่อล่วงละเมิดแล้ว เรียกว่า ต้องอาบัติทุกกฏ คือ เป็นการกระทำไม่ดี ต้องแสดงอาบัติกับพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

๘. อธิกรณสมณะ แปลว่า สงบได้ด้วยคำดำเนินการอันยิ่ง เป็นวิธีระงับอธิกรณ์ คือ ปัญหาที่เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์

๔) คุณค่าและความสำคัญของพระวินัย

ในการบัญญัติสิกขาบททุกสิกขาบท พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงคุณค่าและความสำคัญ ๑๐ ประการของการบัญญัติสิกขาบทนั้นๆ ว่า

๑. เพื่อความรับว่าดีของสงฆ์ เพราะสงฆ์ได้ยอมรับพระพุทธบัญญัติอย่างพร้อมเพรียงว่าจะละเว้นสิ่งที่ควรละเว้น ประพฤติสิ่งที่ควรประพฤติ

๒. เพื่อความผาสุกของสงฆ์

๓. เพื่อความข่มนุคคลผู้เกียจคร้าน คือ กำราบคนหน้าด้านไม่รู้จักอาย

๔. เพื่อการอยู่อย่างผาสุกของภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก

๕. เพื่อป้องกันมิให้อาสวะเกิดขึ้นในปัจจุบัน

๖. เพื่อความสงบระงับของอาสวะในอนาคต

๗. เพื่อให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสมีความเลื่อมใส

๘. เพื่อให้คนที่เลื่อมใสแล้วเกิดความเลื่อมใสยิ่งขึ้น

๕. เพื่อความมั่นคงแห่งพระสัทธรรม

๑๐. เพื่อเกื้อกูลพระวินัย คือ ส่งเสริม สืบทอดให้มีหลักปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ดีแล้วสำหรับพระภิกษุสงฆ์สืบต่อไป

ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ได้แสดงประโยชน์ของการบัญญัติพระวินัย นอกจาก ๑๐ ข้อที่ตรงกับในพระพุทธรวินัยปิฎกดังแสดงข้างต้นแล้ว ยังมีข้ออื่นเพิ่มขึ้น คือ

๑. เพื่อป้องกัน เวร โทษ ภัย อุกุศลกรรม มิให้เกิดขึ้นในปัจจุบัน

๒. เพื่อกำจัด เวร โทษ ภัย อุกุศลกรรม มิให้เกิดในอนาคต

๓. เพื่อเอื้ออนุเคราะห์แก่ฤๅษี

๔. เพื่อคัดรอนฝักฝ่ายของภิกษุผู้ปรารถนาชั่วร้าย^{๕๓}

๒.๓.๓ แนวคิดและหลักธรรมการอภัยทานที่สัมพันธ์เกี่ยวกับการอภัยโทษ

การอภัยโทษในสังคมมีมาตั้งแต่ยุคสุโขทัยเป็นต้นมา ซึ่งก็สอดคล้องกับการปกครองแต่ละยุค ในยุคสุโขทัยเป็นการปกครองแบบพ่อปกครองลูก ประชาชนสามารถเข้าถึงสถาบันพระมหากษัตริย์โดยตรง ต่อมาในยุคของอยุธยาอำนาจการอภัยโทษก็ยังเป็นของพระมหากษัตริย์ ประชาชนไม่สามารถถวายฎีการ้องทุกข์ขออภัยโทษได้โดยตรงต้องผ่านผู้มีอำนาจบารมีที่พระมหากษัตริย์เคารพนับถือหรือโปรดปรานจึงเข้าไปขอพระราชทานอภัยโทษได้ จนกระทั่งถึงยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นและยุคการเปลี่ยนแปลงการปกครองปี ๒๔๗๕ ก็มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการอภัยโทษไปจากเดิม ทั้งนี้ก็ล้วนมีพื้นฐานเกี่ยวข้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอดังนี้

๑) หลักการและความสำคัญของกรรม

กรรม หมายถึง การกระทำ เป็นคำกลาง ๆ ไม่ได้ระบุความเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่ว แต่ในความเข้าใจของคนไทยนั้น ส่วนใหญ่จะเข้าใจว่า เป็นกรรมชั่ว แต่ในทางพระพุทธศาสนาที่แท้แล้วไม่ได้หมายถึงกรรมชั่ว คำว่า กรรม นั้นหมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยเหตุนี้ว่า เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำความด้วยกาย วาจา ใจ”^{๕๔} เรื่องกรรมนี้จึงมีจุดเน้นอยู่ที่เจตนา เจตนาคือการกระทำของบุคคลที่รู้จักผิดชอบชั่วดี ตัดสินใจกระทำด้วยความตั้งใจที่ไตร่ตรองแล้ว^{๕๕} มนุษย์มีเจตนาที่จะตัดสินใจเลือกทำหรือไม่ทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง นั้นเป็นอาภัพธาตุคือความสามารถในการริเริ่ม เพราะ

^{๕๓} แม่ชีวิมุตติยา (สุภาพรณ ณ บางช้าง), พระวินัยปิฎก, หน้า ๑๑๑ – ๑๑๒.

^{๕๔} อ.จก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

^{๕๕} นกปรีช, กรรมและการเกิดใหม่ในสังคมร่วมสมัย, แปลโดย จินดา ไชยอุดม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีนา, ๒๕๔๘), หน้า ๗๖.

มนุษย์เลือกทำกรรมเอง เขาจึงต้องรับวิบากหรือผลของการกระทำ^{๕๖} แสง จันทรงาม อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องกรรม คือการกระทำที่จะถือว่าสำเร็จสมบูรณ์เป็นกรรมแล้วว่า ต้องประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

๑. กิเลส คือ แรงกระตุ้นใจชนิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพราะสิ่งเร้า
๒. เจตนา คือ ความตั้งใจ ความจงใจ มีเจตจำนง มีความมุ่งหมาย
๓. การเคลื่อนไหว กาย วาจา ใจ เพื่อกระทำตามความตั้งใจ
๔. เกิดผลสำเร็จ ตามความตั้งใจ เช่น โกรธ ค่าดี^{๕๗}

การอธิบายความหมายและองค์ประกอบของกรรมตามแนวของอาจารย์แสงนั้น มุ่งแสดงโดยหมายถึงการกระทำของมนุษย์ปุถุชนธรรมดาที่ยังมีกิเลสอยู่ ตราบเท่าที่ยังไม่สามารถตัดกิเลสได้เด็ดขาด ดังนั้นการกระทำทุก ๆ อย่างจึงมีที่มาจากกิเลส อันเป็นเหตุให้กระทำด้วยเจตนา และมีผลให้ได้รับความสุข ความทุกข์ตามแต่เหตุและผลซึ่งจะส่งผลให้เกิดกิเลสอีกต่อเนื่องไป พระพุทธศาสนาจึงอธิบายวงจรว่า กิเลส กรรม วิบาก ทั้ง ๓ อย่างนี้ มีผลต่อเนื่องถึงกัน ซึ่งในเรื่องนี้ พุทธทาสภิกขุก็ได้อธิบายไว้ว่า เจตนา (ในเรื่องกรรมนี้) หมายถึงความมุ่งมาดปรารถนาตั้งใจที่จะทำ ซึ่งเกิดจากความอยากคือตัณหา และตัณหาที่มีที่มาจากการปรุงแต่ง เช่นความนึกคิด อันเป็นเหตุให้พอใจไม่พอใจ ด้วยความนึกคิดนี้จึงทำให้เกิดความอยากตามความพอใจ ไม่พอใจนั้นเกิดขึ้น โดยมีความไม่รู้เป็นรากเหง้า^{๕๘}

๑. ความหมายของกรรม

ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา กรรม เป็นคำกลาง ๆ แปลว่า การกระทำ หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา จะแสดงออกทางกายก็ตาม วาจาที่ตาม หรือใจคิดก็ตาม จัดเป็นกรรมทั้งนั้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ”^{๕๙} แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย เจตนา นั่นเองเราเรียกว่ากรรม บุคคลจงใจแล้วจึงกระทำ ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ^{๖๐} และกรรมนั้นก็ไม่ได้หมายถึงเฉพาะกรรมชั่ว ที่บุคคลทำไว้ในอดีตตามที่คนทั่วไปเข้าใจเท่านั้น แต่หมายถึงกรรมทั้งดี และชั่ว ที่บุคคลได้ทำไว้ทั้งในอดีต ปัจจุบันและที่จะเกิดขึ้นในอนาคตด้วย คือ ถ้าพูดถึงการกระทำ

^{๕๖} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พลังกรรมและการเกิดใหม่, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๕.

^{๕๗} แสง จันทรงาม, ประทีปธรรม, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๒๕), หน้า ๑๖๒ - ๑๖๓.

^{๕๘} พุทธทาสภิกขุ, กรรมเหนือกรรมศึกษากรรมอย่างเป็นวิทยาศาสตร์และพุทธพจน์ที่เกี่ยวกับกรรม, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ภาพพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๖ - ๗.

^{๕๙} อัง.นกก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๕๕.

^{๖๐} อัง.นกก. (ไทย) ๒๒/๖๓/ ๕๗๗.

เมื่อไรก็เมื่อนั้นแหละ จะเป็นอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ตาม การกระทำนั้น ๆ เป็นกรรมทั้งสิ้น^{๖๐} นอกจากนี้ ยังทำให้ทราบว่ พระพุทธองค์ทรงแสดงความหมายของกรรมไว้ ๒ ชั้น คือ กรรมชั้นหยาบ และกรรมชั้นละเอียด ดังนี้

(๑) **กรรมชั้นหยาบ** หมายถึง กรรมที่เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงแล้ว คนทั่วไปสามารถเข้าใจความหมายได้ทันที กรรมชั้นหยาบนี้ ทรงหมายถึง “อาชีพการงานที่บุคคลทำ” ดังข้อความใน วาสุฏฐสูตร ที่ตรัสไว้ว่า “บุคคลเป็นชวานาก้เพราะกรรม เป็นโจรก็เพราะกรรม เป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม เป็นกษัตริย์ก็เพราะกรรม”^{๖๑} หมายความว่า นายคนนี้ เขาดำนา หว่านข้าว ไถนา เขาก็เป็นชวานา การงานที่เขาทำนานั่นเอง ทำให้เขาเป็นชวานา คือเป็นไปตามการกระทำหรืออาชีพการงานของเขา เป็นขั้นที่มองดูอย่างหยาบ^{๖๒}

(๒) **กรรมชั้นละเอียด** หมายถึง กรรมที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของแต่ละบุคคล ซึ่งพระพุทธองค์ทรงหมายถึง เจตนา ดังพระพุทธพจน์ที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ”^{๖๓} เจตนา ตัวความคิดใจ เจตจำนง ความตั้งใจคิดมุ่งหมาย เป็นตัวกรรม เมื่อบุคคลจงใจ มีเจตนาอย่างใดแล้ว ก็แสดงออกมาเป็นการกระทำทางกายบ้าง แสดงออกมาทางวาจาเป็นการพูดบ้าง นี่คือการความหมายของกรรมที่ค่อย ๆ มองละเอียดเข้ามา^{๖๔} กรรมนั้น มีหลายประเภท แต่แบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ ๒ กลุ่ม^{๖๕} คือ ประเภทของกรรมตามนัยแห่งพระไตรปิฎก และประเภทของกรรมตามนัยแห่งอรรถกถา ดังนี้

๒. ประเภทของกรรม

กรรมนี้สามารถแบ่งได้หลายแบบ แบ่งตามลักษณะ แบ่งตามช่องทางที่กระทำ และแบ่งตามกาลให้ผล เพื่อความเข้าใจได้ง่าย ขอแบ่งประเภทของกรรมออกเป็น ๒ หลักใหญ่ คือ ประเภทของกรรมที่มีอธิบายไว้ในพระไตรปิฎก กับประเภทของกรรมตามนัยแห่งอรรถกถา

๑) ประเภทของกรรมตามนัยพระไตรปิฎก

ในพระไตรปิฎกพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงกรรมไว้ในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

^{๖๐} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๗), หน้า ๔๖.

^{๖๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๐/๕๘๒.

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๔๖.

^{๖๓} อัง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๕๕.

^{๖๔} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๔๗.

^{๖๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับกรรม, หน้า ๒๐.

ก. กรรม ๒

กรรม ๒ อย่างนี้เป็นการแบ่งตามลักษณะที่กระทำ คือ กรรมดีหรือกรรมชั่ว ในทางพระพุทธศาสนาใช้คำว่า กุศลกรรมคือ กรรมดี และอกุศลกรรม คือ กรรมชั่ว ซึ่งในการกระทำที่เป็นกุศล หรืออกุศลนั้น มีที่มาจากกุศลมูลหรืออกุศลมูล ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในอกุศลมูลสูตร^{๖๗} ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อกุศลมูล (รากเหง้าของอกุศล) ๓ ประการนี้ อกุศลมูล ๓ ประการอะไรบ้าง คือ ๑. อกุศลมูลคือโลภะ (ความอยากได้) ๒. อกุศลมูลคือโทสะ (ความคิดประทุษร้าย) ๓. อกุศลมูลคือโมหะ(ความหลง)

โลภะจัดเป็นอกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้มีโลภะกระทำทางกาย วาจา และใจ จัดเป็นอกุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้มีโลภะ ถูกโลภะครอบงำ มีจิตถูกโลภะกลุ้มรุม ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่จริง ด้วยการเบียดเบียน จึงจำ ทำให้เสียทรัพย์ ดิฉิยน หรือขับไล่ โดยอวดอ้างว่าเรามีกำลัง ทรงพลัง ก็จัดเป็นอกุศลกรรม บาปอกุศลกรรมจำนวนมากเหล่านี้ที่เกิดจากโลภะ มีโลภะ เป็นเหตุ มีโลภะเป็นแดนเกิด มีโลภะเป็นปัจจัยย่อมเกิดมีแก่บุคคลผู้มีโลภะนั้น ด้วยประการฉะนี้ โทสะจัดเป็นอกุศลมูล..... โมหะจัดเป็นอกุศลมูล.....

ภิกษุทั้งหลาย กุศลมูล (รากเหง้าแห่งกุศล) ๓ ประการนี้ กุศลมูล ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. กุศลมูลคืออโลภะ(ความไม่อยากได้) ๒. กุศลมูลคืออโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) ๓. กุศลมูลคือ อโมหะ

อโลภะจัดเป็นกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้ไม่มีโลภะกระทำทางกาย วาจา และใจ จัดเป็นกุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้ไม่มีโลภะ ไม่ถูกโลภะครอบงำ มีจิตไม่ถูกโลภะกลุ้มรุม ไม่ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่จริง ด้วยการเบียดเบียน จึงจำ ทำให้เสียทรัพย์ ดิฉิยน หรือขับไล่ โดยอวดอ้างว่า เรามีกำลัง ทรงพลัง ก็จัดเป็นกุศลกรรม กุศลกรรมจำนวนมากเหล่านี้ที่เกิดจากอโลภะ มีอโลภะเป็นเหตุ มีอโลภะเป็นแดนเกิด มีอโลภะเป็นปัจจัยย่อมเกิดมีแก่บุคคลผู้มีอโลภะนั้น ด้วยประการฉะนี้อโทสะจัดเป็นกุศลมูล อโมหะจัดเป็นกุศลมูล.....

จากพระพุทธพจน์ข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า การกระทำที่มีอกุศลมูลเป็นเหตุ (เหตุด้านไม่ดี) ไม่ว่าจะกระทำด้วยโลภะ โทสะ หรือโมหะ การกระทำนั้นจัดเป็นอกุศลกรรมให้หรือกรรมชั่ว ส่วนการกระทำที่มีกุศลมูลเป็นเหตุ (เหตุด้านดี) คือ กระทำด้วยอโลภะ อโทสะ หรืออโมหะ การกระทำนั้นจัดเป็นกุศลกรรม ฉะนั้น กรรมโดยพื้นฐานของมูลเหตุนี้จึงมี ๒ ประเภท คือ อกุศลกรรม กรรมไม่ดีและกุศลกรรม กรรมดี

^{๖๗} อญ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๐/๒๕๕ - ๒๕๘.

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายไว้ว่า จิตประกอบอยู่ด้วยปัญญา ด้วยวิชา ด้วยแสงสว่าง นั้นไม่มีความโลภ ความโกรธ ความหลง จิตชนิดนี้ ถ้าต้องการจะทำอะไร ทำกรรมชนิดไหน มันจะต้องการไปแต่ในทางที่จะหยุดกรรม ลดกรรม จนกระทั่งสิ้นกรรม^{๖๘}

ข. กรรม ๓

กรรม ๓ นี้ แบ่งตามช่องทางที่กระทำความกรรมของมนุษย์มี ๓ อย่าง คือ

๑. กายกรรม กรรมที่กระทำด้วยกาย หรือทางกาย
๒. วาจากรรม กรรมที่กระทำด้วยวาจา หรือทางวาจา
๓. มโนกรรม กรรมที่กระทำด้วยใจ หรือทางใจ^{๖๙}

ค. กรรม ๔

นอกจากการแบ่งกรรมออกเป็นกรรมดีและกรรมชั่ว ตามลักษณะทั้ง ๒ ดังกล่าวแล้ว พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสแยกกรรมออกเป็น ๔ อย่าง ตามลักษณะที่มนุษย์กระทำและได้รับผลจากการกระทำนั้น คือ

๑. กรรมดำ (อกุศลกรรม) มีวิบากดำ
๒. กรรมขาว (กุศลกรรม) มีวิบากขาว
๓. กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว
๔. กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม^{๗๐}

กรรมดำ คืออกุศลกรรม หรือ กรรมชั่วที่บุคคลกระทำทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ก็ให้ผลเป็นความชั่วเช่นกัน มีแต่ความชั่วฝ่ายเดียว เช่น ผิดศีล ๕ กรรมขาวคือกุศลกรรม หรือ กรรมดีที่บุคคลกระทำทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ให้ผลเป็นความดี ไม่มีความชั่วปะปน เช่น กุศลกรรมบถ ๑๐ กรรมทั้งดำทั้งขาว หรือทั้งดีบ้างชั่วบ้าง ที่บุคคลกระทำทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ฝั่งจะให้ผลทั้งดีบ้างทั้งชั่วบ้าง ตามเหตุที่กระทำ ซึ่งส่วนใหญ่มนุษย์ปุถุชนจะกระทำกรรมทั้งดำและขาวนี้ในชีวิตประจำวัน คือทำทั้งกรรมดีบ้างกรรมชั่วบ้าง จึงได้รับผลที่ดีบ้างชั่วบ้างปะปนกันไปและกรรมไม่ดำไม่ขาว คือไม่ดีไม่ชั่ว เป็นกุรกระทำที่มุ่งพระนิพพาน ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมไม่หวังผลตอบแทนเป็นความดีหรือความชั่ว ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ หรืออริยมรรคมีองค์ ๘

^{๖๘} พุทธทาสภิกขุ, กรรมเหนือกรรมศึกษากรรมอย่างเป็นวิทยาศาสตร์และพุทธพจน์ที่เกี่ยวข้องกับกรรม, หน้า ๑๓๕.

^{๖๙} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๗/๕๕.

^{๗๐} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๑/๗๕.

๒) ประเภทของกรรมในอรรถกถา

ในพระไตรปิฎก ได้แบ่งกรรมไว้เป็นประเภทต่าง ๆ แล้ว ยังได้แบ่งระยะเวลาการให้ผลของกรรม ไว้ในนิพเพธิกสูตร ว่า “วิบากแห่งกรรมเป็นอย่างไร คือ เรากล่าววิบากแห่งกรรมว่ามี ๓ ประเภท คือ ๑ กรรมที่พึงเสวยในปัจจุบัน ๒ กรรมที่พึงเสวยในชาติถัดไป ๓. กรรมที่พึงเสวยในชาติต่อ ๆ ไป”^{๓๑}

การแบ่งระยะเวลาการให้ผลของกรรมนั้นมี ๓ ระยะ กล่าวโดยสรุป คือชาตินี้ ชาติหน้า และชาติต่อ ๆ ไป ไม่ได้กล่าวถึงอโหสิกรรม ซึ่งมีการแบ่งกรรมออกเป็นหมวดหมู่ที่ชัดเจน

กรรมนอกจากปรากฏในพระไตรปิฎกแล้ว ยังมีกรรม ๑๒ ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งจัดเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาชั้นอรรถกถา แต่งโดยพระพุทธโฆษาจารย์ได้รวบรวมกรรมในพระไตรปิฎก โดยยึดพระพุทธพจน์เป็นหลัก จัดแบ่งกรรมออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามผลของกรรมที่ได้รับ มี ๓ ประเภท ประเภทละ ๔ อย่าง ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้^{๓๒}

(ก) กรรมประเภทที่ ๑ กรรมที่ให้ผลตามหน้าที่ มี ๔ อย่าง คือ

๑. ชนกกรรม กรรมส่งผลให้เกิด
๒. อุปถัมภกกรรม กรรมสนับสนุนส่งเสริม
๓. อุปปีฬกกรรม กรรมเบียดเบียน
๔. อุปฆาตกรรม กรรมทำหน้าที่ตัดรอน

กรรมให้ผลตามหน้าที่ หมายถึง กรรมที่ทำไปนั้น ทั้งดีและไม่ดี ย่อมทำหน้าที่ให้ผลเกี่ยวข้องกับชีวิตของเรา ดังนี้

๑. ชนกกรรม กรรมส่งผลให้เกิด หมายถึง กรรมดีหรือกรรมชั่วที่ทำไว้ ส่งผลให้เกิดในภพภูมิต่าง ๆ ถ้าเป็นกรรมดีส่งผลให้เกิดในสุคติ^{๓๓} ถ้าเป็นกรรมชั่วส่งผลให้เกิดในทุคติ และยังทำหน้าที่หล่อเลี้ยงชีวิตใหม่ให้ดำรงอยู่ และดำเนินกิจกรรมตามสภาพของกรรมจนครบอายุขัย^{๓๔} ขณะที่ชนกกรรมทำ

^{๓๑} พระธรรมปิฎก. (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๐.

^{๓๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (อาจ. อาสภมหาเถร), คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์ปริ้นท์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๘๖๕ - ๑๓๑.

^{๓๓} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), กรรมที่ปณี, เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า), หน้า ๕๒๓.

^{๓๔} บรรจบ บรรณรุจิ, เอกสารประกอบการสอนพระไตรปิฎกวิเคราะห์ ๑, หน้า ๑๒๗.

หน้าที่ปฏิสนธิ กรรมอื่นจะแทรกแซงไม่ได้เลย ชนกรรมเปรียบเหมือนมารดาคลอดบุตรจะมีใครมาแย่งหน้าที่เป็นผู้คลอดร่วมไม่ได้^{๓๕}

๒. อุปัตถัมภกกรรม กรรมสนับสนุนส่งเสริม หมายถึง กรรมที่ทำหน้าที่สนับสนุนส่งเสริมชนกรรมที่ไม่มีโอกาสให้ผลให้ได้ผล และชนกรรมที่กำลังให้ผลให้ได้ผลเต็มที่ตลอดจนสนับสนุนส่งเสริมชีวิตที่ชนกรรมให้เกิดและหล่อเลี้ยงไว้ให้เจริญเติบโต และดำรงอยู่ได้นาน^{๓๖} ดังนั้น อุปัตถัมภกกรรมต้องเป็นกรรมประเภทเดียวกันกับชนกรรม เช่น ชนกรรมนำไปเกิดเป็นลูกเศรษฐี อุปัตถัมภกกรรมฝ่ายกุศลจะมาสสนับสนุนให้เด็กคนนั้นมีความสุขสมบูรณ์ตลอดไป

๓. อุปปีพกกรรม กรรมเบียดเบียน หมายถึง กรรมที่เบียดเบียนชนกรรมที่ให้ผลอยู่ก่อนกำลังลง เบียดเบียนชนกรรมที่กำลังจะให้ผล ให้ผลไม่เต็มที่ ตลอดจนเบียดเบียนชีวิตที่ชนกรรมให้เกิดและหล่อเลี้ยงไว้ ไม่ให้เป็นไปตามสภาพของกรรมนั้น อุปปีพกกรรมจะตรงกันข้ามกับชนกรรมและอุปัตถัมภกกรรม คอยบั่นทอนผลของกรรมทั้งสองให้ลดลง ถ้ามีความสุข ก็จะสุขไม่นาน ถ้ามีความทุกข์ก็จะทุกข์ไม่มากและไม่นาน เช่น เกิดเป็นลูกเศรษฐีมีความสุขสบาย แต่ต่อ ๆ มาฐานะตกต่ำลง

๔. อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน หมายถึง กรรมที่ตัดรอนชีวิตที่ชนกรรมให้เกิดและหล่อเลี้ยงไว้มิให้ให้ผลและสูญสิ้นไป ตลอดจนตัดรอนชนกรรมอื่น ๆ ไม่ให้มีโอกาสให้ผลอุปฆาตกรรมเป็นกรรมที่สนับสนุนอุปปีพกกรรม และตรงกันข้ามกับชนกรรมและอุปัตถัมภกกรรม เช่น ถ้าชนกรรมและอุปัตถัมภกกรรมเป็นฝ่ายกุศล อุปปีพกกรรมจะเป็นฝ่ายอกุศลและอุปฆาตกรรมจะเป็นฝ่ายอกุศลเช่นเดียวกับอุปปีพกกรรม กรรมชนิดนี้เมื่อให้ผลจะตัดรอนชนกรรมและให้ผลแทนที่ทันที ถ้าบุญกุศลที่ญาติทำแล้วอุทิศไปให้นี้มีกำลังแรงมากเปรตนั้นได้รับส่วนกุศลนั้นแล้ว ก็พ้นจากภาวะของเปรตจุติไปเกิดในสุคติเป็นมนุษย์หรือเทวดาบุญกุศลในกรณีนี้ คือ อุปฆาตกรรมที่เข้าไปให้ผลตัดรอนผลของชนกรรมและอุปัตถัมภกกรรม^{๓๗}

เห็นได้ว่า อุปฆาตกรรมไม่ใช่กรรมที่หักล้างหรือลบล้างกรรมอื่น เพราะกรรมแต่ละประเภทให้ผลของตนเอง ลบล้างกรรมอื่นไม่ได้ การให้ผลของกรรมมีเงื่อนไขที่ว่า กรรมมีกำลัง

^{๓๕} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), กรรมที่ปณี, เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๔๑), หน้า ๒๖.

^{๓๖} บรรจบ บรรณรุจิ, เอกสารประกอบการสอนพระไตรปิฎกวิเคราะห์ ๑, หน้า ๑๒๗.

^{๓๗} สุนทร ณ รังสี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐๒.

ให้ผล เกิดอ่อนกำลังลง กรรมอื่นที่กำลังแรงกว่าก็จะให้ผลส่วนที่ เปรียบเหมือนกับนักกีฬาวิ่ง แข่งขันกัน นักกีฬาคนใดวิ่งเร็วจะแซงนักกีฬาคนอื่นที่วิ่งนำหน้าได้และเป็นผู้ชนะ^{๗๔}

(ข) กรรมประเภทที่ ๒ กรรมให้ผลก่อนหรือหลัง (กรรมให้ผลตามลำดับ) มี ๔ อย่าง

๑. คุรุกรรม กรรมหนัก

๒. อาสันนกรรม กรรมใกล้ตายหรือกรรมใกล้ดับจิต

๓. อาจิณณกรรม กรรมที่ทำจนชิน

๔. กตัตตากรรม กรรมสัปดาห์

กรรมให้ผลก่อนหรือหลัง หมายถึง กรรมที่ทำไปทั้งดีและไม่ดี ย่อมมีผลให้ไปเกิดใน ภพภูมิต่าง ๆ กัน ขึ้นอยู่กับกรรมหนักหรือกรรมเบา กรรมที่เป็นกรรมหนักจะมีกำลังมากกว่าและ ให้ผลก่อน

๑. คุรุกรรม กรรมหนัก หมายถึง กรรมที่ทำแล้วให้ผลเป็นตัวกำหนดชีวิตหลังความตาย ได้แน่นอน ให้ผลแก่เจ้าของกรรมในชาติที่ ๒ หรือชาติหน้า ไม่มีกรรมใดมีอำนาจกั้นการให้ผล ได้ นอกจากคุรุกรรมด้วยกันที่แรงกว่า กรรมที่กำลังอ่อนกว่าจะเป็นเพียงกรรมที่ช่วยอุดหนุนใน ฐานะอุปถัมภ์กรรมเท่านั้น^{๗๕}

คุรุกรรมฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศลจะนำเจ้าของกรรมให้ไปเกิดในทุคติหรือสุคติในชาติ หน้าทันที โดยไม่มีอำนาจใดมาเป็นอุปสรรคขัดขวางได้คุรุกรรม กรรมหนักฝ่ายอกุศล ได้แก่ กรรม อันเป็นบาปหนัก ได้แก่

ก. นิยตมิจฉาทิฐิ ความเห็นผิดอันดังลงไปแก้ไขไม่ได้ ได้แก่ ความเห็นว่าทานที่ให้แล้วไม่ มีผล การเช่นสรวงการบูชาไม่มีผล ผลของกรรมดีและกรรมชั่วไม่มี โลกนี้โลกหน้าไม่มีบิดามารดา ไม่มี สัตว์ผู้อุปปาติกะไม่มี (สัตว์ผู้ผูกเกิดเองไม่มี)

ข. อนันตริยกรรม ได้แก่ กรรมอันเป็นบาปหนัก มีอำนาจให้ผลในชาติหน้าตามลำดับมี ๕ ประการ คือ

๑. มาตุฆาต ฆ่ามารดา

๒. ปิตุฆาต ฆ่าบิดา

๓. อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์

๔. โลหิตุปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อขึ้นไป

๕. สังฆเภท ยุยงสงฆ์ให้แตกกัน

^{๗๔} วัชร งามจิตเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๐.

^{๗๕} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), กรรมทิปนี, เล่ม ๑, หน้า ๑๑๗.

ครุกรรมฝ่ายกุศล หรืออนันตริยกรรมฝ่ายกุศล ได้แก่ รูปฉนวน ๔ และ อรูปฉนวน ๔ เรียกว่า สมบัติ ๘ สมบัติหรือฉนวนเพียงชั้นใดชั้นหนึ่ง เช่น รูปฉนวนที่ ๑ เป็นต้น

ครุกรรมฝ่ายกุศล ถ้าผู้ที่ได้ฉนวนสมบัติอยู่แล้วเสื่อมลงสามารถทำได้ใหม่ แต่ผู้ที่ทำอนันตริยกรรมฝ่ายอกุศลจะติดตัวอยู่ตลอดเวลาไม่มีการเสื่อมแบบฝ่ายกุศล แม้ผู้นำจะสำนึกผิดแล้วก็ตาม ก็ไม่สามารถใช้ความเพียรพยายามเจริญสมาธิให้เกิดฉนวนได้ เพราะกำลังกรรมของอนันตริยกรรมฝ่ายอกุศลจะเป็นนิวรณ์ปิดกั้นจิตไม่ให้บรรลุองค์ฉนวนได้ ดังนั้น จึงมีคำกล่าวว่าการอนันตริยกรรมฝ่ายอกุศล ย่อมห้ามทั้งสวรรค์และมรรคผลนิพพานในชาติปัจจุบัน^{๔๐}

๒. อาสันนกรรม กรรมโกธัตถาย หรือกรรมโกธัตถจิต หมายถึง กรรมดีหรือกรรมชั่วที่ทำในเวลาโกธัตถาย กรรมดีหรือกรรมชั่วที่จิตระลึกถึงเมื่อคราวกำลังจะตาย บางที่เป็นกรรมที่ทำไว้นานแล้ว ต่อมาระลึกถึงคือตอนโกธัตถาย แต่ไม่ใช่กรรมที่เป็นครุกรรม ถ้าไม่มีครุกรรมอาสันนกรรมให้ผลก่อน อาสันนกรรมถึงจะเป็นกรรมที่มีพลังสู้กรรมอื่นไม่ได้ แต่สามารถให้ผลของกรรมได้ก่อนกรรมอื่น เปรียบเทียบอาสันนกรรมได้กับโคที่แอด้อยู่ในคอก มีโคแอด้อยู่ปากคอก เมื่อเปิดคอก โค แด่สามารถออกจากคอกได้ก่อนโคที่แข็งแรงที่อยู่ข้างใน^{๔๑} อาสันนกรรมจะทำหน้าที่นำบุคคลไปเกิดตามกรรมที่ทำ ถ้าเป็นอกุศลกรรมจะนำไปเกิดในทุคติ ถ้าเป็น กุศลกรรมจะนำไปเกิดในสุคติ^{๔๒}

๓. อาจิณณกรรม กรรมที่ทำเป็นประจำ หมายถึง กรรมดีหรือกรรมชั่วที่ทำเป็นประจำสม่ำเสมอ ส่งผลให้กลายเป็นนิสัย แม้ว่ากรรมชนิดนี้จะเป็นกรรมที่ทำเพียงครั้งละเล็กน้อย แต่เมื่อทำมากเข้า ก็กลายเป็นกรรมที่มากเปรียบได้กับน้ำที่หยดลงตุ่มทีละหยด บ่อย ๆ เข้าน้ำก็เต็มตุ่มได้ อาจิณณกรรมจึงเรียกได้อีกอย่างว่า พหุลกรรม อาจิณณกรรม อาจหมายถึง กรรมอย่างที่ทำด้วยเจตนาอย่างแรงกล้า ทั้งก่อนทำ ขณะทำ และหลังทำ แต่เป็นกรรมที่ทำไว้เพียงครั้งเดียวและนานมาแล้ว และผู้ทำได้คิดถึงกรรมนั้นบ่อย ๆ จนเกิดความเคยชิน เมื่อทำเสร็จแล้ว ผู้ทำได้คิดถึงการกระทำนั้นบ่อย ๆ ทุกครั้งที่คิดถึงกรรมนั้น ถ้าเป็นกรรมดีมักจะมีความรู้สึก สุข ปิติ และถ้าเป็นกรรมชั่วก็จะรู้สึกเป็นทุกข์ เศร้าหมอง อาจิณณกรรมจะเป็นตัวกำหนดคติชีวิตที่ไปหลังความตายซึ่งขึ้นอยู่กับว่า กรรมฝ่ายกุศลหรืออกุศลจะมีมากกว่ากัน จึงเปรียบเทียบอาจิณณกรรม ทั้ง ๒ ฝ่ายเหมือนนกมวยปล้ำต่อสู้กัน นกมวยปล้ำคนใดมีกำลังมากกว่าจะทำให้คู่ต่อสู้ล้มลงพ่ายแพ้ได้^{๔๓}

^{๔๐} สุนทร ณ รั้งสี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, หน้า ๒๑๘.

^{๔๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, หน้า ๑๒๘.

^{๔๒} สุนทร ณ รั้งสี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, หน้า ๒๑๘.

^{๔๓} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), กรรมที่ปณี, หน้า ๑๕๐.

๔. กัตตดากรรม กรรมสักว่าทำ หมายถึง กรรมดีหรือชั่วที่ทำด้วยเจตนา หรือความตั้งใจไม่แรง เพราะไม่มีเจตนาที่ตั้งใจไว้ก่อน หากไม่มีกรรม อาสันนกรรม กรรมนี้จึงจะให้ผลเป็นตัวกำหนดคติชีวิตหลังความตาย ไปเกิดในทุคติหรือสุคติตามกรรมที่ทำ

กรรมประเภทที่ ๒ เป็นกรรมที่จัดตามลำดับการให้ผลก่อนหรือหลัง ตามความหนักเบาของกรรม ยกเว้นอาสันนกรรมที่ไม่อยู่ในเงื่อนไขนี้ ด้วยเป็นกรรมที่ทำในวาระสุดท้ายของจิตส่งผลให้เกิดในทุคติหรือสุคติ จึงเป็นกรรมที่ให้ผลในชาติที่ ๒

(ค) กรรมประเภทที่ ๓ กรรมให้ผลตามระยะเวลา มี ๔ อย่างคือ

๑. ทิฏฐัมมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาตินี้
๒. อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติหน้า
๓. อปรายเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป
๔. อโหสิกรรม กรรมไม่ให้ผล

กรรมให้ผลตามระยะเวลา หมายถึง กรรมที่ได้ทำไปแล้ว เป็นกรรมทั้งในส่วนที่ดีและไม่ดี ย่อมมีระยะเวลาในการให้ผลต่างกัน กล่าวคือกรรมบางอย่างทำในชาตินี้ ให้ผลในชาตินี้ กรรมบางอย่างทำในชาตินี้ ให้ผลในชาติหน้า กรรมบางอย่างทำในชาตินี้ ให้ผลในชาติต่อ ๆ ไปจากชาตินี้

๑. ทิฏฐัมมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาตินี้ หมายถึง กรรมดี กรรมชั่ว ที่กระทำในชาตินี้ ให้ผลในชาตินี้เลย เป็นกรรมแรงจึงให้ผลทันตาเห็น^{๔๔} กรรมดีให้ผลเป็น ลาภ ยศ สรรเสริญ กรรมชั่วให้ผลเป็น เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา^{๔๕} มี ๒ อย่าง คือ กรรมดีหรือกรรมชั่วที่ให้ผลภายใน ๗ วัน และให้ผลภายในชาตินี้ กรรมประเภทนี้จะกลายเป็นอโหสิกรรมต่อเมื่อให้ผลแล้วและผู้ที่จะรับผลตายจะไม่มี การให้ผลข้ามชาติ ดังนั้น จึงต้องเป็นกรรมที่ทำด้วยเจตนาดีแรงกล้า กระทำ กับผู้ที่มีคุณ วิเศษ ว่างบุญ คุณ หรือมีความดีอย่างมาก^{๔๖} ทิฏฐัมมเวทนียกรรมจะให้ผลในชาตินี้ได้เลยนั้น ต้องไม่ถูกทิฏฐัมมเวทนียกรรมฝ่ายตรงข้ามเข้าเบียดเบียน และต้องมีปัจจัยสำคัญเกี่ยวพัน ๔ ประการ คือ คติ กาล อุปธิ และปโยค ถ้าเกี่ยวพันทิฏฐัมมเวทนียกรรมฝ่ายกุศล เรียกว่าสมบัติ ๔ และถ้าเกี่ยวพันทิฏฐัมมเวทนียกรรมฝ่ายอกุศลเรียกว่า วิบัติ ๔ กรรมประเภทนี้จึงเปรียบได้กับ นายพรานเนื้อ ยิ่งถูกรังไปยิ่งเนื้อถ้าถูกเนื้อ เนื้อก็ตาย ถ้าไม่ถูกเนื้อย่อมวิ่งหนีไม่กลับมาให้ยังอีก นายพรานจึงเปรียบเหมือนผลของกรรม เนื้อคือ ผู้ทำกรรมที่ต้องรับผลของกรรมนั้น^{๔๗}

^{๔๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, หน้า ๑๒๖.

^{๔๕} บรรจบ บรรณรุจิ, เอกสารประกอบการสอนพระไตรปิฎกวิเคราะห์ ๑, หน้า ๑๒๕.

^{๔๖} อ้างแล้ว.

^{๔๗} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), กรรมทีปนี, หน้า ๒๕๔.

๒. อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติหน้า หมายถึง กรรมดีหรือกรรมชั่วที่ทำในชาตินี้ แต่ยังไม่ให้ผล จะให้ผลในชาติถัดไป กรรมประเภทนี้ กลายเป็นอโหสิกรรม ต่อเมื่อให้ผลแล้วหรือ ผู้ทำกรรมตายลงก่อนได้รับผล จะไม่ข้ามไปผลในชาติต่อ ๆ ไป

๓. อปรปรีชเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป ถัดจากชาติหน้า หมายถึง กรรมดีหรือกรรมชั่ว ที่ทำในชาตินี้ แล้วจะให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป ถัดจากชาติหน้าชาติใดชาติหนึ่งเมื่อสบโอกาส เปรียบเหมือนสุนัขไล่เนื้อไล่ตามเนื้อทันเข้าในท่อน้ำ ย่อมเข้ากัดในท่อน้ำ^{๘๘} ดังนั้น กรรมประเภทนี้จึงน่ากลัวกว่ากรรมประเภทที่ ๑ และประเภทที่ ๒ ด้วยว่าผลของกรรมจะติดตามผู้กระทำไปตลอดการเวียนว่ายตายเกิด จนกว่าจะให้ผลหมดจึงจะกลายเป็นอโหสิกรรม ดังนั้น การให้ผลของกรรม ประเภทที่ ๒ และประเภทที่ ๓ ทำให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนในเรื่องผลของกรรม ที่มีความซับซ้อนส่งผลข้ามภพข้ามชาติ

๔. อโหสิกรรม กรรมที่ให้ผลสำเร็จแล้ว หรือกรรมไม่มีผล หมายถึง กรรมดีหรือกรรมชั่วที่ทำไว้ ให้ผลเสร็จสิ้นแล้ว เมื่อไม่มีโอกาสให้ผลในเวลาที่จะให้ผล ด้วยอุกกรรมชนิดอื่นตัดหน้าให้ผลไปก่อน จึงอ่อนกำลังให้ผลไม่ทัน และเลิกให้ผลในที่สุด หรือเพราะผู้กระทำกรรมนั้นสำเร็จเป็นพระอรหันต์ นิพพานในชาตินี้แล้ว ก็ไม่เวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป จึงไม่มีตัวตนที่จะต้องมารับผลของกรรม เปรียบเหมือนพืชสิ้นยางแล้วเพาะไม่ขึ้น^{๘๙} ดังนั้น อโหสิกรรม จึงหมายถึงการกระทำความดีต่าง ๆ ของพระอรหันต์ด้วย ย่อมไม่มีผลเป็นกรรมดี เพราะท่านทำความดีด้วยจิตที่ปราศจากความยึดมั่น ถือมั่น^{๙๐} ไม่คิดทำดีเพื่อหวังผลตอบแทนชั้นนอก รวมทั้งไม่คิดทำดีเพื่อละกิเลส เพราะกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว แต่ยังทำดีต่อไปอย่างต่อเนื่อง การทำดีของท่านจึงจัดเป็นเพียงกิริยาไม่จัดเป็นกรรมและไม่มีวิบาก^{๙๑}

กรรม ๑๒ เป็นความรู้เรื่องการให้ผลในส่วนของ ลภ ยศ สรรเสริญ และเสื่อมลาภเสื่อมยศนิทานเป็นการกล่าวถึงผลของกรรมโดยเฉพาะที่กล่าวถึงการให้ผลชั้นนอกเท่านั้น คือ ให้ผลเป็นโลกธรรม ไม่ได้กล่าวถึงการให้ผลชั้นใน คือ ให้ผลทางด้านจิตใจ ตลอดจนเป็นการแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกรรมเก่าในอดีตชาติกับกรรมใหม่ในชาติปัจจุบัน เช่น กรรมเก่าในอดีตชาติทำหน้าที่เป็นชนกรรม แล้วกรรมเก่าในอดีตชาติอย่างอื่นหรือกรรมใหม่ในชาติปัจจุบันอาจทำหน้าที่เป็นอุปถัมภกกรรม อุปปีฬกรรม และอุปมาตกรรมก็ได้^{๙๒} และทำกรรมเพียงประเภทเดียว

^{๘๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒, หน้า ๑๒๖.

^{๘๙} อ้างแล้ว.

^{๙๐} บรรจบ บรรณรุจิ, เอกสารประกอบการสอนพระไตรปิฎกวิเคราะ์ ๑, หน้า ๑๓.

^{๙๑} บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจอสุมุปปาท, หน้า ๒๐๑.

^{๙๒} บรรจบ บรรณรุจิ, เอกสารประกอบการสอนพระไตรปิฎกวิเคราะห์ ๑, หน้า ๑๓๑.

อาจเป็นกรรมได้ถึง ๓ ประเภท พร้อมๆ กัน เช่น ถ้าเรามาบิดาเป็นทั้งกรรมเป็นทั้งทัญญุชัมมเวท
นียกรรมและเป็นทั้งอุปาตกรรม^{๕๓}

สรุปได้ว่า กรรม ๑๒ เป็นมติของอรรถกถาจารย์ ที่กล่าวไว้ในอรรถกถา โดยมี
วัตถุประสงค์รวบรวมคำสอนเรื่องกรรมจากพระไตรปิฎก แล้วจัดแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ตามทาง
สำหรับทำ กรรมเก่าสำหรับรู้ เรื่อยมาว่ากรรมเก่าที่เราทำไม่ได้แล้ว แต่หาความรู้จากกรรมเก่า
เพื่อเอามาปรับปรุงการทำความผิดปัจจุบัน เพื่อจะได้พัฒนาตัวเราให้สามารถทำความดีได้ในอนาคต
ต่อไปได้

มาตรฐานแห่งกรรมดีของพระพุทธองค์นั้นอยู่ในระดับสูง เป็นความดีเพื่อพ้นจากความ
วนเวียนในสังสารวัฏ เพราะถือว่า การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏนั้น แม้จะเกิดดีเพียงไรก็ยัง
เจืออยู่ด้วยทุกข์^{๕๔}

๓) กฎแห่งกรรม ในฐานะเป็นหนึ่งในนิยาม ๕

เมื่อเราเข้าใจแง่มุมต่างๆ ในเบื้องต้นเกี่ยวกับกรรมแล้ว ก็ควรเข้าใจต่อไปด้วยว่า กรรมนี้เรา
ถือว่าเป็นกฎอย่างหนึ่ง เรามักจะเรียกว่า กฎแห่งกรรม เป็นกฎเกณฑ์แห่งเหตุ และผลในทางพุทธ
ศาสนาท่านบอกว่า กฎเกณฑ์แห่งเหตุ และผลนี้มีใช่มีเฉพาะกรรมนิยามอย่างเดียวกฎอย่างนี้มีหลาย
กฎท่านประมวลไว้ว่ามี ๕ กฎด้วยกันเรียกว่า นิยาม ๕ หรือกฎ ๕ ดังนี้^{๕๕}

๑. กรรมนิยาม กฎแห่งกรรม ได้แก่กฎเกณฑ์แห่งเหตุ และผลเกี่ยวกับการกระทำของ
มนุษย์ เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

๒. จิตตนิยาม กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการทำงานของจิตเช่น เมื่อจิตอย่างนี้เกิดขึ้นจะมีเจตสิก
อะไรประกอบได้บ้าง ถ้าเจตสิกอันนี้เกิดขึ้นจะมีเจตสิกไหนเกิดร่วมได้อันไหนร่วมไม่ได้

เมื่อจิตจะขึ้นผู้วิถิถืออริยมรรคมันจะดำเนินไปอย่างไรก่อนออกจากภวังค์ก็มีภวังคจล
นะ (ภวังค์ไหว) แล้วจึงภวังคุปัจเฉท (ตัดภวังค์) จากนั้นมีอะไรต่อไปอีกจนถึงชวนจิตแล้วกลับตก
ภวังค์อย่างเดิมอีกอย่างนี้เรียกว่ากฎแห่งการทำงานของจิตคือ จิตตนิยาม

๓. พีชนิยาม กฎเกี่ยวกับพืชพันธุ์ เช่น ปลูกมะม่วงก็เกิดเป็นมะม่วง ปลูกมะนาวก็เกิด
เป็นต้นมะนาว ปลูกเมล็ดพืชอะไรก็ออกผลออกต้นเป็นพืชชนิดนั้น อย่างนี้เรียกพีชนิยาม

๔. อุตุนิยาม กฎเกณฑ์เกี่ยวกับอุตุ อุตุคือ เรื่องอุณหภูมิ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ
กฎเกณฑ์เกี่ยวกับดินฟ้าอากาศ พุดอย่างชาวบ้านก็เช่น อากาศร้อนขึ้น เราก็เหงื่อออก อากาศเย็นลง
เย็นมากๆ เข้าน้ำกลายเป็นน้ำแข็ง หรือถ้าร้อนมากขึ้นน้ำก็กลายเป็นไอ เรียกว่า อุตุนิยาม

^{๕๓} แสง จันทรงาม, พุทธศาสนวิทยา, หน้า ๑๑๕.

^{๕๔} วทีน อินทสระ, หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด, หน้า ๒๘ - ๓๒.

^{๕๕} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๓๒๑/๒๕๓.

๕. ธรรมเนียม กฎแห่งธรรม คือ ความเป็นเหตุเป็นผลกันของสิ่งทั้งหลาย หรือความเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เช่น คนเกิดมาแล้วก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ตั้งอยู่แล้วก็ดับไป เป็นต้น^{๕๖}

กฎนี้มีตั้ง ๕ กฎ ธรรมเนียมเป็นเพียงกฎหนึ่งใน ๕ กฎนั้น การที่เราจะวิเคราะห์พิจารณา สิ่งทั้งหลายจึงอย่าไปยึดถือว่าทุกอย่างต้องเป็นเรื่องของกรรมทั้งนั้นมิฉะนั้นจะกลายเป็นทัศนคติที่ผิดพลาด เพราะพระพุทธศาสนาสอนไว้แล้วว่ากฎธรรมชาติมี ๕ อย่างหรือนิยาม ๕ ธรรมเนียม เป็นเพียงกฎหนึ่ง เมื่ออะไรเกิดขึ้นมีอาจบอกได้ว่าเป็นเพราะกรรมเสมอไปถ้าบอกอย่างนั้นจะผิด ยกตัวอย่าง เช่น นาย ก. เหมื่อออก ถามว่า นาย ก. เหมื่อออกเพราะอะไรถ้าเป็นเพราะอากาศร้อน วินิจฉัยได้ว่าอยู่ในนิยามไหนถ้าว่าอะไรๆ ก็เป็นเพราะกรรมถ้าอย่างนั้นนาย ก. เหมื่อออกก็เพราะกรรม เป็นกรรมอะไรของนาย ก. ที่ต้องเหมื่อออก ไม่ใช่อย่างนั้นหรือ นาย ก. เหมื่อออกเพราะอากาศร้อน นี้เรียกว่า อุดุนิยาม แต่ไม่แน่เสมอไป บางทีนาย ก. เหมื่อออกไม่ใช่เพราะร้อนก็มี เช่น นาย ก. ไปทำความผิดไว้พอเข้าที่ประชุม เขาเกิดสอบสวนหาตัวผู้กระทำความผิด นาย ก. มีความหวาดกลัวมาก ก็อาจจะกลัวจนเหมื่อออกในกรณีนี้ นาย ก. เหมื่อออกเพราะอะไร ตรงนี้ตอบได้ว่า เพราะกรรม นี่คือธรรมเนียม^{๕๗}

๒) หลักการและความสำคัญอภัยทาน

๑. ความหมายของอภัยทาน

“อภัยทาน” เป็นคำในภาษาบาลี ประกอบขึ้นจาก อ+ภย+ทาน หมายถึง การให้ความไม่มีภัย หรือปลอดภัย^{๕๘}

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ก็ได้ให้ความหมาย “อภัยทาน” ว่า การให้ความไม่มีภัย^{๕๙} เช่นเดียวกัน

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) “หลักกรรมคำสอนสำหรับคนสมัยใหม่”, (กรุงเทพมหานคร : เอกสารประกอบการอบรมพระธรรมทูตวัดจักรวรรดิราชาวาส , ๒๕๒๕), (อัคราณา).

^{๕๗} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ และคณะ, ความรู้พื้นฐานทางศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๓๒-๓๓.

^{๕๘} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๘๐.

^{๕๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๓๑.

อภัยทาน เป็นการให้ที่เป็นมหาทาน คือ เป็นทานอันยิ่งใหญ่ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในอภิสันทสูตร^{๑๑๑} ดังนี้ทุกขทั้งหลาย ทาน ๕ ประการ นี้ เป็นมหาทาน ที่รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ในอดีตไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้างในปัจจุบัน ไม่ถูกลบล้าง ในอนาคตก็จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน ทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ อริยสาวกผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์แล้ว เชื่อว่า *ให้ความไม่มีภัย* ให้ความไม่มีเวร ให้ความไม่เบียดเบียนแก่สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียน อันไม่มีประมาณ นี้เป็นทานประการที่ ๑ เป็นมหาทานที่รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ในอดีตไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง ในปัจจุบันไม่ถูกลบล้าง ในอนาคตก็จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน นี่เป็นห้วงบุญห้วงกุศล ประการที่ ๔ นำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ

๒. อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ ฯลฯ

๓. อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤติดีกในกาม ฯลฯ

๔. อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ ฯลฯ

๕. อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการเสพของมีนเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท อริยสาวกผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทแล้ว เชื่อว่า *ให้ความไม่มีภัย* ไม่มีเวร ให้ความไม่เบียดเบียนแก่สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียน อันไม่มีประมาณ นี้เป็นทานประการที่ ๑ เป็นมหาทานที่รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ในอดีตไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง ในปัจจุบันไม่ถูกลบล้าง ในอนาคตก็จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้านทุกขทั้งหลาย ห้วงบุญห้วงกุศล ๘ ประการนี้แล นำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ

ในคัมภีร์มัจฉัตถปิณี พระสิริมังคลาจารย์ กล่าวถึง อภัยทาน ไว้ดังนี้

อริยสาวกย่อมให้อภัย กล่าวคือ ย่อมทำอภัยทาน คือสมาทานวิริติ กล่าวคือ เบญจศีล (ศีล ๕) ศีลเชื่อว่าเป็นทาน โดยความเป็นอภัยทาน หรือเจตนาเป็นการงดเว้นด้วยการให้สภาวะที่ปลอดภัยหรือให้อภัย หรือกล่าว อีกนัยหนึ่ง หมายถึง เจตนาของบุคคลผู้ให้อภัยทานที่ต้องการเลี้ยงหรือรักษาหมู่สัตว์ไว้ด้วยเจตนาดังกล่าวนั่นเอง

^{๑๑๑} อ.อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๓๕/๓๐๐-๓๐๑.

ดังนั้น อภัยทานในคัมภีร์มั่งคั่งดลที่ปณี หมายถึง การให้ในลักษณะของเจตนาเป็นเครื่องจงดเว้นเป็นคุณธรรม เพราะหมายถึงเจตนาในการกระทำ มากกว่าเป็นการกระทำทางกาย วาจา ในระดับทั่วไป การให้อภัยทานนั้นทำได้ทั้งแก่นุญษด้วยกัน เช่น การให้อภัยโทษ การไม่ถือสาหาความ การไม่โกรธตอบบุคคลผู้โกรธหรือประทุษร้ายตอบบุคคลผู้ประทุษร้ายตนเอง และการให้อภัยแก่สัตว์ที่ตนได้มาด้วยประสงค์จะฆ่าให้ตาย หรือการให้อภัยแก่สัตว์ที่ตนต้องการเพื่อประโยชน์แก่ตน

๒. ประเภทของอภัยทาน

โดยปกติทั่วไปแล้ว การให้ทานจะเป็นการให้ใน ๒ ประเภท คือ การให้ในสิ่งที่เป็นวัตถุและมีใช้วัตถุ เพื่ออนุเคราะห์ สงเคราะห์ตอบแทนหรือบูชาคุณ โดยมีเจตนาอันบริสุทธิ์เป็นหลักใหญ่ ประเภทแห่งทานตามนัยแห่งพระสูตรมีที่มาหลายแห่ง และการจัดประเภทแตกต่างกันไป เมื่อมุ่งถึงสิ่งที่ให้ จัดเป็น ๒ ประเภท คือ อามิสทานและธรรมทาน^{๑๑๑} และการให้ทานนั้นจะต้องมีองค์ประกอบหลัก ๓ ประการคือ ทายก(ผู้ให้) ไทชธรรม(สิ่งที่ให้) และปฎิภาทก(ผู้รับ)^{๑๑๒}

๓. คุณค่าและความสำคัญของอภัยทาน

๓.๑ อภัยทานเป็นการพัฒนาจิตใจ : ด้านคุณภาพและสมรรถภาพของจิต

(๑) อภัยทานเป็นการพัฒนาด้านคุณภาพของจิต คือ เป็นการสร้างจิตใจให้ดีงาม มีความเมตตา ให้ความเป็นมิตร และที่สำคัญคือเป็นจิตใจที่มีจาคะ ในที่นี้หมายถึง การสละความโกรธ^{๑๑๓}ความอาฆาตเคียดแค้นออกจากจิตใจ

(๒) อภัยทานเป็นการพัฒนาด้านสมรรถภาพของจิต คือ การมีสติ มีขันติ มีความอดทนทางใจต่อความกระทบกระทั่ง อดกลั่นต่อความไม่พอใจ หรือความเจ็บใจ

(๓) อภัยทานเป็นจุดเริ่มใหม่ของมิตรภาพที่ยั่งยืน คือ มิตรภาพเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่หล่อเลี้ยงมนุษย์ในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข และสามารถทำงาน หรือดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในทิศทางที่สร้างสรรค์มากยิ่งขึ้น

(๔) อภัยทานเป็นการสร้างมหากุศล ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึง อภัยทาน นี้ว่า เป็นการให้ ”มหาทาน” หรือทานที่ยิ่งใหญ่และผลที่ได้รับเป็นห้วงบุญห้วงกุศล นำสุขมาให้

๓) หลักการและความสำคัญของเมตตาธรรม

๑. ความหมายของเมตตา

^{๑๑๑} พ.อิตฺติ.(ไทย) ๒๕/๕๘/๔๓๑.

^{๑๑๒} อ.จ.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๔๑/๒๐๕.

^{๑๑๓} พุทธทาสภิกขุ, การเก็บความโกรธใส่ผู้ชัง, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, มปป.),

เมตตา หมายถึง รักใคร่ ความเอื้อเฟื้อ แต่เมื่อว่าตามรูปศัพท์แล้ว ที่เรียกว่า เมตตา ก็เพราะมีความประพฤติดีเอื้อเฟื้อในมิตร

๒. ประโยชน์เมตตาภาวนา

การเจริญเมตตา มีประโยชน์อย่างมหาศาล แม้เจริญเพียงนิดหน่อยก็มีผลมาก ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในเอกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หากว่าภิกษุเจริญเมตตาจิตชั่วเวลาแม้เพียงลัดนิ้วมือเดียว ภิกษุนั้นฉันอาหารของชาวเมืองมิเสียเปล่า ก็จะป่วยกล่าวไปไปถึงคนทั้งหลายที่เจริญเมตตาจิตให้มากไปกว่านี้^{๑๐๔}

การเจริญเมตตาามีผลมาก ทั้งในชาตินี้และในชาติต่อไป ทั้งก่อให้เกิดความสงบสุขแก่ตนเอง เมตตาจิต ซึ่งในที่นี้จะได้นำมากล่าวไว้เพื่อเป็นหลักในการปฏิบัติตามแนวที่ท่านชี้แจงไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่จะนำมากล่าวเฉพาะที่เห็นว่าจำเป็นเท่านั้น โดยนำหลักฐานจากคัมภีร์อื่นมาประกอบบ้างในบางตอน

๓. วิธีเจริญเมตตาภาวนา

ในการเจริญเมตตาภาวนานั้น มีการแผ่เมตตาอยู่ ๒ วิธี คือ

๑. โอทิสพรรณา การแผ่โดยเจาะจง

๒. อโนทิสพรรณา การแผ่โดยไม่เจาะจง

โอทิสพรรณา การแผ่โดยเจาะจง คือการแผ่เมตตา ปรรณาคความ สุขความเจริญไปให้แก่บุคคลใดคนหนึ่ง เช่น บิดามารดา ครูอาจารย์ เพื่อน หรือแก่บุคคลคณะใดคณะหนึ่ง พวกใดพวกหนึ่ง โดยแผ่เมตตาจิตไปว่า “ขอให้มารดาบิดาของข้าพเจ้า จงมีความสุข ไม่มีความทุกข์ภัยทั้งสิ้น ประสบแต่สิ่งที่น่าปรารถนาเถิด”

อโนทิสพรรณา การแผ่โดยไม่เจาะจง คือ แผ่เมตตาไปยังสัตว์ทุกหมู่แล้ว ในโลกทั้งปวงโดยไม่เจาะจงใครคนใดคนหนึ่งหรือสัตว์หมู่ใดหมู่หนึ่ง ดังคำแผ่เมตตาที่นิยมแผ่กันโดยทั่วไปในหมู่พุทธศาสนิกชนว่า

สพฺเพ สตฺตา	สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์เกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน ทั้งหมดทั้งสิ้น
อเวรา	จงอย่าได้มีเวรแก่กันและกันเลย
อพฺยาปชฺฌา	จงอย่าได้เบียดเบียนกันและกันเลย
อนิฆา	จงอย่าได้มีความทุกข์กายทุกข์ใจเลย
สุขี อดฺตานํ ปริหรนฺตุ	จงเป็นสุข รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิด

^{๑๐๔} อจ. เอกก. ๒๐/๕๕/๑๒.

การแผ่เมตตาโดยไม่เจาะจงอย่างนี้เรียกว่า อปฺปมัญญา คือการเจริญเมตตาโดยไม่มีประมาณ และอปฺปมัญญากาวานี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นหลักในคัมภีร์อิทธิกรรมว่าภิกษุในศาสนานี้ แผ่เมตตาไปยังทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สองก็อย่างนั้น ทิศที่สาม ทิศที่สี่ก็อย่างนั้น ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องขวาก็เช่นเดียวกันนี้ แผ่เมตตาจิตอันไพบุลย์กว้างขวาง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่าอยู่ ก็ภิกษุแผ่เมตตาจิตไปยังทิศหนึ่งอยู่ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุแผ่เมตตาจิตไปยังสัตว์ทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นบุคคลหนึ่งเป็นผู้ที่รักใคร่พอใจแล้ว พึงรักใคร่ ฉะนั้น^{๑๐๕}

๔) หลักการและความสำคัญโอฬาสีกรรมในพระพุทธศาสนา

๑. ความหมายของคำว่า อโฬาสีกรรม

สำหรับความหมายของคำว่า อโฬาสีกรรมนั้น มีการอธิบายความหมายทั้งในคัมภีร์ ทางพระพุทธศาสนา นักปราชญ์และผู้รู้ทางวิชาการทางพระพุทธศาสนา โดยได้ให้ความหมายของคำว่า อโฬาสีกรรมหลายท่านด้วยกัน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) อโฬาสีกรรม ตามนัยแห่งพระบาลีปฐีสัมภิตามรรค ความหมายของคำว่า อโฬาสีกรรม คือ อโฬสิ แปลว่า ได้มีแล้ว กรรม แปลว่า สิ่งที่สัตว์ทั้งหลายกระทำไว้ เพราะคำว่า กรรม ได้แก่ เจตนาเจตสิก ตามพุทธภาษิตที่กล่าวไว้ในอังคุตตรนิกายฉกนิบาตว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า เจตนาคือตัวกรรมเพราะสัตว์ทั้งหลายที่กระทำความกรรมด้วยกาย วาจา ใจก็ดี ย่อมมีการปรุงแต่ง คือ คิดนึกก่อนแล้วจึงทำการ” กรรมจึงเป็นเครื่องส่องให้เห็นอริยาสัยของสัตว์ว่าหยาบเลวประณีตต่างกัน ดังข้อความที่กล่าวว่า “หว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น บุคคลทำกรรมดีย่อมได้ผลดี บุคคลทำกรรมชั่ว ย่อมได้ผลชั่ว จงใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ เพราะสิ่งที่ทำแล้วย่อมทำคืนไม่ได้” นี้คือกฎแห่งกรรมที่ได้มีแล้ว เรียกว่า อโฬาสีกรรม ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอโฬาสีกรรมไว้ในปฐีสัมภิตามรรคมี ๑๒ อย่างซึ่งให้ผลพ้นจากกรรมก็มี ไม่ให้ผลพ้นจากกรรมก็มี ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมก็ได้มีแล้ว เพื่อให้ได้ความชัดเจนยิ่งขึ้นก็เอาธรรมในสัทธัมมปกาสินีมาอธิบายขยายความว่า กรรมที่บุคคลทำแล้วในอดีตภพทั้งหลายให้วิบากแล้วในอดีตภพ เรียกว่า กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมก็ได้มีแล้ว คือ กรรมที่ทำแล้วในอดีต ก็ให้วิบากแล้วในอดีต

(๒) กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมมิได้มีแล้ว หมายความว่า กรรมที่เป็นทวิภูตธรรมเวทนิยกรรม ที่จะให้วิบากในภพเดียวกัน และธรรมที่เป็นอุปปีชชเวทนิยกรรม ที่จะให้วิบากในภพถัดไป แต่เพราะความบกพร่องแห่งปัจจัยที่ไปสนับสนุนธรรมอื่น จึงให้วิบากในภพนั้นหรือในภพถัดไป

^{๑๐๕} อภ.วิ. ๓๕/๓๔๑ - ๓๔๒/๓๖๕ - ๓๖๐.

ไม่ได้ ก็หมดโอกาสให้ผล แม้กรรมในอดีตที่เป็นทกุฐัมมเวทนียกรรม อุปปัชชเวทนียกรรม และ อปรaprเวทนียกรรม ก็จะให้วิบากในอดีตภพต่อ ๆ ไป ของพระอรหันต์ผู้ปรินิพพานไปแล้วในอดีตภพเสียก่อนที่จะให้วิบากในอดีตภพก็ให้ไม่ได้ เรียกว่า กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมมิได้มีแล้ว คือ กรรมที่ทำในอดีตก็ไม่ให้วิบากในอดีต

(๓) กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมมีอยู่ หมายความว่า กรรมในอดีตที่ทำแล้วก็ยังไม่ให้วิบาก พอได้ความถึงพร้อมแห่งปัจจัยอื่นที่สนับสนุนในปัจจุบันภพก็ให้วิบากในปัจจุบันภพนั้น เรียกว่า กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมก็มีอยู่ คือกรรมที่เกิดในปัจจุบันก็ให้ผลในปัจจุบัน

(๔) กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมไม่มีอยู่ หมายความว่า กรรมที่ทำแล้วในอดีตจะให้วิบากในปัจจุบันภพ แต่เพราะปัจจัยอื่นบกพร่อง ก็ล่วงเลยเวลาที่ตนจะให้ผล ก็หมดโอกาสให้ผล คือ กรรมในอดีตที่ยังไม่ให้วิบาก แต่จะให้วิบากในปัจจุบันภพของพระอรหันต์ผู้ปรินิพพานไปเสียก่อนในปัจจุบันภพ เรียกว่า กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมไม่มีอยู่ คือ กรรมที่ทำให้ปัจจุบันภพไม่ให้ผลในปัจจุบันภพ

(๕) กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมจักมี หมายความว่า กรรมในอดีตที่ทำแล้วควรจะให้ผลได้แต่ยังไม่ให้ผล เพราะรอความถึงพร้อมแห่งปัจจัยอื่นอยู่แต่พอได้ความถึงพร้อมแห่งปัจจัยในอนาคตเข้าก็ให้วิบาก เรียกว่า กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมจักมี คือ กรรมในอดีตจักให้วิบากในอนาคต

(๖) กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมจักไม่มี หมายความว่า กรรมที่ทำแล้วในอดีตจะให้ผลในอนาคต แต่ล่วงเลยเวลาให้วิบากของตนไปจึงหมดโอกาสให้ผล คือ กรรมในอดีตที่จะพึงให้วิบากในอนาคตอันไกลของพระอรหันต์ผู้จักปรินิพพานไปเสียก่อนในอนาคตอันใกล้ เรียกว่า กรรมได้มีแล้ว วิบากของกรรมจักไม่มี คือ กรรมในอดีตมิแต่ให้วิบากในอนาคตไม่ได้

(๗) กรรมมีอยู่ วิบากของกรรมก็มีอยู่ หมายความว่า ทกุฐัมมเวทนียกรรม ที่ทำในปัจจุบันภพ ก็ให้ผลในปัจจุบันภพ เรียกว่า กรรมมีอยู่ วิบากของกรรมก็มีอยู่ คือ กรรมในปัจจุบันก็ให้วิบากในปัจจุบัน

(๘) กรรมมีอยู่ วิบากของกรรมไม่มีอยู่ คือ กรรมที่ทำในปัจจุบันจะให้วิบากในปัจจุบัน แต่เพราะความบกพร่องแห่งปัจจัยที่ไปสนับสนุนกรรมอื่น จึงหมดโอกาสให้วิบากในปัจจุบันภพ คือ กรรมปัจจุบันที่จะให้วิบากในปัจจุบันภพของพระอรหันต์ผู้จะปรินิพพานไปเสียก่อนในปัจจุบันภพอันใกล้ เรียกว่า กรรมมีอยู่ วิบากของกรรมไม่มีอยู่ คือ กรรมในปัจจุบันให้วิบากในปัจจุบันไม่ได้

(๙) กรรมมีอยู่ วิบากของกรรมจักมี คือ กรรมที่เป็นอุปปัชชเวทนียกรรม และอปรaprเวทนียกรรม ที่กำลังเกิดในปัจจุบัน อันจะให้วิบากในอนาคต เรียกว่า กรรมมีอยู่ วิบากของกรรมจักมี คือ กรรมปัจจุบันจักให้วิบากในอนาคต

(๑๐) กรรมมีอยู่ วิชาของกรรมจักไม่มี คือ กรรมที่เป็นอุปชชเวทนียกรรม จะให้วิชาในอนาคตกัปต่อไป แต่เพราะความบกพร่องแห่งปัจจัยอื่นจึงให้วิชาไม่ได้ แต่กรรมที่เป็นอปราปรเวทนียกรรมที่กำลังเกิดในปัจจุบัน จะให้วิชาในอนาคตอันไกลของพระอรหันต์ผู้จะพึงปรินิพพานไปเสียก่อนในอนาคตกัปอันใกล้ เรียกว่า กรรมมีอยู่ วิชาของกรรมจักไม่มี คือ กรรมในปัจจุบันจักไม่ให้วิชาในอนาคต

(๑๑) กรรมจักมี วิชาของกรรมก็จักมี คือ กรรมที่จะพึงทำในอนาคตก็จักมี และจักให้วิชาในอนาคตด้วย เรียกว่า กรรมจักมี วิชาของกรรมก็จักมีอยู่ คือ กรรมในอนาคต จักให้วิชาในอนาคต

(๑๒) กรรมจักมี วิชาของกรรมจักไม่มี หมายความว่า กรรมที่จะทำในอนาคตจักมีแต่มีความบกพร่องแห่งปัจจัยอื่นพึงให้วิชาในอนาคตไม่ได้ เพราะกรรมในอนาคตที่จะพึงให้วิชาในอนาคตกัปอันไกลของพระอรหันต์ผู้จะปรินิพพานไปเสียก่อนในอนาคตอันใกล้ เรียกว่ากรรมในอนาคตจักมีแต่วิชาของกรรมในอนาคตจักไม่มี

อโหสิกรรมที่กล่าวมานี้ คือ กรรมได้มีแล้ว ซึ่งแสดงตามอภิธรรมนัยตามสภาวะความจริง ดังนั้น ผู้มีอโหสิกรรม ย่อมรับผลตามกรรมก็มี ไม่ต้องรับผลตามกรรมก็มี

๒) อโหสิกรรม ตามพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า กรรมที่เลิกให้ผล ไม่มีผลอีก ได้แก่ กรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลที่เลิกให้ผลเหมือนพืชที่หมดยาง เพาะปลูกไม่ขึ้นอีก^{๑๑๖}

๓) อโหสิกรรม ตามนัยของพระธรรมวิสุทธิกวี ให้ความหมายเป็น ๓ อย่าง คือ (๑) กรรมที่ให้ผลเสร็จแล้ว (๒) กรรมที่รอให้ผลอยู่แต่ไม่มีโอกาสหมดวาระของมันก็เป็นอโหสิกรรมไป เช่น ทัฏฐัมมเวทนียกรรมหรือกรรมที่ให้ผลในปัจจุบันเมื่อมันไม่มีโอกาสให้ผลมันก็หมดพลังหรืออุปชชเวทนียกรรม คือ กรรมที่ให้ผลในชาติต่อไป เมื่อมันไม่มีโอกาสให้ผลก็หมดพลัง (๓) กรรมที่เป็นอปราปรเวทนียกรรม คือ กรรมในชาติต่อไป คิดตามบุคคลใดไป เมื่อบุคคลนั้นเข้าสู่พระนิพพานแล้ว ไม่มีโอกาสติดตามไปอีกเพราะท่านไม่เกิดแล้ว กรรมนี้ก็เป็นอโหสิกรรมไป^{๑๑๗}

๔) อโหสิกรรม ตามนัยของเสฐียรพงษ์ วรรณปก คือ กรรมที่หมดโอกาสให้ผล เพราะเจ้าของกรรมหมั่นประกอบคุณงามความดี (กรรมใหม่) อยู่ตลอดเวลา กรรมนั้นจึงไม่มีโอกาสให้ผลในเรื่องอโหสิกรรมนี้มีอุปมาเหมือนหมาไล่เนื้อ หมานั้นย่อมวิ่งเต็มกำลังของมัน เนื้อก็วิ่งเต็มกำลัง

^{๑๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๓.

^{๑๑๗} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), กฎแห่งกรรม, หน้า ๒๓-๒๔.

เช่นกัน ทันเมื่อใดยอมข้ายเมื่อนั้น บางทีหิวไม่ทัน เนื้อก็รอดไป อโหสิกรรมก็เช่นเดียวกัน เมื่อกรรมรอโอกาสให้ผลอยู่ หากหมดโอกาสให้ผลก็กลายเป็นอโหสิกรรมไป^{๑๐๔}

๕) อโหสิกรรม ตามนัยของวสิน อินทสระ มีความหมาย ๓ นัย คือ (๑) หหมดแรง คือ ให้ผลจนสมควรแก่เหตุแล้ว เหมือนคนได้รับโทษจำคุก ๒ ปี เมื่อถึงกำหนดแล้วเขาย่อมพ้นจากโทษนั้น (๒) กรรมจะหยุดให้ผลเมื่อกรรมอื่นเข้ามาแทรกแซงเป็นครั้งคราว คือ กรรมนี้จะหยุดให้ผลชั่วคราวเมื่อบุคคลทำกรรมชั่วแรง ๆ เพื่อเปิดโอกาสให้กรรมชั่วอันมีกำลังเขี้ยวกรากนั้นให้ผลก่อน ถ้าขณะที่กรรมชั่วกำลังให้ผลอยู่ มันจะหยุดให้ผลชั่วคราวเมื่อบุคคลผู้นั้นทำกรรมดีแรง ๆ (๓) บุคคลผู้ทำกรรมได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ตัณญาณคือการเวียนว่ายตายเกิดเสียได้มีชีวิตอยู่เป็นชาติสุดท้ายไม่เกิดในภพใหม่อีก กรรมย่อมหมดโอกาสให้ผลอีกต่อไป วิญญาณของผู้นั้นบริสุทธิ์หมดเชื้อ เหมือนเมล็ดพืชสิ้นยางเหนียวแล้ว ปลูกไม่ขึ้นอีกต่อไป เช่น กรรมของพระโมคคัลลานะ กรรมของพระองคุลิมาล เป็นต้น^{๑๐๕}

เมื่อพูดถึงกฎแห่งกรรมก็จำเป็นต้องพูดถึงไตรวิภังค์ ด้วย เพราะมีความเกี่ยวเนื่องกันเพื่อจะได้เข้าใจกฎแห่งกรรมในทางพระพุทธศาสนาดีขึ้น ไตรวิภังค์ แปลว่า วน ๓ หรือ วงจร ๓ ได้แก่ การวนของสภาวะธรรม ๓ ประการ คือ

๑. กิเลส คือ สิ่งที่ทำให้เศร้าหมอง

๒. กรรม คือ การทำดีและการทำชั่ว

๓. วิบาก คือ ผลของกรรม

เมื่อมีกิเลสอันได้แก่ โสภ โกรธ หลง ก็เป็นเหตุให้คนหรือสัตว์โลกต้องสร้างกรรม เป็นกรรมดีบ้าง เป็นกรรมชั่วบ้าง เมื่อทำกรรมแล้วก็เป็เหตุให้ได้รับวิบาก คือ ผลของกรรม เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ตามผลของกรรมที่ตนทำไว้ เมื่อได้รับวิบาก อันเป็นผลของกรรม ก็เกิดกิเลสอีก เมื่อเกิดกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรมอีก เมื่อทำกรรมก็เป็นเหตุให้ได้รับวิบากอีก วนเวียนกันอยู่อย่างนี้ ทำให้การเวียนว่ายตายเกิดยังมีอยู่ตลอดไป ดังพุทธศาสนสุภาษิตว่า กมฺมุนา วตฺตติ โลโก สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม หมายความว่า บุคคลย่อมต้องประสบสิ่งที่พึงามหรือประสบผลร้ายต่าง ๆ ตามกรรมดีหรือกรรมชั่วที่ตนเคยทำไว้ คนที่เคยทำกรรมไม่ดีไว้ ย่อมต้องได้รับผลกรรมอันเลวร้าย ไม่มีผู้ใดช่วยเหลือหรือผ่อนทุกข์ของเขาได้

พลังกรรมมี ๓ อย่าง คือ

๑. พลังกรรมฝ่ายกุศลหรือฝ่ายดี เกิดจากการกระทำความดีหรือกุศล

^{๑๐๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับกรรม, หน้า ๒๕-๒๖.

^{๑๐๕} วสิน อินทสระ, หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมธิตราช, ๒๕๕๑). หน้า ๓๒.

๒. พลังกรรมฝ่ายอกุศลหรือฝ่ายชั่ว เกิดจากการกระทำความชั่วหรืออกุศล

๓. พลังกรรมฝ่ายอัปยาคตกรรม คือ ฝ่ายเป็นกลางไม่จัดเป็นดีหรือชั่วเกิดจากการกระทำที่ไม่พอจะจัดเป็นดีหรือชั่วได้ เป็นการกระทำที่เป็นปกติวิสัยในชีวิตประจำวัน เช่น การกิน การดื่ม การเดิน การนั่ง การนอน การทักทายปราศรัยกัน เป็นต้น ดังนั้นในการตัดสินใจจะทำการอย่างใดอย่างหนึ่งควรดูเจตนาและการกระทำเป็นหลักและต้องพยายามให้เจตนาและการกระทำเป็นกุศลเข้าไว้

ตัวอย่างพระเทวทัต ซึ่งเป็นอดีตเจ้าชายจากโกถยวงศมีศักดิ์เป็นพระเชษฐาของพระนางยโสธรา ท่านออกบวชพร้อมกับเจ้าชายสาकยวงศอีก ๕ พระองค์ พระเทวทัตได้บรรลุคุณวิเศษเพียงขั้นโลกีย์ฤทธิ์ ซึ่งความสามารถวิเศษอย่างปูลุชนที่ยังมีกิเลสอยู่ทั่วไป คือ แม้จะล่องหนหายตัวได้แปลงกายได้แต่ก็ยังไม้อาจตัดขาดจากกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง มีความอิจฉาริษยาต่อพระพุทธเจ้า สายของวันหนึ่งขณะที่พระพุทธองค์เสด็จกลับจากบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์เสด็จดำเนินขึ้นสู่เขาคิชฌกูฏ พระเทวทัตได้แอบปีนขึ้นไปบนยอดเขาหลบซ่อนตัวอยู่เมื่อสบโอกาสจึงผลักก้อนหินใหญ่ให้กลิ้งลงมามีหมายจะให้ทับร่างพระพุทธองค์ให้แหลกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แต่ด้วยเดชบุญกว่าศีลาก้อนใหญ่หนาที่บนนั้นจะตกลงมาต้องพระวรกาย ก็แตกกระจายเป็นก้อนเล็กก้อนน้อยและก็กลิ้งไปคนละทิศคนละทาง แต่ก็ใช้ว่าความพยายามของพระเทวทัตจะไร้ผลเพราะมีศีลาก้อนหนึ่งกระเด็นมากระทบพระบาทของพระพุทธองค์จนถึงหื้อพระโลหิต พุทธกรรมชั่วของพระเทวทัตปรากฏเป็นข่าวใหญ่แพร่สะพัดไปทั่วเมืองราชคฤห์ พุทธบริษัทเริ่มถอยห่างและยุติการให้การอุปถัมภ์ พระเทวทัตและพรรคพวกจึงต้องเป็นอยู่อย่างฝืดเคืองจนในที่สุดต้องออกปากขอข้าวปลาอาหารจากชาวบ้านเดือดร้อนไปจนถึงพระภิกษุที่มีศีลาจารวัตรงดงามก็พลอยมัวหมองถูกตำหนิไปด้วย พระพุทธองค์ทรงเรียกพระเทวทัตเข้าเฝ้าทรงสอบถามถึงพุทธิกรรมร้ายๆอย่างนั้น พระเทวทัตรับสารภาพว่าทำอย่างนั้นจริง จึงทรงดำหนิอย่างรุนแรงท่ามกลางประชาชนว่า กลิ่นกินเขพะตนเอง พระเทวทัตได้รับความอับอายขายหน้าเป็นอย่างมากจึงผูกอาฆาตพยาบาทพระพุทธเจ้า วันหนึ่งพระเทวทัตพาพรรคพวกเข้าพบพระพุทธเจ้าพร้อมยื่นข้อเสนออุกฤษฏ์ ๕ ประการ ซึ่งพระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตตามที่พระเทวทัตกราบทูลขอ ต่อมาจึงได้ชักชวนหมู่คณะของตนพร้อมกับภิกษุบวชใหม่อีก ๕๐๐ รูปแยกตัวออกไปสร้างอาณาจักรของตนเอง ณ คยาสีสะประเทศ พร้อมกับสถาปนาตนเองขึ้นเป็นพระพุทธเจ้าอีกองค์หนึ่ง พระพุทธองค์ทรงปล่อยให้พระเทวทัตลำพองใจได้ไม่นานก็ทรงส่งพระอัครสาวก คือ พระสารีบุตรและพระมหาโมกขกลาณะไปชี้แจงแสดงธรรมให้พระบวชใหม่ ๕๐๐ รูปกลับคืนมา พอพระเทวทัตตื่นขึ้นมาไม่เห็นสาวกทั้ง ๕๐๐ รูปเหลืออยู่แม้แต่องค์เดียว พระเทวทัตเป็นเดือดเป็นแค้นมากได้แต่คุ้มคลั่งถึงกับกระอักเลือดปลั่งพลูออกมาทางปากทางจมูก ล้มป่วยเรื้อรังเป็นเวลากว่า ๕ เดือนเศษ ขณะล้มป่วยตรอมใจนี้เอง เกิดความรู้สึกลำบากตัวได้ว่า

ประพาศิติดต่อพระพุทธรูปอย่างน่าละอายทั้งๆที่ตนเองเลวขนาดนี้พระพุทธรูปก็หาไม่มีความกริ้วต่อตนเองแม้แต่น้อย ท่านปลอบตัวเองว่าเราอาฆาตพระพุทธรูปแต่พระองค์ไม่เคยอาฆาตตนเองเลยแม้แต่น้อย จึงปรารถนาจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อรับการอภัยโทษและให้ลูกศิษย์ที่ยังเหลืออยู่ หามรุ่งที่ป่วยหนักนอนหายใจรวบรินไปด้วยแคร่น้อย ออกเดินทางรอนแรมเพื่อมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเชตะวันมหาวิหาร พอลคณะของผู้สำนักบาปเดินทางมาถึงบริเวณสระน้ำหน้าวัด ลูกศิษย์ก็วางแคร่ลงแล้วแยกย้ายกันชำระร่างกายให้สะอาด พระเทวทัตใคร่จะชำระสระสาธยายร่างตนให้สะอาดก่อนจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแต่ฉับพลันที่เท้าทั้งสองแตะลงที่พื้นดิน มหาปฐพีได้แยกออกเป็นสองซีกสูบเอาร่างของคนบาปร่วงลงสู่มหานรกอเวจี ณ บัดคล แต่ถึงอย่างไรก็ตามขณะที่ท่านกำลังถูกรณีสืบพระเทวทัตยังพอมีสติรำลึกถึงพระพุทธรูปขึ้นมาได้และตั้งใจเปล่งวาจาขอมาต่อพระพุทธรูป พระเทวทัตจมนินไปแล้วเกิดในอเวจี ถูกไฟนรกไหม้อยู่ตลอดเวลา พระเทวทัตแม้จะเลวทรามเพียงใดก็ตามแต่เมื่อสำนึกตัวได้ในวาระสุดท้ายของชีวิตและยังทันได้กล่าวคำขอมาลาโทษ อานิสงส์นี้ช่วยเป็นพลวะปัจจัยส่งผลให้ท่านได้กลับมาเกิดเป็นพระปัจเจกพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตนามว่า “อัญญิสสระ” จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่าแม้พระพุทธเจ้าจะให้อภัยไม่ถือโทษโกรธเคืองแต่พระเทวทัตผู้ที่ทำกรรมไว้มิได้รับผลของกรรมนั้นตามกฎหมายแห่งกรรมนั้น เพราะยังไม่เป็นอโหสิกรรม แต่เป็นเพียงให้อภัยโทษเท่านั้น

๒.๔ สรุป

ความหมายทั่วไป คำว่า “อภัย” หมายถึง ความไม่มีภัย ความไม่ต้องกลัว “ให้อภัย” หมายความว่า ยกโทษให้ คำว่าให้อภัย อโหสิกรรม ปลง หรือปล่อยวาง จึงมีความหมายเกี่ยวเนื่องหรือคาบเกี่ยวกันในลักษณะที่ว่า ให้อภัยก็คือยกโทษให้เพราะมีเจตนาที่จะเลิกแล้วต่อกันไม่เอาโทษกัน และที่ตั้งใจเลิกแล้วต่อกันได้ ส่วนความหมายเฉพาะ “การอภัยโทษ” ภาษากฎหมายไทย หมายถึง ยกโทษหรือเปลี่ยนโทษหนักเป็นโทษเบา หรือลดโทษให้แก่ผู้ต้องคำพิพากษาที่ต้องรับโทษทางอาญาเมื่อคดีถึงที่สุดแล้วเป็นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามรัฐธรรมนูญ การอภัยโทษในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง “อภัยทาน” อภัยทาน หมายถึงการให้ความไม่มีภัย หรือปลอดภัย ดังนั้นจะเห็นได้ว่า อภัยทานที่กล่าวถึงในพระไตรปิฎกนั้นแท้ที่จริงคือศีล ๕ นั่นเอง และเป็นการให้ที่ยิ่งใหญ่อันเป็นมหาทาน

หลักนิติศาสตร์ทั่วไปกับนิติศาสตร์เชิงพุทธ พระพุทธเจ้า ตรัสธรรมกับวินัยไว้ด้วยกันเป็นคู่กัน เพราะที่แท่นฐานของชีวิตและสังคมมนุษย์ของเราคือธรรม และประโยชน์ที่แท้ของเราก็คือธรรม นิติศาสตร์จะต้องจับจุดนี้ให้ได้ โดยเฉพาะในเมื่อสังคมต่อไปนี้จะประสบปัญหาเรื่องนี้มากขึ้นทุกที กฎหมายนั้น ว่าที่จริง สารที่แท้ต้องอยู่ที่เจตนารมณ์ซึ่งสอดคล้องกับธรรมนั้น

กฎหมายมี ๒ แบบ ถ้าเน้นอำนาจก็จะเป็นกฎหมายที่เด่นในด้านกำจัดคนชั่วโดยมีการห้ามและ บังคับมาก แต่ถ้าเป็นกฎหมายที่เน้นการศึกษา ซึ่งมุ่งสร้างคนดี ก็จะมีลักษณะในทางจัดสรรโอกาส และมีการส่งเสริมมาก แต่ในความเป็นจริงซึ่งสังคมในขณะหนึ่งๆ มีคนที่อยู่ในระดับการพัฒนาที่ แตกต่างกันหลากหลาย การปกครองและกฎหมายจะต้องทำ หน้าที่ทั้งสองด้าน คือ ทั้งส่งเสริมคนดี และกำจัดคนร้าย

หลักธรรมที่เกี่ยวกับอภัยโทษมี ๑) มรรคมืองค์ ๘ ได้ชื่อว่ามัชฌิมาปฏิปทา แปลว่าทางสายกลางเป็นข้อปฏิบัติอันดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระ ดับทุกข์ปลอดปัญหา ๒) บุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการคือ ๑. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน (ทานมัย) ๒. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล (ศีลมัย) ๓. บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา (ภาวนามัย) ๓) ศีล ๕ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อทำให้เกิดการละเว้นจากการกระทำความชั่วและควบคุมพฤติกรรมให้ตั้งอยู่ในความดีงาม ๕ ประการ ๔) สังคหวัตถุ ๔ ธรรมอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว คือยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี จัดเป็นหลักการสงเคราะห์บุคคล ๕) พรหมวิหาร ๔ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัปมัญญา ๔ แปลว่า ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณหมายถึง เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาที่แผ่ไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างขวางสม่ำเสมอไม่จำกัดขอบเขต พรหมวิหารมีในผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่น ๖) สาราณียธรรม ๖ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน, หลักการอยู่ร่วมกัน ๗) ทศพิธราชธรรมนั้นเป็นธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน คุณสมบัติของนักปกครองที่จะสามารถปกครองแผ่นดินโดยธรรมและยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนจนเกิดความชื่นชมยินดี มี ๑๐ ประการ คือ ๑. การให้ทรัพย์สิ่งของ ๒. ประพฤติตนตามหลักธรรมให้ดีงาม ๓. ความเสียสละ ๔. ความซื่อตรง ๕. ความอ่อนโยน ๖. เคารพเลื่อมใสหา ไม่หมกมุ่นในความสุข ๗. ความไม่กริ้วโกรธ ๘. ความไม่เบียดเบียน ๙. ความอดทนไม่ทอดทิ้ง ๑๐. ความไม่คลาดธรรมดา ๘) จักรวรรดิวัตร ๑๒ วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ ประกอบด้วย ๑. การสงเคราะห์ชนภายในและพลกายกองทหาร ๒. การสงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย ๓. การสงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผู้ตามเสด็จเป็นราชบริพาร ๔. การคุ้มครองพราหมณ์และคฤหบดี ๕. การคุ้มครองชาวราษฎร์พื้นเมืองทั้งหลาย ๖. การคุ้มครองเหล่าสมณพราหมณ์ ๗. การคุ้มครองเนืองนิตย์ที่เอาไว้สืบพันธุ์ ๘. ห้ามปรามมิให้มีการประพฤติก่ออันผิดธรรม ๙. การทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์ ๑๐. การเข้าไปหาและสอบถามปัญหาแก่สมณพราหมณ์ ๑๑. การเว้นความกำหนัดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรม ๑๒. การเว้นโลกถลา ไม่เลือกควรไม่ควร และ ๙) ราชสังคหวัตถุ ๔ คือ ๑. ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ๒. ความฉลาดในการบำรุงราชการ ๓) ความรู้จักผูกผสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ และ ๔. ความมีวาจาอันดูค้ำน้ำใจ รู้จักปราศรัย ไพเราะ สุภาพ นุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี ซึ่งหลักธรรมทั้งหมดที่กล่าวมานี้ จะ

เป็นพื้นฐานให้จิตใจรู้จักการให้อภัยสังคมก็จะมีความสุข ทางด้านพระวินัยนั้น พระพุทธองค์ทรงค้นพบพระธรรมก่อน พระวินัยเกิดขึ้นภายหลังจากเมื่อมีพระภิกษุสงฆ์อยู่ด้วยกันหมู่มาก

พระวินัยเป็นข้อบัญญัติที่เกิดขึ้นภายหลังจากการกระทำของภิกษุที่ทำแล้วก่อให้เกิดความเดือดร้อน สำหรับเรื่องอาบัติที่จัดได้ว่าเป็นอธิกรณ์ที่สงฆ์จะพึงแก้ไขหรือกระทำคืนให้กับภิกษุผู้ต้องอาบัตินี้มีอยู่ ๓ ประเภทคือ ๑) อาบัติหนักได้แก่ อาบัติปาราชิก๒)อาบัตินกลางได้แก่สังฆาทิเสส มีโทษต้องอยู่ปริวาสกรรม ๒) อาบัติเบาหรืออาบัติเล็กน้อยได้แก่ กุลลัจฉัย ปาจิตติย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฎ ทุพภาสิต เมื่อภิกษุต้องเข้าแล้วจะต้องแสดงคืนต่อบุคคลหรือคณะบุคคลก็ได้ ส่วนกิจที่สงฆ์จะพึงเข้าไประงับเหตุอันไม่งามอันจะก่อให้เกิดความวุ่นวายขึ้นภายในเรียกว่านิคหกรรมที่สงฆ์จะพึงข่มภิกษุบ้าง คุหัตถ์บ้าง ตามสมควรแก่โทษและเมื่อยอมสำนึกผิดสงฆ์จะต้องทำการระงับการลงนิกหกรรมเพื่อให้เขาสามารถที่จะเข้าไปอยู่ในสังคมได้อย่างปกติ

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วว่า เรื่องหลักพระธรรมและวินัยที่เกี่ยวกับการอภัยโทษในพระพุทธศาสนานั้น ผลการศึกษาพบว่า คุณธรรมที่นำไปสอนให้ให้อภัยคือ มรรคมีองค์ ๘ สัมมาทิฎฐิ เป็นองค์ธรรมที่สำคัญอันดับแรก ในเบื้องต้นจักต้องมีคือ มีความเห็น ความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องตรงกับสภาวะความเป็นจริงก่อคุณธรรมให้เกิดในจิตเป็นตัวผลักดันให้เกิดการกระทำอื่นๆ เป็นวิถีให้บุคคลดำเนินชีวิตในทางสายกลาง ก่อให้เกิด ศีล สมาธิ ปัญญา ให้มีในตน ส่วนบุญกิริยาวัตถุ ๓ ซึ่งประกอบด้วย ทาน ศีล และภาวนา การให้อภัยหรืออภัยทานจัดว่าเป็นทานชั้นสูงสุด ศีล ๕ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นมหาทาน เป็นการงดเว้นการกระทำ เป็นคุณธรรมควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน เป็นจริยธรรมพื้นฐานตามแนวทางพุทธศาสนาที่สำคัญ การดำเนินชีวิตที่เป็นอภัยทานโดยยึดหลักการปฏิบัติตามศีล ๕ เป็นการให้ความไม่มีภัยต่อชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่น เมื่อพิจารณาร่วมกับ สังคหวัตถุ ๔ เป็นธรรมที่ขัดเกลาบุคคลและหมู่มชนให้มีความรักสมัครสมานสามัคคี เป็นหลักการสงเคราะห์ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ พรหมวิหาร ๔ เป็นธรรมที่ทำให้บุคคลที่อยู่ร่วมกันมีความรัก ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์และปรารถนาให้ผู้อยู่ร่วมกันมีความสุขและไม่ซ้ำเติมผู้อื่น เมื่อเขาทำผิดพลาดก็รู้จักวางอุเบกขาให้อภัยได้ ตลอดจนการแสวงหาความยินดีต่อผู้อื่นเมื่อเขาประสบความสำเร็จลดความอิจฉา ริษยาในใจไว้และสาราณียธรรม ๖ ซึ่งเป็นธรรมที่ใช้ปฏิบัติต่อบุคคลอื่นในสังคมที่อยู่ร่วมกัน โดยให้กระทำได้ทั้งต่อหน้าและลับหลัง มีความจริงใจต่อกัน ให้เกียรติและเคารพนับถือ คิดทำในสิ่งที่จะเกิดประโยชน์ต่อกันและกัน สำหรับทศพิธราชธรรมนั้นเป็นธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน คุณสมบัติของนักปกครองที่จะ สามารถปกครองแผ่นดินโดยธรรมและยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนจนเกิดความชื่นชมยินดี ส่วนจักรวรรดิวัตร ๑๒ เป็นวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ และราชสังคหวัตถุ ๔ สำหรับหลักธรรมเหล่านี้ล้วนมีพื้นฐานมาจากภายในจิตใจที่มีความเมตตา รู้จักให้ทานโดยเฉพาะการให้อภัยเป็นทานจะนำไปสู่การอภัยโทษใน

สังคม หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ล้วนมีความลึกซึ้งและสามารถนำมาประพุดติปฏิบัติ หรือ
เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นกับชีวิตประจำวันก็สามารถที่จะนำไปใช้แก้ไขปัญหาได้ รวมถึงสามารถ
ป้องกันการเกิดความขัดแย้งและเหตุที่จะทำให้ได้รับโทษภัยต่างๆ